"استاد آرمونا" جو ٻيو ڀاڱو

وڇڙ ۽ اقا

وچتر واقعا

(انهن ڪا آره ودا جو پيو ڀاڱو)

ليکڪ:

رام پرتابراءِ پنجواڻي

پروفيسر سنڌي

جئه هند ڪاليج

۽

ڪيمبرنگهم انسٽيٽيوٽ آف سائنس بمبئي

۱۹۶۶ قيمت ۳-۵۰ رپيا ۳

حقيقت انساني ڪان عجيب آهي.

ڇپائيندڙ

رام پنجواڻي ساهتيه مالها

(پارٽ جيون ساهتيه منڊل)

۱۶۳ اي. دوارڪي اسٽريٽ [illegible] ڪراچي.

فون: ۹۱ [illegible] پاڪستان

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

رام پنجواڻي ساهتيه مالا

"پارس جيون" ساهتيه منڊل ١٦٣- ڊونگري اسٽريٽ
ٻامبي - ٩

پروفيسر رام پنجواڻي سنڌيءَ ٻوليءَ جي سيوا ڪئي آهي سا ورڻن جهڙي نه آهي، هن لاءِ وڏو ساهتيه، تعليم ۽ سماجڪ کيتر ۾ سيوا ڪئي آهي ۽ سنگيت دواران شهر شهر ۽ ڳوٺ ڳوٺ ۾ وڃي سنڌيت جي خوشبوءِ ڦهلائي رهيو آهي. هن ديس جي سيوا لاءِ ٻه ڪاريه شروع ڪيو آهي. اسان اهڙي پاڻ جي قدرشناسيءَ ۾ "رام پنجواڻيءَ ساهتيه مالا" شروع ڪئي آهي جنهن ۾ سنڌس اڪيل ڪي ڪتاب ڏنا ويندا. سال ۾ ٦ ڪتاب ١٢-٥٠ رپين جا ڏبا. ساليانو چندو هندوستان لاءِ ڏهه روپيا ۽ ولايت لاءِ ٻاهران روپيا وڪيو ويو آهي. ساهتيه پريمي پاڻ ۾ چندو ڀريندا ۽ ٻين کان به ڀرائي موڪليندا.

≡ هيٺيان ڪتاب نڪتا آهن ≡

١- چولڪيءَ جا گيت ١-٥٠ ٢- قيدي ناول ٢-٠٠
٣- الوڪا آزمودا ٢-٥٠
٤- وچتر واقعا (الوڪا آزمودا) جو ٻيو ڀاڱو ٢-٥٠
۽ اڳيان به ڪتاب ملندا.

پروفيسر رام پنجواڻيءَ جا موجود ڪتاب

١- پدما [ٻيو ڇاپو] ٢-٥٠ ٢- قيدي [ٽيون ڇاپو] ٢-٠٠
شرميلا ٢-٥٠ ٤- آهي نه آهي ٽيون ڇاپو ٢-٠٠
انڌيءَ جا موتي ١-٥٠ ٦- ڏيڍ ڏيڍ ڇمن ٣-٠٠
ڪيءَ جا گيت ١-٥٠ ٨- الوڪا آزمودا ۽
واقعا ٢-٥٠

سمپادڪ جي قلم مان........

پروفيسر رام پنجواڻيءَ جون ستن ڪهاڻين جو ڪتاب "الوڪا آزمودا" ساهتيہ اڪيڊميءَ ڀارت ۾ ١٩٦٤ جو سنڌي ڪتاب ٺهرائي ٥٠٠٠ هزار انعام ڏنو. الوڪا آزمودا جي ايتري چڪ ٿي جو ٣ ڇاپا ڇپايا ويا آهن ۽ اڃا چڪ آهي.

هيءَ وچتر واقعو "الوڪا آزمودا" جو الين نٽي چٽهي ۽ ٻيو ڀاڱو آهي. هن ۾ ٻه ستيون ڪهاڻيون ڏنل آهن. ڪيترن جي زندگيءَ ۾ جي الوڪا ۽ وچتر واقعا ٿيا آهن تن کي ٺلا ڦيرائي ڪهاڻيءَ جي صورت ۾ ڏنو ويو آهي. وشواس هڪ اهو هٿيار آهي جنهن سان ايشور کي هٿ ڪري سگهجي ٿو. سچيار ماڻهو لڏندو پرايو، دک ڏسندو پرايو، پر ٻڏندو ڪونہ. هو دکن ۽ تڪليف کان ايشور جي ڀروسي سان لڙي پار پوندو. ايشور جيڪي ڪري ٿو اُن ۾ چڱائي آهي.

پروفيسر پنجواڻيءَ جي لکڻيءَ ۽ ٻوليءَ ۾ مٺاج آهي. هنجي شخصيت ۾ انوکي چڪ آهي. جتي بہ وڃي ٿو پنهنجي راڳ ۽ ليڪچر سان ماڻهن کي موهت ڪيو ڇڏي. پوءِ اها مجلس سنڌين جي هجي ٿوري ٻين جي. هن سنڌين جو سڀهو ڳوٺ ڳوٺ، شهر شهر ۾ ۽ هندستان کان ٻاهر بہ ڀيچايو آهي.

[illegible]

[illegible] سنڌي ٻولي [illegible]

[illegible] ساهتيه ۽ سڀيتا جي سيوا ڪري.

[illegible] ڪهاڻين جي ليکڪن کي [illegible]

ڪري "الوڪا آرمردا" ۽ وچتر واقعا [illegible]

[illegible] جهڙن ٻارن کي ڌرمي سنسڪار [illegible]

[illegible] کي ۽ شاهوڪارن کي نه وڻندي آهي [illegible]

[illegible] ڪري ساهتيه پرامپرا ورائين جهڙن

[illegible] ڌرمي پرچار لڳي. اهو ئي [illegible] سنسڪار [illegible]

[illegible] چاهين ٿي لکن. اسان کي [illegible]

شيوا [illegible] [illegible] پيندا آهيون.

[illegible] ۱۹۶۶ع چيتانند لعلواڻي ([illegible])

Printed by Shri Jethanand B. [illegible]

[illegible] Subhash Market, [illegible]

[illegible] and published by [illegible]

[illegible] Subhash Market, 27[illegible]

and Owned by J[illegible]

سنڌيءَ ۾ هڪ ئي ٻارن جو ماهوار رسالو

گل ڦل

ڪتاب سائيز ۾ هر مهيني ۵۰ پيج اچي ٿي سان
رنگين ڪور، رنگين مورتن، ٻالڪن مورتن سان، پروليون
ڪهاڻيون شعر وغيره سان. (قيمت ۵۰ پئسا)

ساليانو چندو هندستان لاءِ ۶-۰ رپيا. ولايت لاءِ ۸-۰
رپيا. چندي ڀريندڙ کي هڪ رنگين وارو ڪتاب مورتن
سان "سوکڙيءَ" ڏني ويندي مفت.

* اڄ ئي مني آرڊر ڪريو *

هريش ڪمار لعلواڻي.

۴ ماڙو، ۱۶۳ ڊونگري اسٽريٽ، بمبئي ۹.

سنڌيءَ ۾ هڪ سماجڪ ۽ فلمي ماهوار مئگزين

راجفلمستان

سمپادڪا: شريمتي سشيلا جي لعلواڻي.

هر مهيني، رنگين ڪور، ٻالڪن، شعر، ڪهاڻيون،
سوال - جواب، مورتن سان ڀرپور ۽ سونهن جي سماجڪي
ليکن ۽ ڪور سان. ۶۰ پيج، رنگين ڪاپيءَ لاءِ ۶۰ پئسا

ساليانو چندو هندستان لاءِ ۷-۰ رپيا.
" " ولايت لاءِ ۱۰-۰ رپيا.

راجفلمستان - ۱۶۳، ڊونگري اسٽريٽ بمبئي ۹.

سنڌيءَ ۾ پهريون دفعو عربي لپيءَ ۾ شاندار نموني ۾
سنڌي هندو ڌرم جو گرنٿ نڪري ويو.

شري
"شو پراڻ"

(سهڻي پلاسٽڪ ڪور سان)

جنهن ڏٺو آهي تنهن ساراهيو آهي
وڏو ڇهه سئو پيج ٽائيپ ڪرائون وڏي سائيز ۾ ۸ رنگين
مورتين ۴۰ بلاڪن سان سهڻي بائنڊنگ ۾ ٽڪي سواري)

انوادڪ:- **شري مولچند شرما شاستري**

سمپادڪ ۽ پرڪاشڪ:

جيٺانند ڀاوانداس لعلواڻي

شري شو شنڪر جي پوڄارين لاءِ خوشخبري
هن ۾ مهاتم، اڌيائي ۽ شو ليلائن سان گڏوگڏ
سڀني سنگهتائن ۾ منترن ۽ پوڄا جي استتي سان گڏوگڏ
قيمت ساڍا ٻارهن روپيا ٽپال خرچ ۳ روپيا.
مفت ۾ ورهائيندڙن يا ڪمپنيءَ ياد ۾ ورهائيندڙن لاءِ ڪفايت
اچ ئي پئسا موڪليو، جو ٿورا ئي ڪاپيون ڇپايل آهن.
نوٽ:- شري "شو پراڻ" جي آرڊر مهل ياد رکجو ته اهو
"پرڀو جيون ساهتيه منڊل" جو ڇپيل هجي جنهن
ٽوهاڻڪي سنڌيءَ ۾ "شري گرنٿ صاحب" ڏنو.
ڀارت جيون ۱۶۳ ٺونگري اسٽريٽ بمبئي-۹
فون ۳۳۲۹۹۱

SINCE 1948 Phone: 329445

GULABRAI B. BHOJWANI

Whole Sale Retail Manufacrure Jewellers

1st, Floor, 26-28 Dhanji Street, Bombay 3.

پراڻن زيورن مان نوان زيور

سچي جرمن ۽ اورڻن ۾ بلڪل نئين ڊزائن جا
سيٽ ملندا.

وڏيءَ لي نئين ڪمدار لاءِ سچن هيرن جي (نٿ)
۽ هٿن ۾ پائڻ جا دستانا (Gloves) مسواڙ تي ملندا.

فقط زالن جي سهوليت لاءِ.

GULABRAI B. BHOJWANI
8-D "Shiv Sagar"
Shivaji Park Rood 5,
Evening Time 4 to 8

When Listening is a pleasure it's

BUSH TRANSISTOR

ETR. 106. This superbly smart eight transistor portable is styled to stand out anywhere in appearance and performance! Beautiful quality of tone coupled with long running batteries makes the ETR. 106 an ideal choice

Price Rs. 445-25 inclusive of Excise duty & Sales Tax.

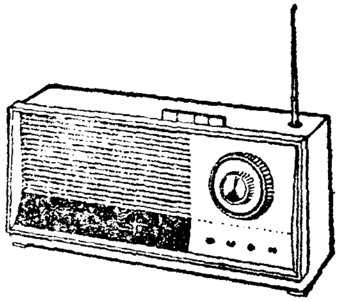

ETR. 91 makes listening a luxury. A cordless transistor table radio. It combines the power of a high quality mains receiver with all the advantages of a portable transistor. Price Rs. 445.25 inclusive of Excise duty & Sales Tax.

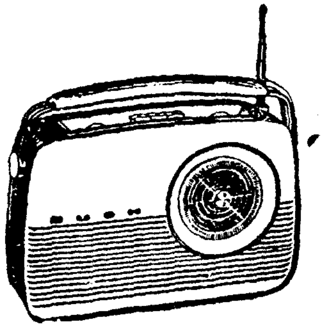

ETR. 92 is designed to bring perfection into sound with its technically, perfect transistor circuits and 5" circular speaker.
Price Rs. 528 00 inclusive of Excise duty & Sales Tax

Sole Distributors for Maharashtra & Gujarat

Modern MTC Trading
COMPANY (BOMBAY)

Lamington Road, Near Opera House, BOMBAY-4

ٽو جڻن ڪري نه کوهه
ٻچن سان پلاڻهون

ناگپور ۾ سنت ڪنوررام جي ورسي هئي. رات جا
لڳي ويا هئا، مان چونڪي پوري ڪري اچي سمهڻ
لئي ويٺو هوس ته هڪ پوڙهو سرڪو اچي اڳيان بيٺو.
واري آواز ۾ چيائين، "بابا! مون مسڪين جي ماڻ
مسڪين؟ هائو، برابر مسڪين لڳو! ڪپڙا
ڦاٽل ڇيڙا ۽ پاڙ جي جتي ۾ چاليهه چمر! ڏاڍو
لڳو، چهري مان، سڀ مان خواه پوشاڪ مان
بيڪس ٿي لڳو. اهڙن وقتن تي ڪيترا سوالي
سوال ڪندا آهن ۽ روپئي ٻن لئي واڌو ئي دعائون
ڏيندا ويندا آهن. مان کيس روپيو ڏيان لاءِ هن کان اڳ
ڪيو ن چيم، "بابا! صبح جو اچج ته مڙهوئي ٻلي لئي
وندي." هن ڏاڍو ڏيان ته ڏيندي چيائين "روپئي اڌ
واري ڪاله ٿيلالي آهي. سوا سؤ روپيا کپن ۾ کپن
." چرچو ڪري ڪڍيو چيو، "پوءِ تون پوڙهالين جا
مڙس؟" پوڙهي مڙس عاجزي سان چيو، "پوءِ نه بابا!
ي جو ڪارج آهي. پوءِ لاءِ ڪيئن هئي ٿيلائيون؟
پوٽي هئي پوڙهل جي حادثي ۾ مري وئي، منهنجي
سلهه ۾ هلي وئي. پوٽي پالي آهي. مڱائي آهي،

ته جو همت ڪئي نه اُٿي سو ديگ ۾ شراب پائيءَ لاءِ
سوا سؤ روپيا اچا ڪون. شادي روڪي پئي آهي. قرب
ڪر قرضدار، لالو الپئي سيٺ ڪوڙو رام جو." مهنجي
دل وڃي وئي. اندر مان آواز آيو، "هن جي سهائتا
ڪرڻ اُم دان آهي." مون چيو، "بابا، تو وٽ وڃڻ
آهي نه. روپيا سوا سؤ تنهنجي ڏيندس تو عجب ته لڳم
نه ان ڏينهن ڪان پوءِ اُنهيءَ وقت ڇو اچي سوال ڪيو
اُٿي جنهن وقت منڪي ۾ مايل سڀ پيسا ڌرمسالا وارن
جي حوالي ڪري ڇڏيا اٿم؟" پوڙهي اڌو ساهه ڪڍي
چيو، "همت نه ٿي ٿيم سو اڄ همت پڌي اچي آڌو
پيٺس. سڀني ڪٽنب جو آهيان. مگر ڪان مرڻ پلو سو
آخر جڏهن ڏٺم نه سانئڻ ڪان سواءِ پيو ڪو نه وسيلو
ڪونهي تڏهن اچي توهان کي حال سڻايم. ووءِ ۾ اچا
مهني جي مهلت آهي. اڄ نه نه پئي ڏينهن سهڻ. مان
ڪليڻ ۾ رهندو آهيان، آگيا ڏيو نه اچي امانت ۾ ملاقو."
سندس روش وٺي. مون چيو، "اچي ملج ۾ سوا سؤ روپيا
موٽي ليا." آسيسون ڏيندو پوڙهو هليو ويو. انهيءَ ڪان
پوءِ ٻه ٽي ڏينهن نه اُنهيءَ پوڙهي جي شڪل ور ور
ڪري اچي ٿي اکين آڏو بيٺي. مهنجي مرڇيائل، وار
آپرڪا، اکين ۾ چالديءَ جي فريم جو چشمو ۽ چشمي
جون پٺي ڪاڻين ڌاڳي سان ٻڌل. پنهنجي بيڪسيءَ
جي صورت!

امبڻيءَ ۾ ٻوچل جي ورسيءَ جي موقعي تي اھو
ساڳيو ڪاڪو اچي حاضر ٿيو. ھٿ ٻڌي چيائين، "ٻڌجن
ڏينھن ۾ شادي گھري آئا آئون. ڪجھ ڪري ڏيو تہ
مھرباني ٿي، تہ جيئن قسمت." مدھڙو متر رام موٽواڻي
پڙ ۾ ويٺو ھو. مون ھن ڏانھن اشاري چيو، "دادا، ھيءُ
ويچارو تڪليف ۾ آھي، ھن جي مدد ڪرڻ کپي."
فيصلو ڪيوسين تہ گھرال رقم جو اڌ ڏينداسين. پاڻيءَ
نماڻائيءَ سان چيو، "سائين، پنجاھ روپيا وڌيڪ ڏيو تہ
توھانجي وڏي مھرباني." ٻر الي اپي ھيڪي چيائين،
"سائين، سوا سو بس آھي. توھان جا لڪ ٿوا. مونکي
وڌيڪ پيسا گھرڻ نہ کپندا ھئا." پاڻي وٽن لعل پاڻي
پولارام جي ٻالڪي ٻيٺي گفتگو ٻڌي، سو چيائين،
"سپاڻي مان وڃي ستدس حال ڏسندس ۽ توھان ڏانھن
چٺي لکندس تہ سچ پچ گھرج ڪيتري آٿس." پٺيڙي
آسيس ڪندي چيو، "ايشور مھر ڪندو. ھاڻي مان وڃان
ٿو ۽ ڏينھن ٻن ۾ چٺي وٺي ايندس. پاپا، شاباس آٿو،
ڪو ٿهڙو ليکو تہ ڪرائي."

ٻن ڏينھن کان پوءِ چنچر جي ڏينھن سوير صبح جو
ڪاڪو پاڻي وٽن جي چٺي کڻي آيو. چٺيءَ ۾ سوا سو
روپين جي سفارش ٿيل ھئي. دل ۾ خيال آيو تہ پاڻ
رام موٽواڻيءَ کان پڇي ڪجھ ڪلا ڳالھ گھرائدس، حال
ھن کي ٽولائي چمڙائيز ٿي چٺي ڪئي ٿو ڏيان. چٺي

ڏيکاريائس. اُنهيءَ ڏينهن دل ۾ ڏاڍي خوشي محسوس ڪيم. سچي خوشي آهي ته سيوا ۾. سيوا غريبن، اناٿن، ودوائن ۽ لاچارن جي. سوچڻ لڳس، ”ڪيترا آهن جي ڏيئڻ جي شادين تي هزارين روپيا ٿا خرچين! هڪ رسمن تي ئي ڏهه ڏهه هزار ٿا روپيا ٻارين، بلبن ۽ شاميانن تي ٺڪڪي چڙهن ۽ هڪ بيڙو ڪاڪر مهن کان سوا سو روپين لاءِ پٺڪندو رهيو آهي!“ هن جي غريبيءَ تي ارمان لڳو ۽ اهڙي خوشي ٿي. ته وري ته ڪنهن غريب جي ڪم اچي سگهيو هوس.

سومر ڏينهن رتن لعل ڪڏيو. ٻاهر ڳالهه ڪندي ٿي ڪندي لڌهن کان اچي موهن چيو، ”ماٽي، ڪاڪي جو ڪم ٿي ويو، شاباس اٿئي جو ماوري خبر ڏني.“ رتن لعل حيرانيءَ مان چيو، ”ڪهڙو ڪاڪر؟“ موهن چيو، ”جنهن کي ٽيون ڏينهن چٺي لکي ڏني.“ هن چيو، ”مان موهن ته ڪڏهن به چٺي ڏاڪ تي ڪانه. هو لڌهن ڏينهن وارو ماٽي، جو ڪيان گهر ۾ ڪڏيو هو، سو ته موهن وٽ آيو ٿي ڪوله ٻر موهن وٽي ٻچا ڪٿي ته معلوم ٿيم ته هڪ روڙ ۽ ٽڪ آهي. شادي ٻادي اُلس تي ڪانه. لوهان پيسا ڏانس ڇا؟“ مان سن ۾ ٻڌجي ويس. رتن لعل مڌهجي دل ولندي چيو، ”دادا! اهي ڪم ٻيا ٿين. توهان ته ٻيڪ ليکي ڏيکاري ٿا، هن جو باپ هن سان!“ موهن ڪچهري ڪوله ٻر اندر سرائجي ويس.

واسط جو هر هر پهو پاڻ کان پڇان، ”اهڙي ٿڪي؟ ايڏو دوکو! ڪهڙو نه لماڻو ٿي لڳو ۽ ڪهڙو نه سچو! پيو لڳي هو؟“ آئيندي ۾ اهڙا ئي ٿي واقعا ٿيا هئا جن ۾ ٽڪجي ويو هوس پر هن واقعي منهنجو ارادو پڪو ڪري ڇڏيو ته آئينده ڪنهن تي ۾ اعتبار نه ڪندس. هن حريف جي حرفتبازيءَ منهنجي وشواس کي ڏوڏي ڇڏيو، واسط سچي نند نه آئي. پر چار ڏينهن اندر ۾ دک، حيراني ۽ ڪاوڙ هئي. ۽ ٿي جتا آيا پر رهڙ ڏيئي ڪڍي ڇڏيو مان. هرڪو سوالي مونکي ٺڳ پاسو لڳو. هرڪو گهرجائو غريب، دوکي باز! مهينو گذري ويو پر اندر جو گهاءُ نه ميڙيو. وقت پئي سور گهٽيو پر ڏک جي يادگيري نه وسري، الهيءَ عرصي ۾ جيڪو به آڻ واقف آيو تنهن کي اداس واهس ورايم.

هڪ صبح جو اڃا چانهه پي ويٺو هوس ته در تي گهنٽي وڳي. ڪنهن در کوليو ته ڪن تي آواز پيو، ”پروفيسر صاحب آهي؟“ مون سمجهيو ته ڪو ٽئون دوکيباز آيو آهي. هڪ سهڻو، ڇاهوڪو، وشت پشت جوان اندر آيو. مون اٿي سندس ڪيڪر ڪئي. ٿهه ٻاهه، چيائين، ”سائين سڃاتو؟“ روش لڳا پئي پر چئي نه سگهيس ته ڪير آهي. جوان چيو، ”سائين، مان توهانجو جهونو شاگرد آهيان. ڊي. جي. سنڌ ڪاليج ۾ ايف. ايس. سي. ۽ انٽر سائنس جا ٻه سال مونکي سنڌي

پڙهائي هئوَ." مون چيو، "دوست! مهاتما نہ ياد آهن، پر ٽالا يـاد ٿورا لـا رهن." جوان شاملراءِ ليمدي چيو، "توهان وٽ هزارين شاگرد پڙهي ويا هوندا سو سڀني جا ٽالا ڪيئن ياد رهندوَ؟ مهاتما بہ وسري ويـا هوندوَ پر اسين نہ پنهنجي استاد کي لڪن بہ سڃاڻي وٺون. مـان رميش آهيان، ديوان روپچند ليمديءَ واري جو پٽ." مون اٿي ٻڪ سان چيو "هائو ٻاٻا!" رميش چيو "سائين! ايشور جي ديا سان مان اڄ وڏي عهدي تي آهيان؟ الهيءَ لاءِ توهانجو احسان مڃڻ آيو آهيان. آئون سائن ڪان پسنڌيءَ بہ آيو آهيان. هن وقت سينٽرل ٽي- ٻانهو. ٻي- بہ سوراٽيمبلنگ انجنيئر آهيان. ڪيترو وقت شلانگ بہ هوس ۽ ٻئي رستا جوڙايم ۽ هاڻي دهليءَ بہ آهيان. سائن ڪان سڪ هئي، سا اڄ پوري ٿي آهي. توهان سان ملي ڏاڍي خوشي ٿي آهي." ڪجهہ نراڻي چيائين، "آسيس ڪريو." مون چيو، "ٻـارا! آسيس ٻر ٻرءِ ڪان گهر، مان ڪهڙي وٽ آهيان؟" رميش صدق سان چيو "ڪري مٿان ٻر ڪنهنجي هٿان. اڄ مان هن پدويءَ تي هجان ٿي نہ ها جيڪڏهن مهلاتي مدد نہ ملي ها. ياد اٿوَ نہ فرسٽ ايئر ۽ انٽر سائنس بہ پرنسپال ٺاڻيءَ کي چئي منهنجي في معاف ڪرائي هئوَ؟" مونکي ياد نہ هو. انڪاري اوڻ ڏسي چيائين، "پلا اهو نہ ياد اٿوَ نہ جيراڻداس لالومل وارن کان پنجاہ روپيا ڏر ماهيانو

اسڪالرشپ وٺي ڏني هُئي؟" مان چرڪ ڀري اُٿيس.
موهن چيو، "هائو، ٽوڪي مان سڃاڻان. جيرامداس ناڻومل
جو ننڍو پٽ نه ياد اٿئي وِسرو. ٻرابر، جوهر ڪان سهائتا
وٺي ڏني هُئي مان ڇ." ڪجهه ڏوڪي چيائين، "هائو سائين
جوهرومل! موهن سان وڏ ڪري چڙيائين. اڄ پنجاه روپين
جو ماهه ڪمائي ٿو آهي ڏينهن ۾ ڪجهه هُئا، جيڪڏهن
ان هزارن جي هُٽي نه ملي ها ته اڄ رستن جوڙائڻ جي
بدران رستا ڀيو ڪُٽيان ها." موهن کان ٽهڪ نڪري ويو.
ڪلندي چيائين، "رستا جوڙائي ڀلي ۽ اهڙا جوڙائي جو انهن
مهين اندر مٽي نه ٿي وڃن. رستن تي ڪم نه ڪهڙو ٿي
پيو هلي ۽ ڏن ٿي ڏوڙ ۾. ڀلا انجنيئر ۽ ٺيڪيدار ٿيا
پٽ نه ڪم الهي ڀلهي جو ته ٺيڪيدو ٿي. ايمانداري اُٺ
لپ وسٽو ٿي ٿيتي آهي." رميش چيو، "ايشور شاهد
آهي ته موهن سڄي وقت ۾ ڪا به بي ايماني ڪا نه ڪئي
آهي. عيبن کان آجو الله آهي ۽ ڏينهن رات انها ئي
آرادنا آهي ته حق حلال جي ڪمائي ڏي. هن مهل
لائين مهر ڪئي اٿس، اڳتي به لڳ آهي لڳي ٿي."
ليرن ڪيائين ۽ ٻورو ٻورو احوال ا ڏنائين. هن جي
زندگي ٻين انجنيئرن کان نرالي هُئي.

رميش چيائين، "سائين، هڪ وينتي آهي." موهن
چيو، "چئو سڄڻ!" رميش جهيڻي آواز ۾ چيو، "مان
فرض موٽائڻ ٿو چاهيان ۽ ڳڏيل وياج سان. مان ان هزارن

۽ رانديون پاس ڪري سگهيس، پر اڄ ڪلهه ٽن سالن ۽ چار هزار ڪلاڪ ۽ گهٽ لڳي ويندا. مان هڪ ڇوڪرو رانديءَ لاءِ پاڙهڻ ٿو چاهيان. توهان ڪنهن به نوجوان کي مدد ڏيڻ چاهيو ته مان حاضر آهيان. ڪو به گهرجائو هوشيار وديارٿي وديا کان وانجيو نه رهڻ گهرجي.“

خوشيءَ مان مون سندس منهن ۾ نهاريو. منهن جي نهار ڏسي چيائين، ”ائين ڇو ٿا نهاريو؟“ مون چيو ”توهان مون کي منهنجي وڃايل شيءِ ٻولهي ڏني آهي.“ عجب مان پڇيائين، ”ڪهڙي؟“ مون چيو، ”وشواس وڃائي ويٺو هوس، چڱائيءَ ۾ اعتبار!“ ٻيڙي واري سڄي ڳالهه ڪري ٻڌائيمانس. ڳالهه پوري ڪري چيم ”واپار ڪيو هئم ته ڪنهن به اڻ واقف سواليءَ جي سهائتا ڪانه ڪندس ها. پر توهانجي آڇ منهنجون اکيون کولي ڇڏيون آهن. ياد به ڪونه هو ته ڪنهن وقت توهانجي مدد ڪئي هئم. خراب خيال به ڪونه هو ته هيٺيون ورهيون کان پوءِ ٿورن ايندان ۽ مدد کي قرض سمجهي قرض آد ڪرڻ جو خيال ڏيکاريندان.“ وري شڪرگذاريءَ جي آواز ۾ چيو، ”هڪ شاگرد ته توهان جي مدد جي مرت ۾ پاڙهيندس پر آسيس ڪريو ته توهانجي ڪمائيءَ مان پين به گهرجائو جيون جي مدد ڪري سگهان ۽ پنهنجو جيون سڦل ڪري سگهان.“ هن جي اکين ۾ آنسو هئا، پاوتا جا آنسو، انسان ذات لاءِ همدرد ٻوڙها. منهنجي

دل پرچي آئي. ڪا ويرم تہ چپ رهيس پر ٻيهر چيم،
”ڇا تيو جي هڪ پيڙو نڪري ويو؟ هن دنيا ۾ تو جهڙا
ڇيڙ ۽ نہ پيا آهن نہ؟ تنهنجي اُداڇتائيءَ ۽ آصالمدديءَ
روونڪي ليڪن سو سجاڳ ڪري ڇڏيو. جيئن تو ڳالهايو تيئن
منهنجو من مولڪي ڇوڻ لڳو تہ هيءَ سچ يا هوُ سچ؟
سوا سوَ روپئي وارو پيڙو نڪري ويو، تہ پيءُ جي مدد
ڪرڻ ڇڏي ڏني، ۽ هاڻي هيءَ جوان جو ورتل رقم پيٽي
ڪري موٽائي ڏيڻ آيو آهيان؟“

رميش چيو، ”سائين! هن دنيا ۾ پاڻ پاڻ جا لوڪ
پيا آهن. سڀني کي سمجهڻ ڪٺن ڪم آهي. پر ڪهڙي
خبر تہ انهيءَ پيڙي ڪيترن ڪشٽن سهڻ کانپوءِ لاچار
ٿي اهو ايڪ ڊارپو هجي ۽ لوهالڪي نڪي پنهنجو ڪارج
سڌ ڪيو هجي؟“ موهن ڪنڌ ڌوڻي چيو، ”نہ سچ!
ورهاڱي کان پوءِ ڪيترن پڪار ماڻهن دوکي ۽ دولاب
سان ڪٽي پاڙيو آهي. مان تہ اڳتي ڪٽي لوري پڪاني
ڪندس پر هڪ جي ڪري سڀ چور ٿيو ڪين؟ چانور
کائيندي تہ چار چانور هٿ مان ڪري پون تہ چانور
کائڻ ڇڏي ڏبا ڇا؟ ٻڪ ۾ پاڻي پيئڻ سان پاڻي وئين
کان وڃي تہ پاڻي پيئڻ ڇڏي ڏبو ڇا؟ درياهہ پار
ڪندي ڪا ٻيڙي ٻڏي وڃي تہ ٻيڙيءَ ۾ چڙهڻ ڇڏي
ڏبو ڇا؟ هڪ دوکي ڪانڌ کان پوءِ سڀني سان نيڪي
ڪرڻ ڇڏي ڏيڻ کپي ڇا؟ نيڪي تہ پاڻ جاڻي، ادي

۽ ٻاهر ڄاڻي. اسين سائينءَ کان عدل گهرندا آهيون ۽ فضل؟ مالڪ ڪنهن سان ٻيد رکندو آهي؟ سج فقط ايڪ انسان جي گهر تي چمڪندو آهي يا بدڪار جي گهر تي بہ؟ برسات وسندي آهي تہ صرف نيڪيءَ ۾ ڪرندي آهي يا ڪني ڪسيءَ ۾ بہ؟ هن جي سخا سڀني لاءِ سانجهي آهي. هن وٽ ڪو بہ ٻيد ڪونهي، ٻيد انسان ٺاهيو آهي. ٻيائي سوارٿ جي ڪري پيدا ٿي آهي. سائين سوارٿ کان مٿي آهي، ٻيائيءَ کان دور آهي، هن وٽ سڀ هڪ سمان آهن. هو چڱن سان بہ چڱو تہ ٻرن سان بہ ڀلو." رميش چيو، "ياد اٿم اڃا تائين شاهہ جون ٻہ سٽون، جي توهان کي سال اڳ سمجهايون هيون." مون مٿي نهاريو تہ هن ڌيمي آواز ۾ شاهہ صاحب جو بيت پڙهيو:

چڱن سان چڱايون ائين هر ڪو ڪري
تو جئن ڪري نہ ڪوہ ٻين سان ڀلائيون.

”ڏهه ڏس ڏيکاريانءِ، آنڀيءَ پرک اکين سان“

مدراس ميل جي فرسٽ ڪلاس گاڏيءَ ۾ هڪ ارڌ- لي سمهيو پيو هو- شري سبرمنيم ۽ ٻيءَ ٿي سندس استري لڪشمي. ماڻهن سان هڪ ننڍڙو ٻار سمهيل هو. مٿين ٻڪن مان هڪ ٿي سمهيل هو سبرمنيم جو پٽ ۽ ٻيءَ ٿي هڪ مسافر چندرشيکر. سبرمنيم ۽ چندرشيکر ٻئي مدراسي هئا ۽ هڪٻئي جا واقف. چارئي جاڳيا ٿي. مالي ڪائي، ليٽيا پيا هئا. سبرمنيم ڪتاب ٿي پڙهيو ۽ چندرشيکر مٿگرن. گاڏي تيز رفتار سان هلندي پئي هائي، رات جا ساڍا ڏهه لڳا هئا. پڙهندي پڙهندي سبرمنيم آلي وٺو. لڪشمي اڌ ننڊ ۾ هئي پر سڌ پئي آئي وٺي. سبرمنيم چيو، ”ڏاڍو سٺو واقعو آهي. پڙهڻ ته ٻڌايانءِ.“ لڪشميءَ ڪي اندر ۾ ڳالهه ڪانه وڻي پر مڙس جي مرضي رکندي چيائين، ”ڀلي ٻڌايو.“ مٿين مسافر جو خيال رکندي سبرمنيم چيو، ”تون هيڏانهن اچي ويهه جيئن مسٽر چندرشيکر جي آرام ۾ رخنو نه پوي.“ چندرشيکر ٽهڪ ڏيئي چيو، ”آرام ۾ رخنو پوي ها ته پهرين سڌ ٿي پوي ها. سڌ ائين ڪيءَ جو نه سوني جي ڪاٺ لڌي

هيو. ٻلي ٻاٽ ۾ ڳالهايو، موٽڪي ندب ڪاله ٿي اچي."
اڪثر سري اچي سبرمڻيم جي ٻاسي ۾ واٽي. سبرمڻيم
چيو، "ٻراٻر ڪاٺ لڌي آهي. هوند ۽ ڪاٺ جي سون ڪان
آلما جي سون کي مان وڌيڪ ملهائتو سمجهندو آهيان."
چندر شيکر ڪمڊڪ سان چيو، "اون ڳالهه پڌاءِ ڏسان
ڪهڙي وٽ همٿ آلي آليئي." لڌو ساهه ٻري چيائين،
"ٻکوان ٻگران ڪري اچي پيلو آهين. ايشور جي لسالي
سان ٻڌو اڄاڻو سچائو ٻاٽڪي آلت ڏين. ٻر جن لي جڏهن
سوار هوندو آهي ڪن سان ٻڌڻ ڪهڙو؟" سبرمڻيم ڪڇيو تا
سان چيو، "چڪيو ڪوله اليٽي ته سواد جي ڪهڙي خبر
ٻوڌئي؟ عقل جي زور لي ٻڌو وڪڻان واري وواد ڪرائي،
ڪڏهن دل مان آواز اڀرئي ته ڪل ٻوڌئي. گيان واري
جو گلو ٻڌو هلي، ڀڳتي ۽ واري جو واٽ ٿي ٻڌ. جي
اندر جو اندر ۾ رس وٺڻ سي ڪڇي ڪين سگهن."
چندر شيکر چيو، "هاڻي ته تو وياکياڻ شروع ڪيو آهي.
چڏ وعظ کي، پڙهه پڌهڻجي ڪتاب جو ٺڪر." سبرمڻيم
چيو، "ڇا آهي ٻل ٻاراڻا جو، ڪيڏي نه مهر آهي
مالڪ جي؟" چندر شيکر چيو، "ٻراڻا ڪڏهنکي، مهر
ڪڏهن جي! ٻرمي آهين ٻرمي! ايم-اي- فيلسوفي ۾
پاس ڪيو ته ٻه وهم ڪوله وڃائڻ." سبرمڻيم چيو،
"فيلسوفي پڙهي آهي لڌهين ته چئي سگهان ٿو ته ٻڪ
مها شڪتي آهي، جنهنجي زور لي هي ۽ سرشٽي هلي

لڳي. چندرشيکر رد ڏيندي چيو، ”ڇوڪريءَ طرح اڀياس ڪريان ها ته اڳتي ۾ اڳيرو ٿي پيو هجان ها. ڇڏ همت ڪي، ٻون ٻڌاءِ جيڪي ٻڌائڻو اٿئي.“ سبرامڻيم چيو، ”هن ڪتاب ۾ ڪيترا مثال ڏنل آهن، جن ۾ ڏيکاريل آهي ته پرارٿنا جو وڏو اثر آهي ۽ ايشور پرارٿنا ٻڌي ٿو.“ وڏي شوق ۽ شرڌا سان هو پڙهڻ لڳو:- ”منهنجو ٻالو آهي باب وڃڻ. اوچي ٿوءِ ۾ مان دنيا جو ڇهوٿين آهيان. جڏهن جڏهن مان ڪنهن نه ڇنا پريکيءَ ۾ ڪامياب ٿيندو آهيان ۽ پنهنجو ئي رڪارڊ ٽوڙيندو آهيان ته ڏهن اخبارن منهنجي ساراهه سان ڪالم ڪارا ڪري ڇڏيندا آهن. سچ پچ ته پنهنجي ساراهه پڙهي مان لڄي ٿي ويندو آهيان. ڪارڻ اهو آهي ته مان ڄاڻان ٿو ته منهنجي ڪاميابيءَ ۾ وڏو هٿ ايشور جو آهي. ٿوري ڏهاڙي کان اڳ مان شرڌا سان سائينءَ کي ياد ڪندو آهيان ۽ هن جي سهائتا مڱندو آهيان. مون ۾ پرابو شڪتي آهي ۽ پرارٿنا سان اها شڪتي ٻيڻي ٿي پوندي آهي. ڪيترا دفعا ته ڪمال ٿي چڪو آهي. مالڪ جي مهر سان اڻ ٿيڻي ڳالهه ٿي پئي آهي.“

”هڪ دفعي جڏهن فلمفيڊ ۾ ڇنا پيٽي لڳي هئي تڏهن ان ڇنا پيٽيءَ کان ٻه ڏينهن اڳ منهنجو ڳلو سڄي پيو. ڊاڪٽرن هڪدم پنسلين جون سيون هنيون. ڪاڏو گهٽ ڪاٺم سو ٿاڪي ضعيف سمجهڻ لڳس. والد جي

ڏينهن صبح جو هند مان اٿڻ تي دل ڪانه ٿي ٿي. ارادو ڪيم ته هن دفعي پاڻ ڪوله ولندس ۽ اهڙو اطلاع اختياريءَ وارن کي ڏنم. هڪ ڪارپرداز منهنجي گهر آيو ۽ مولڪي رالداڻ واري ميدان تي اچي ماڻهن کي منهن ڏيکاري، ڪين ٻهنجي مجبوريءَ کان آگاه ڪرڻ لاءِ وينتي ڪئي، جا مون قبول ڪئي. پوءِ مون خيال ڪيو ته ميدان تي وڃڻ ۽ ٿوري ڏيڻ جي ڪوشش نه ڪندس. هار ۽ جيت جو رالدگر کي اونو ڪرڻ نه کپي. مون دل جو دل ۾ ٻارائنا ڪئي. ڪنهن لاءِ نه ٻر ٿوريءَ تي لياقت ڏيکارڻ لاءِ.

”مان ميدان تي آيس ته هر طرف کان نعرن وڄي واٿون. مون هڪ دفعو وري ٻه سائينءَ کي ڏٺائون. پهرين لڏيا ٿيا ڏنم ۽ واپس آهستي وڌندو. مان ٻاڻ عجب ۾ پئجي ويس ته، مون ۾ ايڏي شڪتي ڪٿان آئي! مولڪان منهنجي ڪمزوري وسري وئي. واپس ٿپ ڏيندو ٿان جو ٻاوڙن ٿيو ٻنڌڻ نوت اوچو هو. متي ٻهارام! اڳي ايڏو متي ڪڏهن به ڪونه ويو هوس. ڪند نوائي پاليءَ کان ٻل گهرام. هيٺ ۾ لنهي لٺ هئي. الهيءَ لٺ جي آڌار سان ئي ٿيو ڏٺو هو. ٻاڻ ۾ اڻغيبي طاقت محسوس ڪيم. لٺ ڪڍي پوءِ بوڙندو آيس ۽ واجهو اچي اوچانڪ ڏنم ته آنڪ ٿي ڪانه ٿي. ٻنم لڏهن ٻيم جڏهن هيٺ واريءَ تي اچي ڪريس ۽ چوڌاري

ٻاڙين جو ڦهڪو ٻڌجي ويو. مون واريءَ ۾ ويٺي ٿي ايشور جا احسان مڃيا.

”اهڙا واقعا منهنجي زندگيءَ ۾ گهٽائي ٿيا آهن جن مونکي يڪو نشچو ڏنو آهي ته پرارٿنا انسان کي وڏو ٻل ٿي ڏي. پرارٿنا سان مون ڪرامت جهڙا ڪم ڪيا آهن.“

لڪشمي مڙس سان شامل ٿيندي چيو ”برابر آهي؛ پرارٿنا سان وڏي شڪتي ٿي ملي.“

چندرشيکر چيو، ”اچا شڪتي ۽ ايشوري شڪتيءَ ۾ ڪو فرق آهي؟“

سبرامڻيم چيو، ”ايشوري شڪتيءَ سان اچا شڪتي وڌي ٿي. ايشوري شڪتيءَ جو ٻيو نالو آهي آتم شڪتي. باب رچرڊس جو به ته اهو چوڻ آهي نه؟ هيڏيون سوڀيون پائي اهڙو ماڻهو جيڪر هٿ ۾ پرچي وٺي در در جاچي ته سندس سوڀ سندس مرضيءَ موجب نه پر پرماتما جي اچا آڌار آهي. گهر نه مليس. شڪتي اچلي گهر مان ايندي آهي ۽ منهنجي گهر ۾ اچڻ لاءِ هيٺ لهن ڪر نه! ايشور جي ڪرپا آڌار آهي ۽ آتما جي ڪل کي نه لون ڏياءِ نه!“

چندرشيکر چيو، ”ڀلائيءَ ۾ ٿي پيو ٿي وڃن! باب رچرڊس پرارٿنا ڪئي ۽ هو پرارٿنا جي زور تي ڪامياب ٿيو پر ٻين جن هزار دفعا پرارٿنا ڪندي به رچرڊس کان

تہ ڪنهن لاءِ ڇا ڇوڙيو اُٿيو؟ ايشور رچرڊس کي مدد ڪئي ڇو تہ هو هن جو ڪميشن ايجنٽ هو.“

سرمدم چيو، ”ايجنٽ اسان هر حالت، ساڳي. جو سچيءَ دل سان صاحب کي ياد او ڪري تنهنجو هو ساٿ ڏئي ٿو.“

چندرشيکر چيو، ”اهڙو مرتبو منهنجي جيون ۾ ڪڏهن آيو آهي.“

سرمدم چيو، ”ڪنهن ڏينهن ايندو.“

چندرشيکر اتي وسائيندي چيو، ”ايندو تہ بہ ايشور جي طرف کان تہ سمجهندس.“

رات جا ٻه ٽي پهر گذري چڪا هئا. گاڏي هلندي رهي، مسافر الوٽ ننڊ ۾ پيا هئا. سرمدم ۽ ٻيا ساٿي بہ پنهنجي گاڏي ۾ آرامي هئا. اوچتو اچي اوچتو لڪشميءَ جي اک کلي پئي.

ٻاهر جي روشنيءَ ۾ اٿي هئي. ڇرڪ ڀري اٿي جو گاڏيءَ جو در کليل ڏٺائين. هوءَ اٿي ۽ سندس منهن مان آواز ڪونہ نڪتو. يڪدم محسوس ڪيائين تہ ڪو اجنبي گاڏي ۾ گهڙيو آهي. هو بہ اٿيو، هلندڙ گاڏيءَ مان چوري ڪري وارو هڪ ڏاڪو گاڏي ۾ گهڙي آيو هو. لڪشميءَ کي اُٿندو ڏسي هن يڪدم ننڍڙي ڇري کي پنهنجي هٿن ۾ کڻي، ٻڪڪي ۾ چيو، ”خبردار! اڙڪ ٻاڪيندينءَ تہ ڇري کي ٻاهر اڇلائيندس.“ لڪشمي سن ۾

اچي ويٺي. هڪ ٻانهن ۾ ٻار ۽ ٻئي هٿ سان ٻڌڪ کڻي، چور ڊر جي ورڇو آيو. اڪشمي کان ڇيت نڪري ويئي. ڇيت لئي سبرامڻيم ۽ چندرشيکر آيا. چندرشيکر ٽپ ڏيئي يڪدم هيٺ لٿو. چور مونجهاري ۾ اچي ويو. اڇلائي ٻڌڪ هٿس ٻر اڇلائي ڇڏيائين ٻار کي. چندرشيکر چور سان ڳنڍجي ٻيو ٻر جيستين سبرامڻيم ٻ اچي پهرو تئي ٻڌهن کان اڳ ڪيس ٿيلهو ڏئي ڌاڪو هلندڙ ٽرين مان لهي ويو. احوال معلوم ڪرڻ لئي سبرامڻيم جا حوصلا ڪي خطا ٿي ويا. چندرشيکر زنجير ڇڪي ۽ گاڏي بيهجي ويئي.

خبر ڦهلجي ويئي. هرڪو مسافر مٿهن ڪلهي ٻاهر نهارڻ لڳو ۽ افسوس ڪرڻ لڳو. گارڊ گاڏي ٻنئي ڪٽي. ٿوري دير لئي اهو ڏاڪو رڙ رڙ ٿيو مٿڙو ٻيو هو. سڀڪو سوچڻ لڳو ته جڏهن ڏاڪو جو روز هلندڙ گاڏيءَ مان ڇرڙيون ڪري ٻيو لهندو چڙهندو هوندو سو ڏرائون ڏرائون ٿي ويو ته ٻار جو حال ڇا ٿيو هوندو؟ ٻر ڇا ته، ٿيو هجي ته نه ٻار نه هٿ ڪرڻو هو! گاڏي ٻنئي هلي. ٻار لڌو. مٽل! چڙهيل؟ خون ۾ ٻڏل!؟ نه ۽ جيئرو جاڳندو، خوش خورم! هڪ ٻوڙي ۾ اٽڪيو ٻيو هو ۽ اٿين سمجهيو ٻيو هو جڻ قدرت هن جي لاءِ هڪ ننڍڙو جهولڻو تيار ڪري رکيو هو. ٻالڪ کي کڻي سبرامڻيم ۽ چندرشيکر ٻهڪندي گاڏي ۾ آيا. هنن ان دوستن سان ٻيا ڪيترا مسافر گاڏي

۾ گهاٽي آيا. بيشمار ماڻهو گاڏي ۾ هيٺ لهندا هئا. هرڪو حيران هو! ٻار اڃا ماءُ جي هنج ۾ وڏائون. لڪشمي اوچنگارون ڏيئي روئڻ لڳي.

سبرامڻيم چيو، "شڪرگذاري ڪر. روئڻ جو ڇا مطلب؟"

لڪشميءَ جا ڳوڙها شڪرگذاريءَ جا هئا. هن کي اعتبار ئي نه ٿي آيو ته هڪ جيتامڙو گاڏيءَ مان ڪرڻ کان پوءِ به بچي ويو!

گاڏي هلي. سبرامڻيم ٻار کي کڻي چندرشيکر جي هنج ۾ ڏنو. ٽهڪڙي ۾ چيائين، "جيئرو آهي. پرهلاد وانگر پرڀوءَ پنهنجي هٿن ۾ جهٽي ورتس."

چندرشيکر جي اکين ۾ آنسو هئا. ڪا مهل ڪڇيائين ڪونه پر آخر ٻه لفظ سندس وات مان نڪتا، "عجب آهي!"

سبرامڻيم شرڌا سان چيو، "قدرت آهه، ٻيارا!"

اهو واقعو اخبارن ۾ آيو. ٻين تي ڪهڙو اثر ٿيو سا مونکي خبر نه آهي پر منهنجو ڪنڌ لڙي ويو ۽ اندر مان آواز آيو:

"آءُ تم پياريان ڀري پيالو پريم جو
ساميءَ هن اوسر ۾، ڪن من سڀ ڏاريان
ڏه ڏس ڏيکاريان، انهيءَ پرک اکين سان."

سائين ڏاڍو آهي،
مٺان کا سينو ساهي

ديوان ڪندنداس جو ٨٧ جنم ڏينهن هو. ٽيهن سالن کان سڃاڻانس. ٽيهن سالن ۾ هتي لوڙهي سنڌ ۾ شايد ڪو سال گذريو هجي جو مون ڪنهن جنم ڏينهن جون واڌايون روانو نه ڏنيون هجن. هن دفعي اسان وڏي پيار ۽ شوق سان ونس ويس. البت هن دفعي ڪو شغل ڪونه ٿيو هو جو سندس صالح پٽ سنسار مان سڌاري ويو هو. ساماڻل پٽ جو ڏک، اهڙيءَ اوستا ۾ ڪهڙو نه ڏکيو آهي! پر هيءَ سندس ڌرش اهو ڏک نه سهاري ويو. سائينءَ جو ڀل انهيءَ ڀرڪ اوستا جو وسارو؟ جوانيءَ کان وٺي اڄ ڏينهن تائين هڪ ڏينهن به پرارٿنا کان سواءِ ڪونه گذريو اٿس. تپ ۾ يا لنگهڻ وڏيءَ ٻڙاءِ ۾ رهراس جيئي ٿيو سهندو. اوڙداس لتلير سان ڪندو آهي ۽ وڏي ويرم ويٺو ڏکيءَ کي ڏيائيندو آهي. درويش دل انسان آهي ۽ اسين سڀ سندس سنتوش، سهڻ شيلتا ۽ پرڀو جي ساراهه ڪندا آهيون. جن کي ٻليءَ جو ڀل آهي لڌهنڌو چمڪ سدائين نرمل ٿو رهي. هنڌي عمر لي وٺي آس نه به هر حال ۾ راضي. مون ڪنهن کڄهندو، ڪرڪندو يا ڪڙهندو ڪونه ڏٺو آهي. ٻئار جا پٽ ٻيا پرلدس نه

۽ آرام ڪرسيءَ ۾ ليٽيو پيو هوندو. ڪٽي کي پڇندس ته
”ڪٿان آئيو؟“ ۽ ته پاڻ چوندو، ”مولڪي ڇا آهي؟
تو رو لپ آهي، سياڻي لائين ايڪ ائي ويندس.“ ته آئس
پيڻ واري واڙه پيڙه ۾ ته آئس سرير جي رنجھ ڪڍجھ.
ڳالهائڻ جو مزو، سياڻ جو پاڇهارو، پٿهڄي پرائي سان
پرام جي وراڻ ڪرڻ وارو فقير ان جهڙا! پيريءَ جي ڪري
پڌي گهٽ وڌ تو، نيڻن جي جوت ۽ ذرا جهڪي ٿي
آئس، ڏند ڪوڙا آئس، گهڻو گهٽ ۾ پيرو ته ۽ روز
ڏاڪڻ تون گهر جڙن لهي ۽ چڙهي، اڌ ميل پنڌ ڪري
پوري سوري مانجي کائي، سڄي محلي جو سير ڪري
شيءِ ٿان واسط ڪري اچي. سڄي ڏينهن ۾ مڇهڻ
جي مانيءَ کان پوءِ اڌ مٿو ڪلاڪ آرام ڪري ته ته صبح
جو ڇهين اچي کان رات جو ڏهين لڳي تائين ڪمت ۾
۽ ليٽي. اڄڪلھ جي جوانن کي اهو ڪو وجهه ملي ته
ڏينهن جو ٽي چار ڪلاڪ سمهي پون ۽ هيءُ پوڙهو مڙس
بستري کان پري. آرام ڪرسيءَ ۾ آهليو پيو هوندو ۽ پيڙ
کو ۽ ڪو ڏرمي پستڪ پڙهندو. سرير ۾ جي اها چستي
ڪال آئس ته هيڏيءَ وڏي عمر ۾ پڌائي جي سستي ۾
ڪال آئس. حافظو هاڻي مڙيو ٽي هئيو آئس جو ننڍپڻ
ڳالهيون پڌڻ سان وسري ليون وچندس پاڻ عجب آهي
۽ جوانيءَ واريون ڳالهيون اچا ياد آئس. مان جڏهن ڪيس
گڏجان ته ڏهن جهڪي ڪيس پرڻام ڪري ڪانئس اسيس

وڻان. ۸۷ جنم ڏن لي جيترڪيڪ ڪيڪ ڪٽڻ جي رسم
ڪا نه ليٽي هئي ته نه ساڏارڻ واڌاين ڏيڻ لاء ونس وڃڻ
ڌرم ۽ فرض سمجهيم.

ديوان آرام ڪرسيءَ ۾ ويٺو هو. ڏر ۾ اندر گهڙيس
ته چوان چيائين، "گڊ مارننگ." گڊ مارننگ اهڙي ته
ڪڙڪي واري آواز ۾ چيائين جو مونکي سندس سنڌ وارا
ڏينهن ياد اچي ويا. ڇا ته هن مانجهي مڙس جو رعب
هوندو هو! سنڌ جي اڪ وڪيلن مان هڪ هوندو هو.
اُتي سنڌ ۾ اهڙو ڪيس مشڪل هوندو هو جنهن ۾ هيءُ
ديوانو دالساءِ ديوان هڪ طرف جو وڪيل نه هجي!
سرڪاري وڪيل هوندو هو. پبلڪ پراسيڪيوٽر ٿيا نه،
گهڻا ڏينهن ۽ پڇڻ ٿو هن ديوان کي وڏو وارو ڪري هو.
هوشيار ۽ ايماندار! وڏن وڏن ڪيسن ۾ ٿو جي زميندارن
۽ ڏيهين لڪن جون رشوتون آڇيون هوندس پر هيءُ
ٽيٽو سڄو مٿي، پنهنجي مارڪ تان ڪڏهن به نه ٿڙڪيو.
ڪورٽ ۾ پيهندو هو ته ڪنهنجي پرواه نه ڪندو هو.
آواز جو ڪاهل، دل جو پڪو، سڀاءَ جو سخت ول، جڏهن
پنهنجي ليڪچر ڪندو هو اُڏهن جج داد ڏيندا هئس.
سرڪاري وڪيل جو عهدو پورو ڪري پنهنجي وڪالت
شروع ڪيائين ته به سيڪو ڪيس عزت سان پڙهندو هو ۽
سندس آڏي پچا يا دليلن جو داد ڪندو هو. دل جو به
بهادر هوندو هو. سڀ سنڌ چوندي آهي، هيءُ اي لوهو وڪيل

سنڌ ۾ ئي رهي پيو. پنج ڇهه سال نه ورهاڱي کان پوءِ
به اتي رهيو پيو هو پر ايستائين جڏهن سندس گهر تي ڪن
غولبن ڪاه ڪئي تڏهن ڏيهه کي وٺي هندوستان ۾
هليو آيو. سندس استري اڳ گذاري وئي ؛ اهڙيءَ طرح
اڳ، ڇهه ڪاله رهي لهندڪري ملڪ سان الوداع ڪري
اچي پارٿ ۾ پنهنجو آستانو ٻڌايائين. انهيءَ کي اڍ
ٻارهن سال گذري ويا. سندس ڪليل کيڪر پڙي منهنجي
واتف مان اڪري وار، ”اڇا جوان آهيو بابا! سؤ ورهيه
نه ضرور پورا ڪندا.“ مهرباني چرڻ جي انهاء چيائين،
”اڇا جيئان؟ کهڙو ئي ڏئو!“ لڌو ساه پري چيائين،
”جيڪو ويو سو مڪت ٿيو. قيد ۾ آنند ڪهڙو؟“
مون چيو، ”بابا! سنسار جيڪڏهن قيد آهي ته سونهرو
قيد آهي. هن ڪالوءَ کهڙي دنيا هوندي، ڪير ڄاڻي؟
مان نه ڪڏهن سوچيندو آهيان نه انسان جي عمر
اڻتري لڏي ڇو مڙو ٿي! پنجاه سٺ ستر سالن ۾ آخر
انسان ڪري ڇا ٿو سگهي؟ ٻهرين پنجويهه سال وڃن
ساماڻجڻ، پڙهڻ يا ٻالڪي ڏاڏي ڏاريءَ لاءِ تيار ڪرڻ ۾،
پيا پنجويهه سال ٻالڪي پنهنجي پيرن تي بيهارڻ ۾؛
گرهست آشرم کي سنڀارڻ جي ڪشمڪش ۾، باقي ٿورا
ٽيهل سال وڃن رلهه، ڪنجهه ۾ ۽ ٻالڪي اندرست وڪڻ
جي پٺن ۾.“ چيائين، ”شاهوڪار وري ا، جن جو لڱن
پئسي جي آسري تي پيا لڳن پر پٽ، اندرون آرام

پئسي سان اُن خريد ڪري نٿو سگهجي. ٻيو پئسو ٻيا پدارٿ، عهدو يا اقبال، سونهن، جواني يا ناموس ٻه نه ٿي ٿا چئون آهن. چندرما پڻ پوراماسيءَ جي ڏينهن آسمان ۽ ڌرتيءَ کي پنهنجي چمڪ سان چمڪائي ڇڏي پر چندرما جي سهائيءَ ئي ٿورو ڪهڙو؟ اڄ پوراما ته سڀاڻي اماس!“

مون چيو، ”بابا! توهان جيڪر اڃا جيئڻ نه چاهيو؟ سچ پڇاڙو! مان نه جيڪر چاهيان نه هن جيون جو سفر لمبو ٿئي نه مالڪ جي عطا ڪيل ميءَ جي مٽ مان جام جي مٿان جام پيئي پنهنجي پياس کي اُجرو ڪريان. بادشاه ظفر جو بيت ياد ايندو آهي، هن قسم جي خوشي اندر ۾ محسوس ڪندو آهيان ۽ سمجهندو آهيان جڏهن مهنجي وانگر جي ترجماني ڪري ويو آهي:

نشهءِ عشق ڪا گر ظرف ديا تا مجهڪو
عمر ڪا تنگ نه پيمانا ديا هوتا!

مان اهين چاهيندو آهيان ته عمر اهڙي وڏي هجي ها جيتري مالڪ ميءَ موجود ڪري ڏني.“

بابا ڪهيرتا سان چيو، ”بادشاه ظفر سٺو شاعر هو پر ڪ آئر نه جڏهن کيس گرفتار ڪري، انگريزن کان وڇوڙي، انڌو ڪري، گهر ۽ وطن کان دور مانڊلي جي جيل ۾ بند ڪري رکيو ويو هوندو تڏهن اهڙي قسم جو شعر ڪرڻ ڇڏيو هوندائين.“

مون حيرانيءَ مان پڇيو، ”بابا! اهي مغلن جو اتهاس ۾ ياد اٿوَ؟“

هن چيو، ”ڇو ڪين؟ پراڻيون واقعاتون ذهن ۾ ٽڪيون آهن- عمر جي ڪري هلندڙ واقعا وسري ٿا وڃن. ماضي ياد، حال ۾ حيران، آئينده کان نا واقف! اڄڪلهه جيڪي پڙهان سو وسري وڃي ٿو ”ڪراما“ اڃ به ياد آهي ۽ فردوسيءَ جي شاهنامي جا وڏا ٽڪر به زباني آهن؛ رام، شاه ظفر جوانيءَ جي وقت ۾ ايترو عمر دراز منگي هوندي، به هاڻي ڏينهن ۾ جيئڻ کان بيزار هوندو. سندس هو شعر ياد اٿئي جنهنجو اسان وٽ وڪارڻ هوندو هو؟“ سوچي چيائين، ”لگتا نهين هي دل...؟“

مون چيو، ”ڪجهه نه ياد آهي.“ چيائين، ”پڙهه.“

مون پڙهيو:

لگتا نهين هي دل ميرا اجڙي ديار ۾
ڪس کي بني هي عالمِ ناپائدار ۾
ان حسرتون سي ڪهدو ڪهين اور جا بسين
اتني جگهه ڪهان هي دلِ داغدار ۾؟
روتا هي بد نصيب ظفر دفن کي لئي
دو گز زمين ڀي نه ملي ڪوئي يار ۾!

ديوان جي اکين ۾ ڳوڙها ميڙي آيا. ڀريل آواز ۾ چيائين ”ساڳيو بادشاه آهي نه، جنهن کي وقت وڏي عمر جي خواهش ڏيکاري هئي؟“ اندو ساه ڀري چيائين ۽

هلندي هلائي، ڪنهن جو محتاج نه ڪري، پنهنجي گنج
مان ڏيندو رهي، سمجهه سالم رکي ۽ مت اوچي رکي نه
واهه نه ته اچ وڃي وڃي. پر اهي سڀ ڳالهيون ڪيئن ٿين؟
دنيا آهي دک جي نگري. سک سان گڏ دک گڏيو ٿيو
پيو آهي. سک لاءِ جيئو ونت وڏو آدر آهي پر دک لاءِ
نفرت. سک ڪنهن به سهاري ٿيو وڃي، پر دک جو
اثر به مشڪل ٿي ٿو پوي. ڀڳوان مرت پيدا ڪري انسان
تي احسان ڪيو آهي ته نه دنيا ۾ پاڪيتال هجي ها. پر
افسوس اهو آهي ته، مون جهڙا پيدا ٿيا جيئن ۽ جوان
جوان هليا وڃن. پاوا جاه ورهين جو مس هو نه پٽڙو هليو
ويو ۽ مان ستاسي ورهين جو پوڙهو ويٺو سندس وڇوڙي
جي دک سهڻ لاءِ جيئان!"

ٻهراڻ دفعو، ٽيهن ورهين جي واقفيت ۾، مون ڪيس
نراسائيءَ واري نوع ۾ ڳالهائيندو ٻڌو. مون پڇيو، "اهڙو
انڌڪار ۾ وشواس آڻڻ ته اهي ڪهڙا آهي وڃي آهيو؟"
سوال پڇايئين، "ڪارڻ ڪرڻهي؟ صبر سان سڀ ڪري
پوڄيندو آيو آهيان پر انهيءَ جي معنيٰ اها نه ته آهي
ته مان دک ني محسوس نه ڪندو آهيان. پر هاڻي باقي
ڏسڻو ڇا آهي؟ ڇا نه ڏٺم؟ ماستري به ڪيم ته وڪالت
به ڪيم. سو روپين تي گذر به ڪيم ته هزار به خرچيم.
ٽيهه روپيا پگهار به مليو ته ڪيترن ۾ لک به جمع ڪيم.
جوانيءَ ۾ جهڪي محفلون ڪيم سي اچا به ٻارن کي ياد

هوندا هُن. اهو ڏينهن ڪهڙو هوندو هو جو ٻارڻي نه هوندي هئي. مون لاءِ رنڌڻو آلڪ هميشه هوندو هو، جتي طعام پيا تيار ٿيندا هئا. سر غلام حسين ڪان ولي محمد پرمانند ٽڪراسڪو تائين سڀ مون وٽ اچي لهندا هئا. ڇا نه شغل لڳندا هئا ۽ ڇا نه خرچ ٿيندو هو! لاچ جو ممبر هوندو هوس، آهستي آهستي سڀ عهدا ماٺيم. ڇهه نه سوا ٻلا ۽ لغما اڄ به منهنجي ڪيٽ ۾ رکيا آهن. جهولي ۾ جهولو ممبر مان آهيان. گهر جي جيون به ڏاڍي سکي هئي. اڄڪلهه نه شرم ٿو اچي پر اسانجي ڏينهن ۾ گهٽن ٻارن وارن کي لڄ ڪانه ايندي هئي. ۱۳ ٻار نه مونکي به هئا! ۷ پٽ، ۶ ڌيئر. مان شان ڪيڏو هوا جوانيءَ ۾ پنهنجي ڪم، تيز فهم، فضيلت ۽ نصيب سان وڏن وڏن ججن تي رعب وجهي ڇڏيم. انهن ڏينهن جا انگريز عملدار هوندا به درياه دل هئا. ڪڏهن سان دل پڇهن نه ڇاڙهي ڇڏيندس. ڪيترن آفيسرن جي مولسان دل لئي ويٺي. انهن جي آساه ڏيکارڻ سان مان به چڙهندو ويس. ٿورن اسسٽنٽ نه پر پبلڪ پراسيڪيوٽر ٿيس. ڪروڙ لاٽي جا ڪمام ۽ گڏ ڪيم. ماکي مٺي ڇڳي پر جي ٻڌيان ماکيءَ جي مک جو ڏنگ نه هجي! جڏهن سمجهيم تي نه دنيا سرڳ پوري آهي، عيش عشرت جو مڪان آهي، سک جي نگري آهي تڏهن مونکي هڪ ڌڌڪو آيو. جوان، مکيل پٽ گذاري ويو. ڏاڍو صدمو رسيو. اڃا

اهو سور جهڪو ٿي نه ٿيو هو نه اهو ٻٽ گذاري ويو،
الٽين ٻيج پٽ هليا ويا! ٻيج ٻٽ! ٻهراڻ ٻٽ جي سرڳواس
ٿيڻ کان پوءِ سائين ياد آيو ۽ مونکي جو آڻيو ٿيو. اسٽ ٿيم
پاڻ شروع ڪيم. ٻڌ جا ٻاٽ اٿ، چڱا ٻه ڪرم ڪهڙو ٿيو
پوڳي؟ مولتي دک پٽيان دک آيو پر مون مالڪ کي
ڪين ڇڏيو. ڪڏهن ڇڏيائس جڏهن اڳين ڪرمن جو لٽيجو
ٿئي اڳين سان ڏنم؟ جي هن جنم ۾ ڇڏي ڏيانس ته
ايندڙ جنم ۾ هو منهنجو ساٿ ڪڏهن ڏيندو! دک وساري
ڇڏيم پر هن کي نه وساريم. ڪمائي جنهن جو لٽيو رهي.
خرب ڪمايم. لاليڪا ليا سيين. پار صالح هتا، چيتا
ڪاڻ هئي. سک جي ٿئي گذري. پر خبر ايتري نه ته
ڪڏهن وڏو ٻٽ اٿرسٽر وڇوڙي جو داغ ڏيئي هليو
ويو؟" ڳوڙها ڳهندي چيائين، "روز سندس مورت اڳي
اکين آڏو ايهندي آهي. مان ڳالهيون ڪندو آهيانس.
روز سندس تصوير تي ڦولن جي مالها چاڙهيندو آهيان.
ڪالهه رات ١١ بجي چرڪ پري آئيس جو خيال آيو ته
اڄ هار ڪونه چاڙهيو اٿم. خاطري ڪري وري وڃي
سمهيس. آئيي جي جو ڏاڍي اڙي آهي. سمجهان ٿو
ته اولاد امانت آهي ۽ جي ايشور امانت ٿو وٺي ته انهيءَ
تي هائدوس ڪرڻ ناشڪرگذاري ۽ خيانت آهي پر دنيا
جو موهه به ته پرال آهي! ڏاڍي مرضي آئم ته ٻاقي ٻارن
مان موهه نڪري پر رت جي ڇڪ ڇڏي نه! ڇرڪارن

پڙهيون ڪوڻ. هڪ ڏينهن پوڙهي پير گرهستيءَ جيون ۾ ڪهڙو ڪهاري نه سگهي. هن جي اوزاري ڏسي ٻن ڇوڪرن ۽ نه پڙهڻ جو ٻڌن ڪري ڇڏيو.“ مون چيو، ”بابا! هي سڀ ڳالهيون مان چٽان ٿو، ٻڌهان ٻاهر ڪي پريشان نه ڪريو.“ ڪجهه لوڏي چيائين، ”اها ڪي نه موليان ڳالهه آهي نه جو سانڍي ڳالهه ور ور ڪري ٿو ڪريان! اها آهي پيري! پيري آهي زندگيءَ جي شام. شام آئي ته سج لهندو. منهنجي زندگيءَ جي اها شام اچي وئي آهي. اڄها رات آئي. رات جو مطلب آهي نه لڪ لهي. موت ۽ رات آهي جڏهن ۾ زندگيءَ جو لڪ پورو ٿو ٿئي. صبح جو تازو ترانو ٿي انسان اٿندو آهي. تنهن جيون آهي ٿيون صبح. موت جو ڊپ ڪولهي. جهوني عمارت ضرور ڊهندي ۽ الهيءَ جاءِ تي نئين عمارت جڙندي. منهنجو سرير به هڪ جهوني عمارت آهي. ڊهي ته ڇا آهي؟ هيءَ پراڻو پڃرو ڊهي ته ڀلي مڪمل ٿئي.“

مون پڇيو، ”بابا! مرڻ جو ڊپ ڪوڻ آئو؟“ جواب ڏنائين، ”اصل نه. موت ڪا بچاءُ ٿيندڙ نه آهي. هو ته ٻاهر پيري، مرض ۽ دکن جي پچاڙي ٿو آڻي. پر جيڪڏهن انسان کي موت جو ڊپ آهي ته ٻاهر چڱو. موت جي ڊپ ۾ انسان بيپرواهه نه ٿو رهي سگهي. جڏهن ڊپ آٿس ته هڪ ڏينهن هلندس تڏهن سستي ڇڏي پنهنجي جيون

عقل کي ڇڏ جو ٻڌن نه ڪري. مٿس چاهي ته هن ٻوري
جيون ۾ اهڙا ڪم ڪري نه سگهي جو اُمر ٿي وڃي.
دنيا ۾ هيڏا سارا ڪارناما ڪنهن ڪيا آهن؟ وگيان رستي
قدرت تي غالب ڪير پيو آهي؟ انقلاب ڪنهن آندا
آهن؟ سڌارا ڪنهن ڪيا آهن؟ ننڍي عمر ۽ ڪارائتي
ڇڳي ۽ وڏي عمر، لاچاريءَ ۽ بيزاريءَ جي، ڪهڙي
ڪم جي؟ مان اها به جيئان ۽ وڃان وڏيءَ ڪمزور
ٿيندا ٻار دوستدار، استري، پالڻ ۽ ٻار هڪ هڪ ٿي
هلندا رهيا ۽ مان انهن کي ياد ڪري پيو جهڄان!
ڪيستائين؟ جيستائين منهنجو ڪو نه رهي؟ مان
اڪيلو ئي اڪيلو رهجي وڃان ۽ ڪروڙن ۾ ٻانڪي ڏارڻو
پيو سمجهان! ڪر، سڀڻ منهنجي ساٿ ڏيڻ وارو نه
رهي ۽ ضعف جي وس ٿي ڪٿ ڪي پيو هڄان ته زندگي
ڪهڙي ڪم جي؟ ٻاٽي وهندو پيو ۽ ٿڌو ٿڌو ٿيو.
ڪڏهن ڪڏهن سوچيندو آهيان ته جيڪڏهن موت نه
هجي ها ۽ هر ڪنهن جيئڻ جي گهرج ۾ سؤ سؤ ڏاڏا ۽
اولڙيون ئي ڏاڏيون هجن ها ته هن دنيا جو ڇا حال
ٿئي ها! اڄڪلهه ٻاٽهو هڪ ڏاڏي مان ڪڪ، هڪ
پيءُ مان بيزار ته هيڏي ساري ڪٽڪ سان سندس حالت
ڇا هجي ها؟" ڪلي چيائين، "برهما پيو اُٿي ڪري
ها، وشنو پيو ڪاڏي ٻچڙن جا ٻڌن ڪري ها ۽ مهيش
ٻيهن وٺي وڃي هميشه لاءِ ڪيلاش تي سماڌيءَ ۾ وڃي

ها. پٽ، وڏي عمر لاءِ دعا نه منگ، ڪارائتي جيون لاءِ پرارٿنا ڪر." لڪو ساهه پري ڇپائين، "صبح، منجهند، شام ۽ رات! ننڍپڻ، جواني، پيري ۽ موت! تفاوت ڪرڻهي آسپاس ڪو نه باقي جيون دک بنا گذري." مون ڪڏهن نه هن بزرگ سان هن قسم جو بحث ڪيو. ڪير هو. هو ۸۷ ورهين جو ٿي سندس گيان جي گهڻن سان ڪرانت ٿي ويس. مالڪ هر ڳالهه راز رکيو آهي. ڪير سندس ڳجهه ۾ هٿ وجهي؟ انسان ڀلي ڪيو ليڪن نيون ايجادون ڪري ۽ روز بروز قدرت جون نوليدون سلي، پر جيوت ۽ موت جو سوال ٿي آهي جتي هو بيوس ٿيو پوي. مون وري نه پڙٿام ڪنڊي اندر ۾ چيو، "باهران سيتل لڳندو آهي پر اندر ۾ هن شخص کي ا-ـ طوفان آهي!" هانو زندگي واپر جو لاهه چاڙهه آهي. سک ۽ دک ڳنڍيا پيا آهن. سچي ڳالهه آهي ته جي موت نه هجي ها ته انسان کي ڪير جهلي سگهي ها؟ دنيا جو ڇا حال ٿئي ها جيڪڏهن ڪنس، راوڻ، هرناڪش، چنگيز خان، نادرشاه، اورنگزيب، نيپولين، زار، هٽلر، مسوليني، ستالن ۽ ٻاٺو چاٺو جهڙا ماڻهو مرن ٿي نه ها يا هزارن سال جيئرا هجن ها؟

ايشور انسان کي وڏي شڪتي بخشي آهي پر هڪ ڳجهه ڪانئس لڪائي رکيو اٿس. جيئڻ ۽ مرڻ جو ڳجهه،
ڪانئس لڪائي رکيو اٿس. جيئڻ ۽ مرڻ جو ڳجهه،

زندگي ۽ موت جو راز، هستي ۽ نيستيءَ جو ڀيد. انسان آيو ڪٿان؟ ويندو ڪيڏانهن؟ ايندو ڪڏهن؟ ويندو ڪڏهن؟ اهي ڳجهارتون ڪير سلي! اُلٽي ويڌو ڄاءِ آهي ڪوريءَ جي ڄار ۾. ناهي ٻيو ڊاهي، ڪنڀار وانگر. ٺاهيءَ ڪري ته درويش چئي ويو آهي ته الله ڏاڍو آهه، حقيقت آهي ته:

سائين ڏاڍو آهه مٿان ڪا سيڻو ساهي
ڪري ويٺو ڪار ڪنڀار جي
هڪڙا ڀڃي ٻيا ٺاهي.

قسمت قيد قوي نہ ٿي
ڪير اچي هن ڪوٽ ۾؟

شيدي جهڙو مڙس هو. بدن رڪ جو ٺهيل هوس. آنانڙي ۾ لٺ نہ ڇڄي آفريڪا جو ڪارو چيتو ڪاهي آيو. داؤ پيچ هرڪنهن رانديگر کي اهڙا آهن ۽ هن جون حرڪتون اڻوکيون هيون. ڪرہ ڪشتيباز هن جي آڏو ٽڪاءُ ڪانہ سگهندو هو. سڄي پنجاب ۾ ڌوم مچائي ڇڏيائين. للڪارون ڪئيائين ملڪ ۾ للڪار ڪرڻ وارو ٻل ۾ پنهنجي جهڙي زمين سان لڳل ڏسي، آڻ مڃيندو هو. وڏو دنگل ٿيو. ڦاليلس ۾ هيءُ بانڪو بهادر چئمپين قبول ڪيو ويو.

پنهنجي ڪرامت ۾ ٻاهرين لمبر پهلوان، ٻين ڪوانٽن جي ڪشتيبازن سان، مقابلي ڪرڻ لاءِ تيار ٿيو. اهو نہ وقت آيو جڏهن هندستان جي ملهن جو مقابلو ٿيو. چنانچہ جيڪي هئي تہ آخر ۾ سوڀ جو سهرو هن سنڌيءَ جي سر تي آيو. عجب اهو نہ هو جو هن جبرون هن جوڏي سان سيند ساهيو سي ڏورن کي سيڪنڊن ۾ سنهجي ويا ۽ هار قبوليائون. طاقت تہ ٻين رانديگرن ۾ بہ هئي، انڪلون هو اهو سڪيا هئا، سان جا سال اڀياس هنن بہ ڪيو هو پر هن ڪشتيباز ۾ ڪهڙي علحدي خوبي هئي

جو ٻل ۾ ٽي ٻنھي ووڏن کي سٽي سگھيو؟ نالو
ٻڌجي ويس "ھٿ ڪڙ." ساري ھندوستان ھن کي چئمپين
قبوليو. ڪنھن پلا ھن ديو جو نالو نه ٻڌو آھي؟ نالو
ھوس گاما! گاما پھلوان.

گاما پھلوان جي ھاڪ ھندن مان نڪرجي وئي. سندس ساراه ولايت کي واسيو. دنيا جو مشھور ڪيڏاري زبسڪو ڪھي پارٿ ۾ آيو. مقابلي جا وڏا سانباھا ٿيا. گاما تيار ھو. گاما ۽ زبسڪو! ٻن ٻبر شيرن جو مقابلو ھو. ڪير کٽندو؟ شرطون لڳي ويئون. لکن جون شرطون! ھڪ روپئي کان وٺي ڏھن ھزارن تائين. دنگل جون ٽڪيٽون بليڪ مارڪيٽ ۾ وڪامڻ لڳيون. ھرڪو منتظر ھو ھتان ٻن ٻوڏن جي ٻڌ ڏسڻ لاءِ ٻر ٽڪيٽون ڪٿي؟ جڏھن گاما ۽ زبسڪو اکاڙي ۾ آيا تڏھن تاڙين جو ڦھڪو پئجي ويو. ٻنھي جي اٿھڪ عاليشان ھئي. گاما ڪارو ۽ زبسڪو گورو! ڪاري ڪر ڪيا ته گوري گردن اوٻاھي ڪٽي. گاما جو ھٿ زبسڪو جي گردن ۾ ته زبسڪو جو ھٿ گاما جي ڳچيءَ ۾. ريفري تيز نظر سان تيار بيٺو ھو. ڪٿي ڪير ٿو ڪرائي ڪيئن ته مقابلو جھرو ٿيندو ۽ حاضرين کي ٽڪيٽ جو اجورو پورو ملندو. سڀئي وڃي ۽ ڏسندڙ سڏا ٿي ويٺا. ڪنوڻ جو ڪڙڪڻ اھو وقت وٺندو آھي. ھت ته اھو وقت به نه لڳو. واھ ٿي ھڪ! اک ڇنڀ ۾ زبسڪو اچي زمين تي سٽڪو ڪيو ۽ ڏھن

سيڪنڊن ۾ شڪست قبول ڪئي. اعتبار جي ڳالهه ڪانه هئي پر ڳالهه سچي هئي. ڏسندڙ ماڻهن نه سمجهي ڪري سگهيا پر جڏهن رافري سيٽي وڄائي، پهلوان ڪي پري ڪري، گاما جو هٿ مٿي ڪيو تڏهن تاڙيون وڄڻ ۽ نعرا لڳا. حقيقت آهي ته جيڪي ٽڪيٽون وٺي آيا هئا سي سڀ معاملو منٽن ۾ ختم ٿيل ڏسي اداس ٿيا پر جڏهن محسوس ڪيائون ته گاما جي سوڀ ۾ هندوستان جو مان مٿي ٿيو تڏهن فخر وچان ڏاڍا خوش ٿيڻ لڳا. جا ته جشن ٿي ويا! گلن جي ورکا ٿي وئي. ماڻهن چانديءَ جون مٺيون ڀري مٿانئس گهور ڪيون. گاما جو ٻول بالا ٿي ويو. اڳيان پنڊت، پوءِ گاما جي گاڏي ۽ پٺيان چاهڪن جا ميڙ! زبسڪو کان ڪٽي آيو هو يا چڪرورتي راجا ڪٿي آيو هو! گاما هونءَ ته شڪل جو موچارو هو پر هن سوڀ جي گهڙيءَ ۾ ڏاڍو سهڻو ٿي لڳو. اڳين ڏينهن ۾ جڏهن ڪو سورمو ڪيپ ڪٽي ايندو هو تڏهن ٿي ڪيس اهڙي آجيان ملندي هئي.

پٽيالا جي مهاراجا هن کي پنهنجي دربار جو رتن مقرر ڪيو. قدردان قدر ڪيو. گاما پارس رتن جو مرتبو ماڻي، پٽيالا ۾ پهلوان منڊل شروع ڪيو. جتان ڪٿان جا پهلوان اچي اهيءَ سکيا گهر ۾ شامل ٿيا. پنجن ورهين ۾ ڪشتيبازن جو ڪٽڪ تيار ٿي ويو. هڪ هڪ جوڌو پنهنجو مٽ پاڻ هو. اهيءَ ڪاميءَ گاما کي وري وڙهڻ جو ضرور نه

پيو. ڪو للڪاري نه پهريان هن جي شاگردن سان فيصلو ڪري. ڪو پهلوان گاما تائين رسي نه سگهيو. گاما کي پينشن ملندي رهي. اهو ڪافي هو نه پارس جو وڏي ۾ وڏو ڪشتيباز پٽيالا رياست جو رتن هو.

ورهاڱي کان پوءِ گاما کي هندوستان مان لڏڻو پيو. آکاڙي ۾ پيهي نه پهلوانن کي للڪاري سگهيو ٿي پر راڄواڙن جي سمي ڌرم، مذهب جي جدون ۾ ڀاڱ ڀلائي حملو ڪندڙ حيوانن کي ڪير للڪاري سگهي؟ پيا نه ٿيو پر گاما نه بچي ويو! ڪٿان نه بچي؟ پلا هڪ واحد ۾ هندوستاني گاما ڦري پاڪستاني گاما جو ٿي ويو! سياست جي ڪري نيڪ مد ٿي پيا، پراوا ٿي پيا، ڏڪار جي لائق ٿي ويا! گاما جي هرڪو عزت ڪندو هو. هن جي ڪارنامن تي سڀني کي فخر هوندو هو. پر تعصب اٿڻ ۾ ڦيرو آڻي ڇڏيو. لڙيا حيوان، مٿا انسان. وڙهيا سان لتاڙيا پوڙا. سڪن سان ڪڏ آلا ۽ سڙڻ لڳا. بعض جي پاڻ کان گاما الائي ڪٿان اچي لاهور پهتو! چون ٿا ته ڪن سک سڄڻن جي سهائتا ملي ويس، جن جهوني دوستيءَ جو نڀاهه نباهي، کيس سرحد جي پار پهچايو. سڀ ماڻهو هڪجهڙا نه آهن. مثال آهن ته پاڪستان ۾ ڪيترن مسلمانن جا هٿ هندن کي رسيا ۽ هندوستان ۾ ڪيترن مسلمانن کي هندن جي مدد ملي. پر ڪوني ڪاڻي. نيڪي صفا برباد ٿي ڪانه ويئي

آهي. ڪاري ٻڪري اڇا ۽ اڇو ڪير ڏئي ٿي. گاما لاهور ۾ رهڻ لڳو ۽ ڪمائيءَ جو ذريعو ٻولي ۽ سگهه. يار، دوستار ۽ شاگرد ڇڙو ڇڙ ٿي ويا. ڪرڻي نواب يا سردار ڪري رهيو جو هن پهلوان کي پالي. اوستا وڏي همٿ ڏيکاري وڙهڻ کان نه ٿيو هو. آڪاڙي ۾ استاد ڪري رکندس ها ته ڪير ويٺو آهي ڪشت سر ٿي ڪٽي جنهن هر ڪو پنهنجي پوراڻي ڪرڻ ۾ غلطان هو؟ پر اوستا وارا نام ڪڍيا ڪللڪار ۽ پهلوان ماڻهن کان وسري ويا ۽ وسري ويو پيڙو شهر گاما! ميڙي چونڊي سڀ خرچي ويو. گاما ويچارو ٿي پيو، محتاج ٿي پيو. وٽس ٿي پنج مرغيون، ٻڪريون پيدا، پراڻيءَ جي ٿالهه، ڪاٺ وارو پيالا جو پهلوان لاهور ۾ ويٺي لاهه واجهه وجهڻ لڳو. غريبن ۾ وري ان قياس وڌيڪ هوندو آهي سو پنهنجيءَ ۾ رهندڙ غريب پيا سندس سار لهندا هئا پر آهي ويچارا ٻه ڇا ڪن؟ دل ٿي پر همت ڇڏي نه ڪري! گاما ٻري ڪمبا ٿي ويو.

اخبار جي مضمون کي هميشه اندر ۾ لڪ رهندي آهي نئين خبرن لهڻ جي. هڪ هندو رپورٽر لاهور ۾ آيو ۽ اچي گاما جي پڇا ڪيائين. هونءَ ته يادگيري شايد نه به اچيس ها پر هند پاڪ جي ڪيڏارن جي دنگل ۾ پڻ کي لڙندو ڏسي ڪشتيءَ جو آيو ياد اچي ويس. گاما جو نالو سڻي کي ياد هو پر رپورٽر جي پڇا تي نئين سر

ياد آيس ته ڪيڏي نه ڪيرلي آئس، ڪيڏو نه مان آئس!
پر اهو مان ڪيستائين؟ سونهن جو شعاع ڪن ساعت،
جوانيءَ جو جوش ٿل پل، عهدو اقبال لا بقا، شاهوڪاري
هڪ سٽ ۾ ختم! سڀ ڪوڙ، سڀ فنا! مرڻ کان پوءِ
انسان وسري وڃن. ڀاورنو وڃي گامس ڳولهي لڌو. ڏسي
حيران ٿي ويو. هيءُ هو گاما پهلوان، لکن جو لاڏلو!
هن گاما ۽ هن گاما ۾ ڪيڏو فرق! گندي بستريءَ ۾،
اونداهي ڪوٺي ۾، اڌ چڙهل کٽ تي سمهيو پيو هو!
رلي پراڻي، وهاڻو ميرو. غربت جي مجسم تصوير! ڀاورنو
گاما کي اڳي گهڻا ئي دفعا ڏٺو هو پر هيءُ گاما ساڳيو
گاما ڪونه هو. هو گاما هو ديو جهڙو مڙس ۽ هيءُ هو
هڏن جو ڍانچو. هوءَ هو فخر هند ۽ هيءُ هو وساريل
پاڪستاني! ڀاورنو جي وات مان لفظ نڪري ويا، "گاما
جو هيءُ حال؟" گاما ضعيف آواز ۾ وراڻيو، "آسمان
مان ڪريل انسان جو حال ڌرتيءَ تي اهو ئي آهي. خير
ڪريو توهان ڪئن مونکي ياد فرمايو؟ اڃا به ڪي آهن
جي هن مسڪين مهاجر کي ياد ڪن ٿا؟" ڀاورنو جڏهن
ٻڌايس ته هند ۾ هن جو نالو اڃا به عزت سان ورتو ويندو
آهي تڏهن هو روئي ويٺو. ڳوڙها ڳاڙيندي چيائين "مان
هند ڇڏي آيس جو سمجهيم ته هند ۾ رهڻ ناممڪن
آهي ۽ جتي ڪروڙين مسلمان اڃا به رهن ٿا اتي مان به
سمائجي وڃان ها. مون سمجهيو ته مسلم حڪومت ۾

منهنجو مان اوچو ٿيندو ۽ مان آزاد پاڪستان ۾ عزت جي زندگي گذاري سگهندس پر سياستدانن کي سوچڻ جو ڪهڙو قدر؟ ويلي جي وروڻهن ڪالهي. لاچار ٿيو آهيان، ڪو حال پڇڻ وارو ڪونه رهيو آهي." ٿڌو ساهه ڀري چيائين، "شڪر آهي الله جو، جو ڪي تو جهڙا ٻراڪا چاهيندڙ آهن جي هند مان ته ٻيو ڀري اچي ٿا حال پرسي ڪن." رپورٽر منهنجو پنهون ڪڍي سؤ روپئي جا نوٽ گاما کي آڇيا. گاما وٺڻ جي نه ڪري. چئي "مهمان مون وٽ آيو گهر ۾ گهڙي، مان سندس مرحبا ٻ ڪري سگهان ٿو هيڪاري ڪانئس وٺان!" رپورٽر اڳين ڏينهن جا قسم وجهي کيس پيسا ڏئي جا هن وڏي ڏکيائي سان سوڪار ڪئي. غريب گاما ۾ اڃا غيرت ڪوٽان ڪوٽ ڀريل هئي. رپورٽر اٿڻ وقت چيو، "ڪو نياپو، ڪو سنيهو." گاما چالڪندي چيو، "سارڀسان ٿيو سڪ سان هندوستان جي سنگتين کي ٻه چڙي ته ته ڪهن مان ٿي آيس! آيس نه واپس وران ها پر..." ٿڌو ساهه کڻي چيائين، "قسمت!"

هندوستان جي اخبارن گاما جي حالت ڇپي. خبر پڙهي ڪيترا قدردان جرڪ ڀري آيا. گاما پاڪستان ۾ هو پر اصل هو ته هندوستان جو! ڪڏهن ڏينهن هندوستان جو نالو سڄي دنيا ۾ بلند ڪيو هئائين. حالتن جي وس لي وڃي جي پاڪستان وسايو هئائين ته ڇا ٿيو؟ دليون

پراڻو پڙهائيندڙ آهن، جڏهن پراڻو ڪري ته سکڻندڙ آهن. ڪيترن جهون چاهڪن جون ڏاڙون ڇهڙو ڪاٿي اُهون. ڪتن ونس ڀيسا ڀيعا سو موڪليندڙ جاڳن، ٻـر خبر ٻيٽي ته پارسي مان گاما وٽ مدد ٻهڄي واٽي. پارسي مان سهاڳتا ٻهتي ته پاڪستان ۾ اهي هلچل هلي. سرڪار سوڙمي لاءِ پينشن مقرر ڪرڻ جو خيال ڪيو ٻو سرڪاري ڳاڙهو ڏاڍو ڏيري هلندو آهي. چولدا آهن ته جيسين سانو ڪٿي ساه ليسين پڪٿي جي وڃي جان. سرڪار جي ديگ لٽي ٻو آهستي. ليمت سرڪاري پينشن مقرر ٿي پر جڏهن اها خوشخبري نهالي ڪٿي آيو لڏهن اهو خط گاما ته ورتو. گاما ڪيٿن وٺي؟ گاما هو ٿي ڪٿي؟ هڪ ڪلاڪ اڳي هن جو پران پکيڙو پرواز ڪري چڪو هو. شاعر فردوسيءَ وانگر هڪ در ڪان سندس لاش اڪتو ته ٻئي در ڪان، غزنوي جا موڪليل، اشرفين سان ڀريل اٺ اندر پيا.

گاما واڙ، سيڪو وندو. پر اهڙا جهڙ عبرت ڀريا سبق سيکاري ٿا وڃن. موڙ ڪان ٿورو وقت اڳي هـن چوطرف ٿي لهارار. پيڻ ٿي ڪجهه ته پڙهاياڻين. ليڪو الڻين پٿي جڻ ڪا وچايل شيءِ ٿي ڳوليائين. جا ٿي ڳوليائين ڪير جاڻي! آخر وقت اچي ويـو. هٿيءَ مان ليل ڪمي واڙ، وٽ ڪـامي وٽي. وساڻ ڪـان اُڳ هٿيءَ اُپرڪو ڪاڏو. اُپرڪي ۾ آواز هو. چون ٿا ته پرارن اڪر سندس واتس مان نڪتو، "قسمت!"

سچ قسمت! قسمت پرٻل آهي. انڌير ـ سان ڪير پڇي؟ چالو ڪٿي، مٿو ڪٿي؟ ڪٿي هندوستان، ڪٿي پاڪستان! مرڻ کان پوءِ ڀلا ڪهڙو آستان؟ هندوستان آزاد ٿيو، پاڪستان جي نئين اسلامي حڪومت ٿي، پر سچي آزادي ڪٿي؟ سچي آزادي عالم ارواح ۾، آنهائن جي مڪان ۾، جتي نہ رنج نہ مصيبت، فقط خوشي ئي خوشي. شاهہ سائينءَ جو مارئيءَ جي واتان چوائل بيت ڪهڙو نہ ٺيڪ آهي!

قسمت قيد قوي، نہ تہ ڪير اچي هن ڪوٽ ۾؟
آڳي لکئي لوح جي، هنڌ ڏيکاريم هيءُ
راڄا راضي ٿيءُ، نہ مارن مڻي مارئي.

ھھڙا ھاڃا ٿين، ٻري ھن ڀنڀور ۾

دوست اسپتال ۾ پيو ھو، ڏسڻ ويو ھوس. ڪيس ڏسان ته ان کان اڳ ٻه واري ڪمري جي ٻاھران ڪرسيءَ تي ويٺل مائيءَ اُٿي ھٿ جوڙيا. مون کيس ڪونه سڃاتو. واجھو واس نه ڇپائين، "ٻاڳيءَ جي ماءُ آھيان. ڪراچيءَ ۾ ساڳئي محلي ۾ رھندا ھئاسين." مون کيس سڃاتو. پڇيومانس، "ڪير بيمار آھي؟" اجا جواب ڏئي ته ان کان اڳ ڪوٺيءَ مان ھڪ ٻالي ٻاھر آيو. مونکي ڏسي ڪيڪر ڪري چيائين، "پنجوائي صاحب آھيو؟ دوست کي ڏسڻ آيا ھوندا؟" مون سوال دھرائيندي پڇيو "توھانجو ڪير بيمار آھي؟" ھن چيو، "منھنجي ته ٻاڳڙتي. مھند رائين جو ليو آھي جو ھتي رھيا پيا آھيون. وڏاريءَ ڪمت ۽ ڪمت ڏنو آھي. اسٽو ڦاٽي پيو ۽ اڇي ٻاھ لڳيس." اکيون اگھندي، سڙو ٻري آواز سان چيائين، "ڪڙا!" مون مائيءَ ڏانھن منھن ڪري پڇيو، "ٻاڳيءَ کي ڀاھ لڳي؟" مائي اوچنگارون ڏيئي روئڻ لڳي. منھنجو من ۽ ٻرجي آيو. اھڙي وقت پرچائڻ لاءِ زبان مان اکر ئي ڪونه اچھندا آھن. فقط سوچڻ لڳس "ڪلھ جھڙي ٻاڳي، جوانيءَ جي ٻھار ۾ سڙي ڀسم ٿي وئي! اھو ڪھڙو انصوري انصاف آھي؟" ڪريا مونکي جواب

ڏيندي، ماءُ سڏڪي سان چيو، ”ڪرم! بابا ڪرم!“
منهنجي مرضي ٿي ته مان اندر وڃي پاڳيءَ کي ڏسان.
پاڳيءَ چيو، ”هائو، هائي آسيس ڪرائوس. بيهوش ٿيئي
آهي. ڊاڪٽر ته ٻپ ڏيئي ويو آهي. اسان پنهنجي پاران
ڪين گھٽايو آهي پر جڏهن ٻاڻ مهر ڪري.“ مان اندر
ويس پر وڃي پڇتايم. سڄي رڙي ٿيئي هئي. آهستي
ساهه ٿي کڻيس پر اکيون اُن تي ڄڻ مڙن جي مهمان
آهي. پاڳيءَ ڪھڙي سان ڪرسيءَ تي ويهڻ ماءُ کي
چيو، ”پروفيسر ٻيڙائي صاحب آهي.“ ماءُ ڪان چڙڪ
اکري ويو. مون ڇرڪ ڏنو. عجب لڳم. ڇرڪ سچائيءَ
يا آجيان جو يا ڪو ٻيو حيرانيءَ جو. مون چيو، ”مرلکي
ڏاڍو ڏک آهي جو توهان تي هيءَ آپدا آئي آهي.“
هن مائيءَ اڌ اکر چيا، ”ڪرم!“ سڀني ٻهو هڪ اکر
’ڪرم‘ ڪٿي ڪنت ڪيو هو. ڀراڀر ’ڪرم‘ نه ته پاڳيءَ
ڀڙي ٻلي چوڪري اهڙي ٻڙڪا جو پوڳي؟“ مان اڪرڻ
تي هوس ته مائيءَ چيو ”آسيس ڪجوس ته وڃي سگھي
ٿي.“ وڏي ٻيڙا ڏٺي آئس. اوچتو، خرچ......“ پائيءَ
کي ٻهو ڳالهائڻ ٿي ويو. ڌيمي آواز ۾ هڏيءَ سان چيائين
”اوکي اولو خرچ جو.“ مائي سمجهي ويئي. پائيءَ چيو
”سائين! لهڻا ڏيڻي آهي. حساب رهيو پيو آهي ته اوس
ڏيو.“ مولسان ڪڏ ڪوري پيڻ ۽ هٿي پر هوءَ اندر ۽ هلي.
مون سمجهيو ته هوءَ منهنجي دوست جي گھوٽيءَ ۾

ھوندي ٻه ٻاھر نڪرڻ لئي ڏٺم ته ھن ٻاڍيءَ ماءُ جي ٻر
۾ وٺي ھئي. مائيءَ کي آنسو ڏيڻ چاھيم ٻـر ڏاھيءَ
کي آنسو ڪھڙو ڏجي جا آس وڃائي ويٺي ھئي؟ جنھن
ٻال ٻال ٻچي ڪٽيو ھـو، وڃي ويچاري سڪي ٿي؟ ٻاڍيءَ
کي ڏسندي مولوي ڪي ٻه ٿي وٺي ھـو اچي ڪاٺ
سکھندي ھـو ماءُ ڪھڙي اميد اندر ۾ ساڻيءَ ويٺي
ھوندي؟ ڪن لئي ڪوڙھا ھئس. ڪجھ ڏوڙي چيائين،
"مسافر مان به موٽي آيا آھن. ٻر ھن حالت ۾ مولوي
ته ڪوھ آسرو ڏسڻ ۾ اچو اچي. مون ھـو موڪل ڏاڍي
آليماس. وڃي سڪي ٿي." مون پڇيو، "ٻالي ڪرمچند
ڪھڙي وقت ايندو آھي؟" سوال غلط پڇيو ھئم ٻر مولوي
ڪھڙي خبر ته ٻه سال اڳ ڪولمبو ۾ گذاري ويو ھو!
مائيءَ جھرندي چيو، "ٻال جيئرو ھجي ھا ته ھيءَ ڏکيو
ڏينھن ڇو ڏسڻو ٻوي ھا؟" مونکي ڪو جواب سمجھه ۾
نه آيو. سوچڻ لڳس، "ٻاڍيءَ جي سڙڻ سان ٻيءَ جي
مرڻيءَ جو سنبند ڪھڙو؟ جيڪڏھن ٻالي ڪرمچند جيئرو
ھجي ھا ته ھن ھولناڪ حادثي کي ڪير روڪي ھا؟"
ٻاڍيءَ جي سھري وچ ڳالھائيندي، وھڙ مان چيو،
"ڏيءَ جي دک ۾ مائيءَ جي مت ٿي منجھي ويئي
آھي." مائيءَ سڙاديءَ دل سان چيو، "آنڌي جي جر
آھي، ٻر ٻاوي. ڏوھ ڪنھن کي ڏيان؟" ٻيھاڻيءَ لئي ھمت
ڪري چيائين، "قسمت! ٻالي ته لاڏ سان ھئم ٻر لوڏ لئي

لڳي ويئي." ٿڌو ساهه ڀري چيائين، "هاڻي وڃي سگهي ٿي." پاڻيءَ جي ٿوري جو مٿن اثر ٿي ويو، مون ڏٺو ته سيٺ جو چهرو ڪو ٿيو سو ڳالهه کي ڪاٽي چيم، "چڱو، اسين موڪلايون ٿا." هن ڪجهه جواب ڏنو. اڌ ڪلاڪ کان پوءِ مان ۽ گوري اتان هلي وياسين.

رستي جي حال پرسي ڪري جڏهن اسپتال ڇڏي ٻاهر آياسين تڏهن مون چيو، "گوري، سيٺ جو ڪهڙو ڏوهه؟ مولڪي جي ڳالهه سمجهه ۾ ئي ڪا نه آئي." گوريءَ چيو، "مون سڀ ڪي سمجهيو." مون پڇيو، "مائيءَ توکي ڪجهه ٻڌايو ڇا؟" چيائين، "سڀ ڪجهه. هڪ اٿس ٻيو ڪانهي ڪانهيس. پاڻ اٺن ورهين سڙي ته آهي، مائيءَ مان هزار ٻي لاٽ ساڙهو اٿس. ڇوڪري ڪانوينٽ ۾ پڙهيل، پرڻو پاس ته ڇوڪرو اڃا پڙهيل، پيءُ جي ڪمائيءَ تي پلجندڙ، سس ڪر ڪر ڪاڏي ۽ سهرو مڙس. ڇوڪريءَ جو پيءُ ڪڏاري ويو، ماءُ ٿي ويئي لاچار! سس ڇوڪريءَ جي زندگي زهر ڪري ڇڏي. چار سال ٿيس پرڻي ٿي ماڻيءَ جي آڻ پڄڻ نه ٿي. اسار اڄڪلهه هوس ته سسٽس ڏنس ته جي پٽ جاٽو ته واڌائي ڏهه هزار ڪٽي اچج ۽ جي ڌيءُ جائي ته پنجن هزارن جو سون آڻج. جاٽو مٺل پار. اس پوءِ پٽ پارالو شروع ٿي ويو." مون چيو، "اڇا اهڙا ڪاڙهو ٿين ٿا ڇا؟" گوريءَ چيو، "اڪ مٺيا آهن پر سپاءَ ڪوڙا ڪڙا

آهن." مون پڇيو، "ڀلا ٻاڪيءَ جي مڙس ڇو نه دخل ڏنو؟"
ڪوريءَ چيو، "دخل ڏئي نه لاوارث ٿي وڃي. ٻيءَ جي
ڪمائيءَ تي رهندڙ آهي، ماڻهو ٻيءَ سان ميهاڻو انڪالي
سگهندو؟ ماڻيءَ لاءِ ڇپائين نه ڏاڍي رعب واري آهي.
ٻڌيجيءَ ليڪت ۾ نه أصل ڪان بدنام آهي. ٻاڪيءَ ماڻهو
کي روڪيو ڪڍڻ ٻر ٻئسو ڏسي سمجهي ويٺي. هاڻي نه
ڇو ڇو جانا ٻري ٻئي ڇمائين ٽواهه، ٻاوي." مولڪان ٽڌو
ساه ٽڪري ويو. ڏک ۽ حيرانيءَ مان چيم، "ڏالڙ ڏيتي
ليتيءَ جي آهوليءَ ۾ ايجا نه ٻيٽون قرباليون ٿون!" ڪوريءَ
چيو، "هيءَ هڪڙي وڏيڪ." مان وسوءِ ۾ اچي ويس.
سوچڻ لڳس، "علمي طبقي وارا اهڙن ڳالهين تي أعتبار
ڪندا؟ شهرن ۾ اڄڪلهه جي واڌو مسئلي کي ڏسي
سمجهي ٿيو نه. ڇوڪرن ۾ ساهس اچي ويو آهي ۽
ڇوڪرين ۾ سس جي ڪر ڪر سهڻ جي طاقت ۽ ضرورت
نه رهي آهي ٻر هيءَ واقعا ڏسي عجب ٿيو لڳي ۽ ڏک
ٿئي نه هيءَ سڌارو فقط ٻاهران ٿيو ڏسڻ ۾ اچي ٿو نه
اندر اهو روڳ جيئن جو تيئن قائم آهي. ڳوٺن ۾ ۽ خود
شهرن ۾ سواءِ ڪن ڳاڻ ڳٽين آزاد خيال ماڻهن جي اها
ڇهت آهي، ڏيتي ليتيءَ جي چڪتاڻ، ماڻهو اسيءَ جي
ڏاڍائي ۽ مڙسن جي لاچاري ۽ ٻهورواهي بلڪل اڳين کي
قائم آهي جيئن اڳي هئي. ٻاڪيءَ جهڙي ڪل ٿل واٽي
آڳهاٽ ڪري ويٺي! ١٩ صديءَ ۾ اهو واقعو ورايجي

سمجهجي ها ته ٢٠ صديءَ جي ٦٤ سال ۾ اهڙا واقعا ٿين! شرم جي ڳالهه ڇٽي." گوريءَ چيو "ڇو ٿي ۾ ٿيڻ جي ويا؟ توهان سمجهو ٿا سماج اهڙن ڪارن کان آجي ٿي چڪي آهي؟! دهلي دور آهي." منهن جي واٽ مان فقط لفظ نڪتو "افسوس!"

گهر آيس ته اچي ڳالهه ڪيم. سڀني کان ڇرڪ نڪري ويو. "ٻاپي!" ها ٻاپي! هر ڪو کيس سڃاڻندو هو. انهيءَ وقت کان جڏهن هوءَ اٺ ورهيه اچي هئي! ٻڪولتي ڳالهو هوس ته پيار مان ڪوٺيندا هئس ٻاپي. ٻاپي نه نه، هئي، ٻاگهي هئي. پنجن سالن جي مس هئي ته سڀني ڏينهن ايتري ڳالهائيندي هئي. هر هر گهر ۾ ٺهڪ ايندي هئي ۽ اچي منهنجي چاچي جي ڌيءَ سان راند روند ڪندي هئي. ساڳئي ماڙي تي پنهنجي ساهڙن واريءَ دلڪش ۾ رهندي هئي. اسان سڀني کي وڻندي هئي. گورو رنگ، وار ڇهڪ ڪارا ۽ گهنڊيدار، اکيون چمڪندڙ، نڪ سڌو ۽ ڳالهائڻ مٺو! ڪنهن کي اهڙو معصوم ٻار نه وڻندو؟ پنهنجي پوڙهي لڳندي هئي. اسين به ٻيا کيس گڏيءَ وانگر نچائيندا کڏائيندا هئاسين. ٻاپي ڪرمچند جي ڌيءَ هئي. ٻاپي پلاوڙو هو. ڪوڙي جي دلالي ڪندو هو. مڇيءَ ماليءَ وارو ماڻهو هو.

ٻاپي ۽ ليلا ساڳئي سڪول ۾ وڃڻ لڳيون. سڪول ۾ وڃي ته اسين سڀ ڦاسي وياسين. جيڪي سڪول ۾

پڙي، سڪي اچي سو اچي گهر ۾ پڙائي. "دادا، ڳالهه
پڙهايائو؟" ڪاڏي ٿي ويندي. ٻو چڙهي ان ڇيٺيس
"ھا" لڏهن يڪدم ڪري ريڪٽ شروع "ھڪ ھئي
ٻري. ڳالهه ھوس ٻڌولتي. اکيون ٻوٽائي چوندي "سڄي
آهي نه آکاڻي؟" ان ڪير چوري؟ ٿوڪ ٿيٽي ڏيندي
ھئي. ڳالهه کي ٻري سمجهندي ھئي. اسين نه ڪيس خوش
ڪرڻ لاءِ عجب مان پڇندا ھئاسين "ٻري! ڪير؟
ٻڌولتي!" ٿپ ڏيئي چوندي ھئي "ھا، مان، ٻيو ڪير؟"
ٻاڪي اسان لاءِ ولدر ھئي. سڄي، سياڄهي ۽ سمجهو! دل
۾ چوندو ھوس "ھيءَ ڇوڪري وڏي ھوندي رڻ ڪندي"
ھڪ ڏينهن ھن واٽي ڪتاب ۾ مورتون ڏٺيون. مورتون
ڏسندي ھڪ ھنڌ اٽڪي ٿهاريندي رھي. مون ڏٺو
ان صفحي ٿي قيرائي سو آهستي آهستي وڃي ھن جي
پٺيان ايندس. ھوءَ نه سمجهي ٿورن ۾ ٻوري ھئي. ھڪ
ولکين تصوير ۾ نظر اٽڪيل ھئس. واقعي ٻي مورت اهڙي
ھئي جو من ڇڪي وئي. واهر گذري ويئي ٻر ھوءَ ٻڏو
رھي. آخر مون پڇيو "ڏٺي ٿيئي وٽهي ڇا؟" ڇرڪ
ڀري ويس. "اٻي الا" ڪري، اٿي ايٽي. مون ڏي
منهن ڪري وڏيون واڪر ڇيائين "اهو يار کي ڏيکاريو
آهي؟" گود ۾ کڻي، مون ڪيس ملي ڏاي. ٻيو ماٽس
"ٻاڪي مورت ۾ ڇا آهي؟" يڪدم چيائين "وڏي ٿيندس
نه اهڙي ٿيندس. سٺي نه آهي، دادا؟" مون چيو "اون

۽ سٺي آهين. وڏي ٿيندين ته ڀن ڪان ۾ سهڻي ٿيندين." ٻار سان چيائين "ٻوه راڄڪمار سان شادي ڪندين." دل ۾ چيم "جهڙڪڙهن ٿهڄي سندرتا ڦولاوي ته راڄڪمار قدمن ۾ ڪريا ٻيا هوندا!" ٻاهران چيم "مونکي ۾ اهڙي وقت گهرائيج." اڦڙي هڻي چيائين "ٻڌو ٻوهين واڳ ڳاليندا؟" ڪل اُڇي و ٻئي. مون ٻڇيو "راڄڪمار لاءِ لک ريا ڏيتي ليتي ڏيڻي پوندي." حيراني مان ٻڇيائين "ڏيتي ليتي ڇا دادا؟"

ٻاڳيءَ جون ڪٿرون ڳالهيون ياد اُچڻ لڳيون. هڪ ڏينهن ڪاليج مان موٽندي اُچا محلي جي در ٻاڻين ٻڌس ته مٿان ٻاڳيءَ جي گهر مان ٻاڳيءَ جي ماءُ جا سڏ ٻڌم "ٻاڳي، ٻاڳي مٿي اچ! جلدي اچ." ڏسان ته هڪ ٻناڻ ٻيو ٻاڳيءَ جي ٻلاند ۾ ڪاچا ۽ اُکروٽ وجهي. مٿان ماٿس ٻئي وڙٻون ڪيون. مون چيو "ٻاڳي، ٻڌان ڪاله اِي؟ مٿان ماڻهين ٻئي وڙٻون ڪري!" اُٻوجهائيءَ سان چيائين "اُکروٽ ۽ ڪاچا؟" ٻناڻ مون ڏانهن نهاري چيو "صاحب، ٻڙا ٻيار هو ڪيا هي. اس اڪي سي. روز آڪي اس ٽانگ اس ڪو اُکروٽ اور ڪاچو ڪلاتا هون." ٻناڻ جو ٻيار نسوائڪ هو ٻر هرڏاهين ماءُ ٻڇي و ٻئي هئي. مٿان آواز آيو "ٻاءُ، مٿي وڃي اچ ٻاڳيءَ ڪي. مون واٻس ڏيو مٿي ڪي." ٻناڻ ٻڇيو "ڪيا ٻرلڪي هي؟" مون سڏي ٻموڻي چيو "ٻڌو ڪئي هي." عجب مان ٻڇيو ٻين

"ٻُڌي ڪٿي ويا، ڪيئن؟" ڪهڙو جواب ڏيانس؟ ڏک ۾
اُنهن لهڪري ڇيومانس "پرديسي ٿي، جن پاڻ
ٿيا هئا." دل ۾ آيو ته چوانس "پٺاڻ آهن، مسلمان
آهن، ڏاڙهي آهن ۽ عام طرح پٺو وٺندو آهي ته پٺاڻ
ٻارن کي ڦاسائي وٺندا آهن." پر مان ڪجهه چوان تنهن
کان اڳ پاڻ چيائين، "تون نٿين آئونگا، سلام!" هلندو ويو
پر ڏنم ته ڏک ڏاڍو ٿيس. مٿي آيس ته پاڳيءَ ماءُ پاڳيءَ
کي ڇارڻ لاءِ سڏيري آئي. رڙ ڪري چيائين "ڪالهه
ڇهڙيومانهه جو ته آهي، مٿي پٺاڻ کان ميوو نه وٺج؟"
مون ڏانهن نهاري چيائين "مان ته مري وينديس!! مٿا
پٺاڻ ٻارن کي ڦاسائي وٺندا آهن. اُنهن ٻارڙن کي ڇتا پر
مٿي کي ڪاٺ ۾ وجهندا." ڏسان ته ڪرڙيءَ وانگر
پٽي ڪندي. مونکي ڪرديو ٺڪر جي مشهور ڪهاڻي
"ڪابلي والا" ياد اچي وئي. آلس ڏيندي مون مائيءَ
کي چيو "اهڙو هڪ پٺاڻ هڪ ڪهاڻيءَ ۾ پڙهيو اٿم،
متان هيءَ به اهڙو نيڪ هجي." ڪنڌ لوڏي چيائين
"پٺاڻ ڪٿي نيڪ ٿيندو؟ پر هن جو ڪم ڪهڙو جو ٻار
کي مفت ميوو ڏني؟ اڳيو اهو ميوو. متان ان جي دوا
ملايل هجيس." پاڳيءَ جي ٻلاند مان ڪاڇا ڪٽي، هڪ
واٽ ۾ وجهندي مون چيو "ڏسان، مون ٻي ڪهڙو ٿو اُتر
ٿئي! ميوو ڪاڌم ۽ انهيءَ مان ڪن ڪابلي والا جي ڪهاڻي
مائيءَ کي ٻڌايم. ٻارن حصو آڪاڻيءَ جو ٻڌي، مائيءَ

جي دل کي ڇهيو آهي ۽ ائين ٿي چوائين "ڏ، ڏ، ۽ سڀ ٻنار اهڙا هوندا ڇا؟ مان ٻاهه ڏيان مٿي ڪي." مون چيو "ڇنتا نہ ڪر ٻهڪ، سياڻي ڪان وٺي هو ايندو ٿي ڪولھ." مائيءَ سامت جو ساهه کنيو. مالي ڪانءِ جڏهن ٻاڪي اسان جي گهر ۾ آئي تڏهن مڻهجي ڇاڇيءَ ڇرچو ڪري چيس "اڙي، ٻنار ڪٿي وڃي ٿي؟" ٻيڙواهي سان چيائين "پري آهيان. دولھ ٿي ڊريءَ مان اڏامي اچاس. پريءَ کي پر ٿيندا آهن نہ دادا؟ جادو ۽ ايندو اٿس نہ؟ مون ٻڌان جو ڪهڻيون آڪاڻيون پڙهيون آهن. ٻڌايو آڪاڻي؟" مون سندس وات تي هٿ رکي چيو "هڪ هئي پري. ٻالو هوس ٻڪونتي اها آڪاڻي نہ؟"

جلد پاڪستان ٺهيو. ڪرمچند ڪٽنب سميت ٻاهران ڏينهن ۾ لڏي اچي رهيو. وقت گذري ڪيترائي ڀالهيون وسري ويون. هي سڀڪجهه بہ وسري ويو. سورهن سالن کان پوءِ ٻاڪيءَ سان گڏجاڻي ٿي ۽ ڪهڙين حالتن ۾! واعدي موجب شاديءَ تي ڪوٺ گهرايائين ۽ مون سندس شاديءَ تي ڪيمت ڳايو. شاديءَ تي پهرين موقعي تي واڳ وساريس. جڏهن وقت سندس سر تي ڪي ٻاهه وڃڙي ونئي تڏهن ٻاڪيءَ جا اکر ياد آيا "پري آهيان دولهون ٿي ڊريءَ مان اڏامي وينديس. پريءَ کي پر ٿيندا آهن نہ دادا! جادو بہ ايندو اٿس نہ؟" دولهون ڏٺم. جڏهن دولهون مٿي چڙهندو رهيو تڏهن ڏٺم نہ دولهون ڦري پري ٿي اڏي.

ٻري ٻڪواٽي! مسڪرائيندي ٽئي وائي. منهنجي ڪن ۾
ٻري رهيا هئا اکر "ٻري آهيان. دوٿهون لئي دري ۾ مان
اڏامي ويندس." اندر مان آواز آيو "ٻنا ڪان اچي
ولهن ٻري! ٻر اهڙن ٻنائن وٽ ٽوجهڙاٽون ٻرٽان ڪهڙيون
ڪاٻر هونديون؟ ٽو وانگر اچا ڪهڙيون ٻرڙون دوٿهون لئي
اڏامي وينديون؟ ٻر ۾ ايئل هڪ دوست چيو "ٻروٽيسر
صاحب، هلو." چرڪ ٻري مون چيو "هلو." اندر ۾ چيم:

ٽهڙا ٽاچا ٽين، ٻري هن ٻنيور ۾.

خوشي ڏيندين تہ خوش رهندو
جي غم ڏيندين تہ پڻ سهندو

ڏهن سالن کانپوءِ ناڪر سان ملاقات ٿي. انهيءَ ڇڏي وڃي دهلي وسايائين لڏهڪري سان ملڪ ۾ عرصو ٿيڻ جي ويو تہ ٿي جڏهن انهيءَ ۾ هو آيو هو لڏهن تہ ملڪ ڇڏيندو هو. زندگي آهي تہ پنهنجو ملڪ لڳي، لڏهن ڏاڍهن ڪڏهن آيو. دعوت ڪئي مانس. ڪالهہ آهي ملڪ جو پهاڻو ڪالهہ جي پهاڻي ملياسين تہ پاڻ ۾ روح رهاڻ اهڙي ڪئيسون جو سالن جي ڪاڻ لهي ويئي. منهنجو اچڻ ٿي ويو انس تہ تہ سراڻ ۾ سڀ ڪو ٿيڻ لڳو ۽ ڳالهائڻ جو اهڙو ئي مزو. پوءِ تہ ۽ عقل وارو تہ شروع ڪان وٺي هو، هاڻ تہ ڪيترو ۽ خوش فهم لڳو.

”ڪر خبر يارا هئين ڏهن سالن ۾ ڪهڙا سمجهہ اٿئي پيا اٿئي؟ الڳ رهيا آهيون ۽ هڪ ٻئي جي ڪار ڪڏاريون ڪان ناواقف پر پوءِ ۾ مفاصلن تہ منهنجون منجهائي ڇڏيون آهن. اچان دهليءَ تہ وهان ڏيهون اٿ، ماڻهن ۽ منهنجن سان ملڻ ٿي محال. ملڪ جو مرڪز ملهو آهي تہ ڏي سمورو سماچار. ڪئي پهتو آهين؟“

منهنجي سوال جو جواب ڏيندي چيائين ”احوال ڏيندس تہ افسانو ٿي پوندو.“ مون چيو ”هڪ انوکو

آزمودو وڏي ٿيندو." "ٻڌ" چئي ٻڌايائين. چيائين
"وڏي چڪر مان لنگهيو آهيان. مصيبتن جي درياهه ۾
غوطا کاڌا اٿم پر ساٿي جن الله پڄهان سي نه ٻڌايون."
حال ڏيندي چيائين "١٩٥١ کان ١٩٥٣ تائين صفا لڙهي
ويو هوس. فيروزشاهه مهتا روڊ تي آفيس نه ڏني هئي؛
ورهاڱي کانپوءِ ٽي سال ڪم هليو جنهن جو ٽڻ. جنهن واس
ڪمائيندو ٽڻ واس ڏڻ ڏاڍي ۾ سڙائيندو. هرڪو
منهنجي مدمت، هوشياري ۽ علم جو داد ڏيڻ لڳو. رهيا
خوب وڪامڻ لڳا ۽ جيڪڏهن فقط الهيءَ ڏس ۾ قدم
وڌائيندو رهان ها ته شايد ڪنهن چوٽ تي رسي وڃان
ها پر مان وڃي ايس ريڙهو جي ٻرڙن ۾. وڏو واپار ڪيم،
سپ ٿيسو سڙڙام. ڪٿ سڄي ڏ. لڪئي. وڏو واپار
ڪيم پر وڏو نقصان پاتم. سڀ ڪجهه ڏنم وڃايم پر ڏيڻ
لک قرض اڃا سر تي رهجي ويو. چوطرف منهنجي
ڪرڦهمي، ايهراتي، اڻ آزمودگاريءَ جي چرچا ٿيڻ لڳي.
اهڙي مت مالڪ ۽ دوست جي منهنجي عقل ۽ دانشمنديءَ
جون سرڪيون پرايندا هئا سي ڪلهو ڪالهو چٽرون ڪرڻ
لڳا." مون چيو 'دنيا جي ساراهه ڪي لعنت نه ڪلا ڪي ۽
لعنت' شاملراهه ٿيندي چيائين "سچ آهي سيٺ! سياڻپ
۽ الهيءَ جي نه قسمت جو چڪر ۽ اُنهيءَ وٺان. چپ
ڪري پيو هلندو هوس، جن جو قرض هو ان جا پير سهما
سهندو هوس ۽ نه هرڻ پيو منهن تي مرڪ رکي گهمندو

هوس. آفيس وڪيلن ۾ نه چڱي ڇوڪري ٿڪڙي ملي ٿوري
ها ٿو دل ۾ اهوئي ويچار هو ته جيڪڏهن آفيس ۾ وڪيلي
ڇڏيندس ته ووري اسري نه سگهندس ۽ ڪڏهن وقت ۾
اهڙي سٺي آفيس هٿ نه ايندي. منهنجو آسرو ڇڏيان
ها ته ضرور انهن ٻي لئي ها. مالڪ ٻن ۾ سڀني وڏي
جو زورن ٿارن هوندي ۽ منهنجي ارادي کي اڏول رهيس.
هڪ دوست ڪالسواء ٻين منهنجي سچائي ۾ وشواس
آهي مولڪي ڇڏي ڏنو ٿيو هڪ ٻرم مٽر ٻڍسي جي جو
سبب رهي ڪيس داخل ڪيو. ڪورٽ منهنجو حال
ڏسي ايڏي سڀ روپين جي ماهوار قسط مقرر ڪئي جا
مون اڪ مري ۾، ٻري ڏني. ٻئرو ڪيڏو مال ٿيو ٿيڪال
ڏيندو هو ٿيو حال اهڙو هوندو هو جو ڪيترا دفعا ڇانهه
جو ڪرپ ٻه نصيب ٿيندو هو. نصيب مون سان
عجيب رانڊ ڪئي ٿي مون نصيب مان آس نه لاٿي.
ٻڪ هٿ نه. هڪ ڏينهن اها ساڳي قسمت منهنجي
ٻيڏاني ڇيندي.

”هڪ ڏينهن تمام اداس، منهنجي آفيس ۾ ويٺو
هوس ته هڪ دوست لکي آيو. ڇوڪري ڏسي چيائين
'آفيس ۾ اڄ ڪالهه تو معلوم ٿئي ٿو ته منهنجي اسٽڪي
لڙڪي ۾ آهي.' مون ڳالهه ٽاريندي چيو 'ڪر خبر يار،
ڪٿي اڄ ٿيو آهي؟' چيائين ”سوچي آيو هوس ته تو ان
مدد وٺندس. هڪ مٽر آهي، مل جو مالڪ سو ڪڏهن

لکڻ جي چٺين ۾ اچي ويو ۽ سندس ڏاڍي ۾ ٿي لڪ
سوڙايائين. ٿي لڪن جي نه پرواهه ڪانه، الس پر ڏک اهو
الس ته هن کي هوشياري هوندي هڪ چالاڪ جي چٺي
۾ ڪٿي ڦاسي ويس! ويڃان جو مال ۽ پرزا اڳيان الس
۽ اچي پاڻ وٽ جمع ڪرايا الس. منهنجو ويچار آهي ته
جيڪڏهن تو جهڙو سچو ۽ آزمودگار ماڻهو منهنجي مدد
ڪري ته هن جو ايمان موٽي ايندو. ڪيئن جهڙي
وٺي ڏيندوسانءِ." پوڙهو ماڻهوءَ کي سهارو مليو ويو پر
ذرا ٿورو سوچي چيائين "جيڪڏهن مان ڪم اچڻ سگهان ته
حاضر آهيان پر مال نظر مان ڪيان." ٻار ڪو سوڙار
ويڙو هو منهنجي رضامندي لاءِ، سو ٿوري پر چيائين
"اڳي هل نه هلي مال نظر مان ڪيون" مون چيو
"چاٺه نه پي." پر منهنجي انڪار ڪرڻ تي الدر ۾ خوش
ٿيس جو ڪيسي ۾ پائڻ تي اچيو. آياسين سيٺ جي مل
۾. سيٺ سان گڏياسين. مال ڏٺوسين. مال جي ڪٿ
ڪم ۽ چيم ته هڪ لک ٽيهه هزارن ۾ نيڪال ٿيندو.
هڪ لک ٽيهه هزارن جو آنگ، پڌي سيٺ حيراني مان
منهنجي منهن ۾ نهاريو. بي اعتبار نگاه سان پڇيائين
"ڪير وٺندو؟" مون چيو "جن کي گهرج هوندي. ٿي
منهن ۾ نيڪال ٿي ويندو." پڇيائين "تنهنجي ڪيترو؟"
مون چيو "هڪ لک ٽيهه هزار توهان، وڌيڪ منهنجو.
جيسين توهان کي اهي پئسا هٿ ۾ ملن تيسين مرڪي

ڀائي ته نه ڪوي." ٻڙ ٻڙ ڪندي سيٺ چيو "هڪ
سندي آهيو ۽ چاليهن هزارن جي آڇ ڏني وڃو ۽ ٻيو
سندي تو ڏني هڪ لک ٽيهن هزارن جي آڇ! آخر ماجرا
ڇا آهي؟" مون چيو "مونکي اها ڪابه خبر ڪانهي.
توهانکي منهنجي آڇ قبول هجي ته مان سودا ڪرڻ لاءِ
حاضر آهيان، دوست جا دوست آهيو." سيٺ پڇيو
"اهو مال سياڻي جو سياڻي هڪ لک، واهه هزارن ۾
ڪٿان ڪندا ان؟" مون چيو "پئسا هجن ته هيٺئر جو هيٺئر ڪٿان،
ٻن هن وقت مون ۾ اهڙي سمرٿي ڪانهي. مان ٻڙهيل
ڳڙهيل ماڻهو آهيان، اوچ خاندان مان آهيان ۽ مان مدد
ڪرڻ لاءِ تيار آهيان." سيٺ کي اعتبار اچي ويو.
منهنجي اکين ۾ نهاري چيائين "توهين سياڻي ڪان وٺي
ڪم سنڀاليو ته مهرباني."

"ايشور جو نالو وٺي ڪم شروع ڪيو. سائين ڪري
سٽالي ته مٽي مان سون ٿي وڃي، قسمت جي هجي
اوڻائي ته ڏن مان به ڏوڙ! ان مهين ۾ هڪ لک روپيه
جو مال ليڪال ٿيو ۽ اجا اوارولي مال گدام ۾ پيو هو.
سيٺ راضي ٿيو. پنج هزار روپيه ڪيڏي هٿ ۾ ڏنائين.
چي "حساب پوءِ ڪنداسين، حال خرچ ٻڪي لاءِ هي
وٺ. نوڪ نوڙ ڏاڍي ڪئي آٿو. مونکي توهان ۾ نه
وشواس ٿيو آهي پر انسان ذات ۾ اعتبار واپس موٽيو
آهي." جڏهن پنج هزار مليا ته مان پنج سو روپيه

واپس ڪري گدام مان مال ڪڍي آيس. گهر اچي هڪ ڪاريگر کي گهرايم ۽ انهيءَ کي اجورو ڏيئي چار ريڊيا ٺهرائي تيار ڪيم. ٻئي دفعي جڏهن سيٺ سان ملڻ ويس تڏهن وٽس هڪ ريڊيو سندس آڏو رکيم. ريڊيو ڏسي چيائين ”ريڊيو ڇو؟“ مون چيو ”سوکڙي ڪڍي آيو آهيان.“ پڇيائين ”ڪٿان ورتئه؟“ مون چيو ”توهان جي گدام ۾ پيل مال مان اهي چار ريڊيا ٺهڻ سؤ روپين مان ٺهيا آهن.“ اکيون ڇڪي پيس. عجب مان پڇيائين ”انهيءَ گند مان (Junk) مان هي ريڊيا ٺهيا آهن؟“ مون چيو ”انهيءَ مال سان فئڪٽري هلائي سگهجي ٿي.“ سيٺ سوچ ۾ پئجي ويو. مان چپ چاپ سندس منهن ۾ نهاريندو رهيس. وشواس واري آواز ۾ چيائين ”ٺهرايون سندي ٽيهن هزارن روپين ۾ ويهن هزارن جو مال ڪڍي ويو ۽ سڄو مال چاليهن هزارن ۾ ٿي ورتائين ۽ تو سوچيائي مان ايڏي وڏي دام ۾ مال وڪڻي نالاسي ڪري ڏيکاريو ۽ انسان، انسان مان ويساهه نه وڃائي. سڀ جيئو ساڳيا نه آهن. تو ايڏي سچائي ڏيکاري آهي نه مان ته تو لاءِ ڪجهه ڪرڻ ٿو چاهيان.“ اٿي جو آفيس ٽيليفون هٿ ۾ کڻي نمبر ورتائين. اڙ ٻڌي چيائين ”ڪير؟ چڱن پاڻي، وڌيڪ هجيتي نه هڪدم هليو اچ. هڪ اهڙو ماڻهو مون وٽ ويٺو آهي جو توکي تمام ڪارائتو ثابت ٿيندو.“ ٽيليفون رکي چيائين ”ريڊيو فئڪٽري وجهڻ ٿو چاهين،

پر ڪو ڪارائتو ۽ اعتبار جوڳو ماڻهو ڪو نه ٿو مليس توهين
ڪڏهن ڪم ڪرايو نه ڪئن؟" مون کي اعتبار نه آيو. مان
پنهنجو پٽ ڇڏي سندس ساٿين وٽ ويٺو رهيس. ڇاڪاڻ جو
پيالي ايمان رکي هئي. ڇاڪاڻ مان انگريزن پاڻ ڏي
نهاريندي الاجي ڪهڙي هنڌ وڃي نڪتس، گويا پاڻ
کي سواري ڪري وڃي اندر ڏيو جي راڄڌانيءَ ۾ پهتو
هوس جتي چوڌاري آنند ئي آنند هو. مان انهيءَ آنند
۾ ليٽ هوس! سيٺ مٿي نهاري چيو "ڇاڪاڻ تون
وڃي مسٽر ٺاڪرا مان ته ڇڏي ٿو ڏسان ۽ گهر کي واپس،
پر توهين نه شايد فيڪٽري بنائي، رپيا وڪڻي سال
جي ڪمائيءَ جي قابليت وڃائي ۽ غلطان ٿي ويا."
مان ڪجهه چوان تنهن کان اڳ چڪن لعل اندر آيو جنهن
سان تمام سهائيندڙ لفظن ۾ سيٺ منهنجي واقفيت ڪرائي.
چڪن لعل سيٺ جي والا منهنجي تعريف ٻڌي ڏاڍو
متاثر ٿيو. چيائين "جيڪڏهن اهڙو سچار ۽ هڏڏوکي
ڪم ڪندڙ ملي ته مان سيائي کان ڪم ڪرڻ لاءِ تيار
آهيان." سيٺ چيو "هاڻي وڃي پاڻ ۾ پهرو ۽ ڪڏهن
سمجهوتي تي اچو. مان فقط ايتري خاطري ڏيان ٿو تہ
هيءَ جوان وڃ نه وڃائيندو." چڪن لعل ۽ مان انگريزي
چڪن لعل جي آفيس ۾ آياسين ۽ فيڪٽريءَ جي صلاح
مصلحت ڪئيسون ۽ ڪڏهن سمجهوتي تي نه پهتاسين."

ٺاڪر جي اها وڃڻ ڳالهه ٻڌي منهنجي منهن مان

اچانڪ لڪري ويو "اباجهه، پرپا ٻل لون ٻيوس ؟ ٻي ڏور جو."

ٺاڪر شامل راءِ ٻيندي چيو "سچ ٿو چوان، ادا. مان اڳ ۾ هوس موٽڪي ٻل ڪيندو هوس، مان ٻيوس هوس موٽڪي سهارو ڪيندو هو. مهر ڪري تون اڄ ٺارن ڪئي ته ٺاري، جي نظر ڦيري ته ٺارن کي نه اوڙاھ ۾ ڪم ڪري."

مون چيو "ڀلا، ڀلا ور اڃا سمجهو ٿو ڪهڙو ٿيو؟"

ٻاٽيءَ جو ٻيڪ اِي چيائين "چڳن لعل جي ڏاڍي مرضي هئي نه ربلو جي ٺڪري ڪليجي ۾ هو انڪل ٿي لڪ روپيا سوڙاٽ لاءِ اپار هئو. ٻهران اهران ته صلاح ڏنيمانس نه مل جي مالڪ کان ٻاقي رهيل مال چاليهن هزارن ۾ خريد ڪري."

مون چيو "ٻر لهڻجي حساب موجب نه لک کن جو مال ٻيو هو نه؟ اوهان اهو اهڪال ڪيان ها ته لوڪ ڪيترو اهڙي ها؟"

چيائين "وقت لڳي وڃي ها وڪڻڻ ۾ ۽ شايد اهڙو مڪيو لڪيو گراهڪ ٻيو ڪو نه ملي ها جو اهيءَ مال جي آڌار تي ٺڪري وڃهي ها. موٽڪي نه ٽڪي جي گهرج هئي. ڏهه هزار نه اچيا ٿي ڇا؟" چڳن لعل کي سڄي ڳالهه ٻڌايم. ڪيس ٻڪ ٿي ته سوارث ڪرائيم ۽ ميان صاحب - ڪٽائيءَ جو وهنوار ڪرڻ ٿو چاهيان. سڪا چاليهن

هزارن ۾ سڄو مال خريد ڪري ڇڏين لعل ياقوت کڻائي آيو ۽ مون کان ڀوران اهو شرط ورتائين ته فئڪٽري ٻرون رست شروع ڪري ڏيندان. ڀانيواري ۽ هو ٻگهار ڏيڻ لاءِ تيار هو. عجب اهو ته اڪيس جڏهن چيو مانس ته مان ڪراءِ ٻگهار ڪڍڻ لاءِ تيار ته آهيان جيسين ڪم چالو ٿي وڃي. ڀوران گجراتي مل مالڪ مونکي يڪدم ڏهه هزار روپيا ڏنا ۽ اڳيان پنج هزار ته واري ڇڏيا.”

مون چيو ”اڃا به قدر ڪرڻ وارا اُدار دل انسان هن سنسار ۾ آهن ته؟“

ناڪر چيو ”ادا، پڄ ڪوئي آهي ڇا؟ اوت ڇگي ڪر ته مرت ته، ڇگي ملي ٿي. ۽ رام، الهيءَ ڪان ته وڏيڪ هڪ فائدي واري ڳالهه، ٿي جنهنجي ڪري سيٺ مونتي پنهه مرهست ٿي پيو.“

سياوڪ پڇيم ”ڇا ليو؟“

ڇپائين ته ”ٽائيمس آف انڊيا ۾ هڪ مشهور پنڊت جو اشتهار پيو هو ته هن وت هڪ ريڊيو ٽاهڻ جي مشيدري گروي پئي هئي جا هو نيڪال ڪرڻ لاءِ تيار هئا، منهنجي من ۾ خيال آيو ته منهنجي زندگيءَ جي سوپي ڪڏهن ناٽڪ اوپس جي لکيل سڪ السا لائڻ والگو ته وليل نه آهي؟ اڃا مال خريد مس ليو آهي مشيدري ٿي وڪامي! سوچيم ته مجهودار ۾ قائل ٿيان ڪمن مان اڪري دريااه جي سڏي وهڪري ۾ اچي

ٻيا خوف ھاڻ لٿي آھي. دل ۾ اطمينان ٿيو تہ اھا مشڪري اسانکي ملندي ۽ مان جلد ئي جلد سيٺ چڪن لعل کي ٺٺڪري شروع ڪري ڏيڻ ۾ ڪامياب ٿيندس. ايشور مھربان تہ جڳ مھربان. ٻيا ڇاڻ سڃاڻ جي گھڙي واس ٽڪ جي مٺيءَ وٽ. ھيءُ صاحب فضيلت سان پيش آيو ۽ پنھنجو ماڻھو ڄاڻي مشڪري لطف مان ڪيڻ لاءِ. مشڪري ڪارائتي ھئي. مون چڪن لعل کي خوراڪ جي صلاح ڏني. چڪن لعل چيو ”بابا، اھي ڏاڍا لون ڏنءُ جھڪي ڪوٺي سو ڪر. توکي اختياري آھي تہ اگھہ مقرر ڪري وڃي مشڪري ھٿ ڪر.“ چڪن لعل کان پڇيم ”تون لکن ۾ گروي ٿيل مال ٽڪ لڪ، کان گھٽ تہ نہ ڏيندين؟“ ھن چيو ”بابا، ڪيو وٺندين؟ ھرڪو ماڻھو لنو ريھان جي ٺٺڪري وڃي ڇا؟ ٽيسا روڪ، پنجاھہ ھزارن ۾ ڪم لاھي آءُ. موڪلائڻ مھل چيائين ”ڪمري ۽ وٺين ٿو ا-، سڳڙو پنھنجي ڪمشن چڪي وٺجانءِ.“ مولڪي سيٺ جي ٽڪالي ۽ لي کل اچي وئي. ”ٽڪ وارا، گروي مال مان ڪڪ ھئا. مشڪر گھٽي مناڪت ڪئي ٿو مان چاليھن ھزارن کان مٿي چڙھان ئي نہ. دلاڪڙن کان ڪا اگھہ مال کھڙي بہ اگھہ تي وڪڻڻ جي اختياري وٺي چڙي ھئائين. ضرور مال کي ٻکال ڪرڻ جو پتن ڪيو ھوندائين. ڇا بہ ھجي چاليھن ھزارن ۾ سودو

ٿيو. مون آئي جو آئي سولي ڏني. ڇڪن لعل سان ڳالهه ڪم ڪي پيو اکيون ميٽي. هر هر پيو چوي ”چاليهن هزارن ۾ نه لکن جو مال! ٻنڌڪ سان نڳيءَ جي مٿڏيي ۾ ڪي آڙجي ويندا سين؟ سياڻي وڃي مشيري هٿ ڪر.“ انهي ياد ڪيري پيس، پڇيائين ”لڌهڙي ڪمشن جو ڇا فيصلو ٿيو؟“ مون ڪلي چيو ”ٻه سيڪڙو ڦبوليو اٿن.“

”مشيري ملي، ماهوار ٨٠٠ روپين جي مسواڙ تي فيڪٽريءَ لاءِ جاءِ به ملي، فيڪٽري تيار ٿي وئي. ٻه پيا ٿيڻ لڳا. فيڪٽري نه چالو ٿي وئي ۽ امپورٽ لائسينس کانسواءِ ڪم وڏي پيماني تي ڪين هلي؟ انهن ڪمپنيءَ کي لائسينس وٺڻ چڙهڪي ٻڌوٽي اڳهه ٿي ۽ اهي به ڪمستائين؟ ڪن ڄاڻن سان صلاح ڪيم، ڪڏهن به دلداريءَ جهڙو جواب نه ڏنو، باقي اهو سو معلوم ٿيم نه جيڪي اڳي لائسينس هئا سي وري انهن طرح مليا ٿي سو به هڪ هزار ٻئان نه سوين جا. مولڪي اهڙا لنڊيڙا سمت لائسينس هئا. دل ۾ چيم ڏاهي به چڱا، ڪم ڪري ٿڪو به هوس. هوا مٽائڻ جي ويچار سان نڪري پيس ۽ اچي دهليءَ ۾ پهتس. دوستن کي جڏهن دهليءَ اچڻ جو ڪارڻ ٻڌايم تڏهن کليا ٿي. چي ”اڪيلو واٽيو آهين ڇا جو واٽي وٺيون جاچون انهي؟“ مون چيو ”٢١ سوين جا لائسينس ٻئڪ ۾ جيڪو کٽي

۾ وڪامن؟ ۽ موڪلي ته ٻوهڻجي فئڪٽريءَ لاءِ ٻاٽي
ٻاٽي جو لائسنس به ڪارائتو ٿيندو! هڪ دوست پڇيو
”ٻوهڻجي فئڪٽري کولي اٿيئي ڇا؟“ مون ٻڌايو ڇيو
”هائو!“ پڇيائين ”گهٽي سيڙپ آهي؟“ سچي ڳالهه
ڪري ٻڌايماس ۽ ڇڪن لعل جي ٻڌران ٻاٽڪي مالڪ
ظاهر ڪيم. اهو دوست نوڪري ڪندو هو لائسنس
ڊئريڪٽوريٽ ۾. چوڻي وڃائيندي! چيائين ”ٻڌو خبر
اٿيئي ته ڪٽل ڪمري جا ٿو ٻڌڪ مان ڇڏائي ٿڏهڪي
گهٽي جا لائسنس هوندا هئا.“ مون چيو ”ٻار اهو ته
ٿون ٻال ۾ لهي سگهندين.“ ٻيار مان چيائين ”چون جو
يــار آهين، ضرور مدد ڪندوسانءِ. سرڪار جو فيصلو
آهي ته ٻڌ ٿيل يا ڪٽل فئڪٽرين ڪري چالو ڪري ته
انهيءَ کي ساڳيا لائسنس نوان ٿي ملندا. اسين انهن فئڪٽريءَ
کي هٿ ڪرڻ تا چاهيون.“ مان دل ۾ سائينءَ کي دعائون
لڳس. منهنجو فائدو ڪري هو ۽ اها ته ڪڏهن ته
جيڪڏهن ڪامياب ٿي وڃان؛ وڃي مالڪ کي خوشخبري
ٻڌايان ته هو ڪافي قدر ڪندو.

”هفتو کن ڏهاڙا ۾ لڳو. هزار روپيا کن خرچ اچي
ويو. ليڪن معلوم ٿيو ته ڪوشش ڪرڻ سان ڇڪن لکن
روپين جا اميدوار لائسنس انهيءَ فئڪٽريءَ لاءِ ملي
سگهن ٿا. ڇڪن لکن جا لائسنس؟ ٻاٽڪي ڇهه ڇڏاون
باطل لڳس، سور محسوس ڪيم ته ٻه اعتبار ته، اچي ته

سهڻو نه ٿو لڳان. درخواست لکي ڏيڻ منهنجو جي
حيثيت ۾ درخواست ڏني هئي آئيس انهيءَ تي چگن لعل
سان ڳالهه ڪيم ته اکيون ڦاٽي ويس. مون سمجهيو ته
اوچتي شاڪ ڪري وٺي ٿي گذاري ويو، پر جڏهن
اکيون کوليائين پڇيائين "ڊاڪٽر آهين ته؟" ۽ مون ڪنڌ
لوڏي چيو "آهيان" تڏهن اکين مان ٻاڦ وهي آيس.
ٻڏ ٻڏ ڪري چيائين "تو منهنجي ڪڏهن به مدد ڪئي
آهي!" مون چيو "ها سيٺ اجهو ڪميشن ته فيصلو
ڪري!" ڳالهه سمجهي ۽ آيس ته چيائين "ٻره موني چيو
آهين؟ اچ واعدو جو موني وچ ٻارهين ٻجي واري هوائي
جهاز جي ٽڪيٽ بوڪ ڪرايان!" انهيءَ ياد آيس
"هن مهل لاکين ٻگهار ته ڪاله ڪٿي آهي؟ هلو ڪٿان
پيا؟" دل ۾ چيم اڄ ته واچار ڪولا آڻي ٻر ٻاهران چيم
ٻنڌڪ ۾ پئسا ٻيا آهن." ڪنڌ لوڏي چيائين "ته ته!
هزار روپيه ٻگهار ڪٿو. گهڻو وقت ٿيو آهي توهان کي
مولسان ڪم ڪئي؟" مون چيو "آٺ مهينا". هن چيو
"اهي ته ڏٺو، ڪمال ڪيو الو! پنهنجو ته خيال ڪر
ٿا ڪريو ٻو ٻارن جو ته خيال ڪرڻ کپي." مونکي
هنجي اوچتي اداڪاريءَ تي کل اچڻ لڳي پر کل بند ڪري
ويٺي جڏهن سچ پچ اٺ هزار روپيه روڪ هٿ ۾ مليا
واقعي جا هٿا يا ٻلڪ جا ساڳين جاڳي ٻر مونکي لڙڪ
جي رنگ ۾ رکو ڦرو ڏسڻ ۾ ڪولو آيو. مان انهيءَ

رات ابرار موٽي دهليءَ آيس. هوائي اڏي تي ٻه هزار روپيا سيٺ خرچ ڪرڻ لاءِ ڏنا.

"ڪميشن وٺي، انعام ليا. ڪن مهمانن مخالفت ڪئي ته پيٽرن جي مٿي ۾ سالين اچي وڃڻ جو ڀوُ انهن کي وڪالت ڪرائڻ ۽ انهن ٻارن جي اسين پنهنجي منزل تي پهچي وياسين."

مون چيو "هيءَ ته سنيما جي ڪهاڻيءَ وانگر آهي. وسهڻ جهڙا واقعا نه ٿا ٿين. اهڙين ڳالهين تي ڪير درست ڪندي چيم ته حقيقت افساني کان عجيب آهي." ٻاڪر چيو "مون ڇا ته جڏهن اهو آرڊر آيو سيٺ کي هٿ ۾ ڏنم ته هن وانگر مونهنجي منهن ۾ نهاري پئي پڇي ڏانهن ڏٺائين ۽ ڪاغذ مان منهن مٿي ڪري چئي مون ڏانهن ڏٺائين." مون ٻڌي چيو "سيٺ صاحب، سرڪاري سيل لڳل پروانو آهي جعلي ڪونهي ته آهي." سيٺ ۽ حيرانيءَ واري آواز ۾ چيائين "ڪيئن ٿيو؟" مون چيو "قسمت اهڙي سوال تي ٽهڪ ڏيئي کلندي آهي. نصيب ياوري ڪري ته ڦڪيرن کي به شاهه بڻائي، نڌڻڪو ڪيو ڪالهه شاهه کي ڪفن جي ٽڪر ۽ دفن لاءِ ٻن گز زمين کان سکائي." ٻاڪر سنڀالي چيائين "ڪاميابيءَ لوڪي فيلسوف بڻائي ڇڏيو آهي." مون چيو "قسمت لوهاڻي ته ڪاميابي به لوهاڻي. انسان ڇا ٿو ڪري سگهي؟ ڪري ته منهنجو مالڪ ڪري."

ڏيوالي ڏيندي چيائين ”ڪنهن ڏينهن شال مان به
ٻنهي کي ڪم اچي سگهان.“

”اسان ريڍا ٺاهيا. سال وڏيڪ مون ٺڪريءَ
ڪم ڪيو. جيڪي ڪمايم ان مان وياج قرض ۾ ڏيندو
قرض موٽائڻو هو. مالڪ اڳيان قسم کاڌو هوم ته ڪڏهن
به ليائڻو هوم. وچ ۾ ملڻو هو ته واعدي پر وار ڪيئن وڃان؟
ڏاڍي ڏاڍي قرض موٽائڻ لڳس ته قرضن جو وياج
موٽڻ لڳو ۽ هو مونکي شاباس ڏيڻ لڳا. هنن جي شاباس
تي مان هر هر پاڻ کي اڳيندو هوس ته هي پنهنجا پئسا
واپس وٺي مونکي شاباس ڇو ٿا ڏين؟ دل جواب ڏيندي
هئي ته جيڪي آس لاهي ويٺا هئا تن کي جو پيا گهر
ئي پئسا ٿي مليا سي ڪيئن نه شاباس ڏين؟ هنن مونکي
شاباس ٿي ڏني ۽ مون مالڪ جا شڪرانا ٿي مڃيا.“

ٺاڪر جا اهي لفظ ٻڌي منهنجي من مان آواز اٿيو
”قرض ۽ فرض!“ اسان تي به ڪو قرض آهي، ڪو فرض
آهي! اسين قرض جي مرض کان آجا آهيون؟ آڳي اسان
تي ڪيترا احسان ڪيا آهن! اسين انهن احسان جي
موٽ ڪيئن ٿا ڏيون؟ اسان تي به ڪي قدرت فرض
رکيا آهن انهن جي پالنا ڪيئن ٿا ڪريون؟ اندر مان
آواز آيو.

”سائينءَ جون مهرون لکين ته ڪروڙ ان
ڪهڙيون مڃي ڪهڙيون مڃيان تڙي جنجل؟

قبول ڪيا آهن ڪانڌ سان."

مون سان گڏ منهنجي خيال جي وهڪري ۾ وهندي ٽاڪر چيو "قرض اچي پورو ٿيو آهي. باقي هڪ ٻه ڪ دوست منهنجي دوست پرسپال... جا پئسا رهيا پيا آهن سي پورا ڪريان ٿو. گنگا جو اشنان ڪيم. الهيءَ کي به قسط ڏيڻ شروع ڪئي اٿم. حلال جي ڪمائي ڪيڏي ڏنائين، ڪرڏي ڪاري ليڪ ته ڏيندو سالس؟"

اسين ته وچي اين گالهيون ۾ پيا هئاسين. سو مون چيو "پلا ليمپ ڇا ليو؟ امبڙي ڇڏي ڏهاڙي ڇو هليو وئين؟" مذاق سان چيائين "پوري ٿي ڪئي، ڪين آڙ، ڏاڍو ڏکڙو پيدو ٿيو هلين. مون سمجهيو ته وارثا ڀڃي ڪئي ٿيو هوندي ته پنهنجي ليکي واري عادت وڃائي ڪين اٿئي. اها ته ٿو ۾ خرابي آهي ته ته پڻي کي پڪڙدو اهڙي خرض سان آهين جو اڳلو اٿين پيو سمجهي ته هن جي هڪ اکر کي اهميت آهي."

"چيڪن لعل جي موضي ٿي ته جرمنيءَ جي ڪمپني مشهور ڪمپنيءَ جي سهيوگ ۾ ٽالي سان رڍيا ٺاهڻ. مولڪي اها صلاح وٺي چڙ ٿيس. منهنجي من ۾ ته اهو خيال آيو ٿيو هو. سڀ ٺيڪ ٿو ڪر وقت اچڻ پنهنجي سر جرمنيءَ جي ڪمپنيءَ سان اڪيڙي هلائي هئم. جڏهن ٻڌهي جي هڪ راءِ ٻيڻي ٿڏهن پاسپورٽ وغيره جو بندوبست ڪيوسون ۽ جرمني وڃڻ جا سانپاها ڪياسين. سانباها

نه ڪم ٿو منهنجي نصيب ۾ جوکيءَ وڃڻ ڪٿي؟ اُٿڻ ٿڃي وڃي. هڪ صبح جو اٿڻ سان ٿي ڇڪن لعل گهرايو. اچا ڪرسيءَ تي ويٺس ڪوله ڏ خوشيءَ واري آواز ۾ چيائين "راڻي ڪالهه ۾ سيٺ مسڪ پاڻي مشهور ڏاڍو ماڻهوءَ سان ملڻ ٿيو. وٽان ٿا بيٺ ڳالهه اڪٽي ۽ جڏهن ڳالهائيندي جوملي واري ڳالهه ڪئي مانس تڏهن اُهو ڏٺي چيائين ته. اها رٿ ته مون ۾ ٺن ۾ دلي آهي. هن چيو "جي ٿي ٿيا سانڍي ڳالهه سوچيو ن ته ڪڏهن ٿو ڪين ڪم ڪراون؟"

مون پڇيو "توهان ڇا چيس؟" چيائين "چيو مانس سڀو خيال آهي ٿر ڏينهن ته سوچي جواب ڏيندس." مون چيو "ڇڪن پاڻي، مان پاڻيواريءَ جي برخلاف آهيان. مون آزمود و ٿرايو آهي ته ته پاڻيدار ان ڏيراڪين والڳر آهي ايتر اوءَ جي فائدو ٿئي ته ان پاڻيوارن جي وچ ۾ خرچ ٿڪي لي ڪٿ ڪٿي ۽ جي نقصان ٿئي ته هڪ ٿئي مان وڪون ڪي ۾ ڏاوان ته ڪڏهن ا عمر ٿر پاڻيوار رهي ته سکهندا. اڳيان وقت ويا. هيئنر اهو وشواس ڪراهي؟ سچ پڇو ته سڀن شڪتي ۾ کهٽ آهي. ٿر مالڪ آهيو."

دل ۾ سوچڻ لڳس "مالڪ ڇو ڪر مالڪ؟" هن پڇيو "جڏهن پاڻيوار ڪرياس ته سيڙپ ڇا ڪري؟" مون ٿڌا ڪهڙي خيال جي چيو "هڪ لکه وجهي ته ليڪ

آهي، ٻالڪاري اڏواڻ!"

"هفتي کن ۾ ڳالهيون طئي ٿيون، مسڪ ٻائي سڀ شرط قبول ڪيا. چڱن ٻائي کي عجب! پر مون دل ۾ چيو ته مسڪ ٻائي ملڪان مشهور ۽ سياڻو ماڻهو آهي، ٻانڊو ۽ ڏسي ها ته ڪوڏي ۾ سيڙائي ها. خير، اڄ هو هڪ مالڪ، هاڻي ٿيا ٻه! مون ان مالڪن جي نوڪري ڪرڻ ٿي چاهي. دل ۾ سوچڻ لڳس "نوڪري ته ڪريان ته ڇا ڪريان؟ ٻوليءَ ليکي ڪانه، قرض اڃا لٿو ڪونهي، ڪم ڪهڙو ۽ ڪيئن شروع ڪريان؟" سوچيم "جرمنيءَ جي آڇ آهي، اها پوري ڪري، ڏيس ۾ موٽي اچي ٻار ڇڏائيندس. پوءِ جيڪي هوندو نصيب ۾." پر ڏيهون ان ۾ جرمني وڃڻ جي آس اـــ لـــ رهي. ونـي هاڻ ڪـــان چڱن ٻـــائيءَ کي مسڪ ٻائيءَ جو سـاٿ وڌيڪ وڻيو. سڀاڻ ڪا! مونسان اها ڳالهه تمام ساڏارڻ نموني سان ڪيائين. مدت ۾ خيال ڪري آيس ته مان شايد من جو من ۾ ٽراس ليو هجان. مونکي ساڻ وٺي هلڻ جو خيال انهن اڳلائي ڇڏيائين جنهن چاڪليت ڪالي مضمون ٻڌو اڳلائي ڇڏيو آهي. سچي ڳالهه اها آهي ته مان ناميد نه ٿيس. سوچيم الهيءَ ۾ ئي ڪا چڱائي. الهيءَ راسته ٿي آهستي آهستي هري وار هوس. ڏکر ڏسي انسان هڪو ٿي ٿو پوي.

”پاڻيوار جرمنيءَ وارا ۽ جنهن ڪم لاءِ ويا تنهن ۾ ڪامياب نه ٿيا ۽ واپس ورڻ تي سندن رٿ پسي پيئي. جرمن فوج ساڻن ساٿ ڏيڻ لاءِ تيار هئي ۽ انهي جي عيوض هنن جيڪا هڪ ريشمي لي ڏهن روپين جي گهر ڪئي سا هندسرڪار منظور نه ڪئي. مٿا سٿا جو معاملو منجهيل ثابت ٿيو. هندسرڪار ضروري نه سمجهيو ته جڏهن ريشمي الدستوريءَ ديش ۾ ٿئيءَ جا اُهڃاڻ ڏيکاري چڪي هئي ان ڏهن ادراس وارن کي وڏو تالي ڏيڻ لاءِ پئسو ڪيئي ڏجي. سيٺ چگن لعل ۽ پاڻيوار ان سمجهيو ته ريشمي جو تالو ٿيندو... ته ٿيو ته ٿيندو... ۽ ٿيڪ ٿيندو. پس اڌ جرمن ۽ اڌ هندستاني تالو ڏيئي ريشمي چالو ڪيائون. ريشمي خوب هلڻ لڳو. ٿوري وقت ۾ چڱو ٿي فائدو ڪيائون. فائدو جو لڪثر ته من ۾ ايائي آئي. ڪين جهڙن ڳالهين تي هٿ ٿيڻ لڳا. ڪڏهن ڪڏهن ته طوفان مچي ويندا هئا. مون سمجهو ته هاڻ هٿ جوڙ ڪري ڀاڻ ڇڏائجي. هونءَ به ڪو ماڻهو پگهار مان شاهوڪار ٿي سگهندو ڇا؟ تنهنڪري ڪم شروع ڪرڻ تي چاهيم ۽ دهليءَ ۾ آئي سوان سهوليتون ملي ٿي سگهيون. جڏهن چگن لعل سان ڳالهه ڪيم ته ڏهن ناراض ٿيو. چي ”هي وقت آهي موڪلي ڇڏي وڃڻ جو؟ تنهنجي صلاح مڃان ها ته هيءَ لوهت ته اچي ها ۽ هاڻي قاسڻ ڪانوره ڦٽڪڻ ڪهڙو؟ هلاه حرفت، جند آزاد ڪرام.“

"ملئون ڳالهيون. چمن لعل کي پنج لک رپيا مليا.
پاڻيواري ختم ٿي. چمن لعل پنهنجي سر خوش ۽ سندس
پاڻيوار پنهنجي سر خوش. پنهنجي وڏن لوڻگي ملي. چمن لعل
ادارن ڏي ڏيکاري موٽڪي روپيا پنجويهه هزار ڏنا جن
سان اڇي دهليءَ ۾ رهڻ جي ننڍڙي فئڪٽري چالو
ڪيم. اڳيان لائسينس آسان ٿي مليا. ٿوريءَ مسواڙ تي
فئڪٽريءَ لاءِ جاءِ ملي، رهڻ جو مڪان ۽ هٿ ڪيم
۽ واس ڪم ۾ جنبي. رپيا ناهيم، هٿون هٿ کپي
ويا. اُساھ وڌيو. سو رپيا مهني ۾ ڇا سٺ جهلين؟ اڄ
ڪالهه ڪڙميءَ ۾ مزدور کي به ٿورڙيئي ڪوي. مون
پڇيو "٢٥ هزار العام ڏنائين يا قرض؟" ڪلي اڄ ۽
سڀاڻ ضرور هڪ ٻئي سان رسن. چيائين "مڙائي!
ٻر عجب ٿو ڪاڻ! اڃا به آهين سڀ به وڏا
سمسار مان." فئڪٽريءَ تي ڏيري ڏيري اپائي لڪ
لڳي ويا. چمن لعل ٿي مدد ڪئي. قرض ڏنائين ٻر هڏن
ڏيندين ۾ قرض ڪهڙو ٿو ڏئي؟ لکوڙه ۽ ڪاله. زبان ٿي
اعتبار، سڄڻ ٿي وساه! مون ۾ سمڻين پنجي واس الائجي
سچائيءَ جو قدر ڪيائين، اهو مان چوان ٿو سائينءَ
جي مهر."

مونکي هڪ اردو شاعر جو شاعر شعر ياد آيو سو
چهو لڳاريندي مون چيو:-

"کوئي انسان کسي انسان کو کيا ديتا هے؟
آدمي ايک بهانا هے، خدا ديتا هے."

هن شال ڏيندي چيو ”پر ڇڏهن مٿان وارو ڪنهن جي مُنهن ۾ وهي نه؟ زمانو سخت ڀاري آهي پر جيڪڏهن هو چاهي ته پٿر کي نه موم ڪري ڇڏي، ڪنجوس کي سخي ۽ لٽالي ڇڏي. اڄ ڪالهه لس نه ڪير ٿو ڪنهن جي مدد ڪري؟“ مون چيو ”ڪرم ڪيو نه قدر ٿيو! شال ڪرم ڪائي، شال سمت ڏئي، شال سڀني واٽ تي هلائي.“ ٺاڪر ڪهاڻيءَ جو سلسلو جاري رکندي چيو ”دهليءَ ۾ شروع ڪيم، حيدرآباد دکن ۾ وڌايم. اڳي سؤ هيٺ چار سؤ رپيا ٿو وڪڻان. حيدرآباد ۾ سرڪار جي ڀاران سهوليتون مليون آهن جن جو پورو اُپيوگ ڪيو اٿم. هاڻي دک دور آهن. امبئي، بنگلور، دهلي ۽ حيدرآباد ۾ آفيسون آهن. پٽ، پوٽا ڪم ۾ رڌل پيا آهن. خرچ پورو ٿو ڪري. هاڻي ٽيڪس به ڏيندي. قرض جي قيد مان اچي ڇٽو آهيان پر شڪر آهي جو قرض جي چڪ ڪاٽي. ڏينهن رات پيو شڪر ڪريان.“

مون چيو ”هر حال ۾ شڪر!“ ڪنهن لوڏي چيائين ”هاڻو هڪ شڪر ۽ پيو صبر!“ دک ۾ شانتي ۽ سک ۾ واه! واه! هاڻي نه هري وڃو آهيان هرگاله ٿي. جنهن حجت هلي ڪاله اُتي راضي ٿي رهيو آهي. ڪنهن سان حجت هلائجي ۽ ڪنهن سان سينو ساهجي؟“ مون ضيا جو ٻيت جهونگاريو:-

”خوشي ڏيندا ان نه خوش رهيو
جي غم ڏيندا ان نه پيو سهڻو

مونکي جڏهن توهان هلائيندين

تنهنجيءَ مرضيءَ تي پيو هلبو."

اکيون ڇنڪي پيس. چيائين "ادا سچ ٿو چوان. اها اينٽي منهنجي دل جي حالت! دل وٽان پيس اڙهدو ايندي. اي اي اهل اهل اي آهيان پر زندگيءَ ۾ مونکي عقل کان وڌيڪ ايمان ڪم آيو آهي، تنهنڪري کان زياده الله تي ساٿ ڏنو آهي. هاڻي ته سڀ ڪجهه ٽڪي حوالي ڪيو اٿم هو ته ڪي. بوبار سڀڪو، ارادو:-

"خوشي ڏيندين ته خوش رهبو

جي غم ڏيندين ته پيو سهبو

مونکي جڏهن توهان هلائيندين

تنهنجيءَ مرضيءَ تي پيو هلبو."

ڪنهنجي ڪمائي
وڏرت وڃي ڪانءُ ڪا

سيٺ منگهومل ٻانڊهه واري جي ڌيءَ جي شادي لڳي هئي. لانواڻ مقرر ٿي چڪي هئي. تنهڪري سيٺ وڏي واپار ڪيو ته لاڙڪاڻي وڃي ڏاجو ۽ ڦڙالي اچان ٿيون زر زيور جو به آرڊر ڏيئي اچان. منهنجي جي سيٺ ڏالدومل سان سيٺاڻي گڏيل هئائين سو ڌيءَ کي سڀ ڪجهه چڱيءَ ڏسڻ لئي چاهيائين. اڃا وڏي ڏال سان صلاح ڪيائين ته ٻاهران هوڪو ٻڌائين:- "ڪو ٿو ڪڙي وارو لاڙڪاڻي مان آيو، ٻٽ ٻيهر، گهر وڏي ٻهراڻ آيو. اڪيه ڪقاٽي، ڪڙو سنو، سڏ ڪري ويو، سڏ ڪري ويو." هوڪو ته ڪوته لي ڏٺائين ٻر ڪيمت ٿي ڳالهائين! گهر جي ٻاهر جو ڏيان چڪجي ويو. سيٺ جي گهر واريءَ چيو "گهرايوس ته ڪڙو ڏسونس." سيٺ چيو "هن وقت وري ڇا هوندو؟" گهرڙ تي وڻان ڪو اهڙو ڪڙو ملندو ڇا جو ڌيءَ کي ڏاجي ۾ ڏجي." ٻاهران آواز آيو "ڏسڻ جو مڻهه ڪرائي. ته وٺي نه ته ونو. ڏسو، هڪوار ڏسو. اهڙو ٿيري ٻولڊو. من ٿڙي ٻولڊو. سستو به ڏيان، سو ته گهر وٽي!"

مائيءَ مڙس کي چيو "هيءَ ته ڪو الترياڻي آهي! گهرائڻ سان ته سهڻين." سيٺ منگهرمل ٻاهر دروازي تي ويهي سڏ ڪيو "اڙي بابا، ڇا آندو اٿيئي؟" تمام مٺي آواز ۾ فضيلت سان ٻڪري واري جواب ڏنو "سائين واهه، وڏ آندا اٿم. سڀ ولائتي! سلڪ، ڪريپ، ساٽين، گلبدن، زر بخمل، جارجيٽ، پلش. سائين گهر ۾ شادي هجي ته سمورو ڏاجو اتي ئي ڏيئي وڃان. ٻيٽ ڪاسواه چڪنو، ٻاٻين..." سيٺ سندس ڳالهائڻ تي موهجي ويو. خيال ڪيائين "طبيعت ته ٺيڪ ڪرني. ٻاهر ٿي در لائين ٻهڪي ويو آهي، ڏسڻ ۾ ڇا آهي؟"

ڪونو ٻڪڪائي، سيٺ صاحب جي پٺيان، گهر ۾ گهڙيو. ڪونو ڳالهائڻ جو چتر هو. شڪل شبيهه ۾ به ساڳاڻ ٻڪائي ته ئي لڳو. ادب سان ئي ڳالهائيندي ٻه هرو ڀرو اجائي خوشامد به ڪاله ئي ڪيائين. ڪپڙو ڏيکاريندي هڪ ڳالهه جو خلاصو ڪري ڇڏيائين ته اگهه ۾ گهٽ وڌائي ته ڪندو ۽ نه، ڪپڙي ڏيندي ڪپت ڪندو.

سيٺ کي خراب خيال ته ڪونه هو ته هڪ ٻڪائيءَ وٽ اهڙو سٺو ۽ ايتري وڏ جو ڪپڙو هوندو. مائيءَ کي به ڪپڙو وڻيو. ويا ڦاڙيندا. سائين ٿي سون جو ڪپڙو خريد ڪري ويا. جن ڏينهن جي ڳالهه آهي ان ڏينهن ۾ وڻائي جو ملهه هو. سٺي ۾ سٺو ڪپڙو ڇهين ٻهڪين

روپئي وال. ڏيڻ جو مان هو پر انهيءَ جو به ڪهڙو
اکر! اڄ جا شيءِ پنجاه روپئي اچي ملي سا ان ڏينهن ۾
پنجن روپين ۾ ملي. اڄ ڪلهه ڪا ڇوڪري ڪيڏو ڳهڻو
ٺهرائي ته گهڻو لڳي وڃيس؟ اڳي وانگر وڳا ٺهراءِ ته لڳن
چار سئو روپيا. ويهن روپين وڳو! ڇهه اٺ سي وارو اڄ
ويهن روپين ۾ سٺي ساڙهيءَ لاءِ پلاند به مس ملي. ويڙهيءَ
جي ساڙهي ڪاڻي هزار روپيا! هزار روپيا خرچي ڪندا
اچي ويڙهيءَ لي وهي اسان ڪالهه ڪا بيا
ڏينهي "سيٺ ڦلاڻي مل جي ڌيءَ جي شاديءَ واري
ساڙهي هن ڪان سٺي هئي. اڳي به ته پيدرهن سو واس
نه!" مهانگائي نه وڌي وئي آهي پر وڌي وئي آهي
ان مهانگائي سان سڀني جي سمت. ڪهڙو نه ٺهيو پر
مٺي مدي‌ءَ لي ڪيترو خرچ اچي ٿو وڃي! ڇو ڪين
اچندو؟ ڪڏاهن وٺو روپيه سون جو تولو ۽ ڪڏاهن
سوا سو روپئي ڏهه گرام! ڪڏاهن ١٣ روپيه گني ۽
ڪڏاهن ١٠٠ روپئي گني! وٺو ويڙهي، وانگر تولا سون،
اپائي سئو ونو، سو ڏيڍ جون دابون، سوا سو لاڳو،
ڪهوٽ ڏاڏي، ڪهوٽ اپي، ڪهوٽ ماءُ جو وڳو، استرو،
وچڙو، لاپر، لڪر، پتر سڀ هزار ڏيڍ ۾ ٿورا لي وندا
هئا. شاه شاهوڪاري شاديءَ لي خرچ اٺترو هولدو هو،
وچولي درجي وارا سٺ اٺ سون ۾ سرخرو ۽ غريب
غريب جو ڪارج سڏ اٺ نن سون ۾. اڳي جا هو ۽ هاڻي

جا آهي! جنهن لڏ لڏڻ وڌي. ڳوٺاڻيءَ جو پٽ لورو پڙهي آيو نه پنج هزار روڪ گهرندو. شاهوڪارن جو نه دماغ آهي آسمان تي. پنج هزار روپيه ڀلجن، پنڊت ۽ پنچائتال لاءِ ڪهڙن. ڪانڊو پنڌو لڏهڪان سواءِ. ڳوٺاڻا چوندا "مان ڪهڙو" نه ڪنوار پيتا چوندا "ڪوڙ، نه چوندو نه اسين پڻ ڏني شرڪن ڪان گهٽ پيا سمجهون." شرط لڳي پئي آهي. ڳوٺاڻا خوش نه ڪنوارپڻ شان رکيو، ڪنوار پيتا خوش نه ڦلاڻي ڪ ڦلاڻي سيٺ جهڙو سينگار ۽ ٺٺ ڪيو هو تنهن کان گهڻو گهٽ وڃي ويا سمجهن. سنڌين نه اهڙي وارن جا وانسر لي قيرائي ڇڏيا آهن. ڪاريءَ ڪمائيءَ وارن نه جنسي ڪيس ڪري ڇڏيو آهي. مري ويا آهن وچ ۾ حق حلال جي ڪمائي وارا. وچولي درجي وارا لاءِ نه رهيا آهن هيڏانهن نه هوڏانهن.

سيٺ منگهومل، سنڌ ذرمپتي ۽ ساڙي جون مائون ڪوڙو ڏسي خوش ٿيون. ڪونو نه ڏايو راضي لي لڳو. هن هڪ دفعو وڏاڪ ڪوڙي جا وال ڳٽي حساب ملايو نه ٽي سؤ پاهت روپيا ٿيا. سيٺ منگهومل جي زال چيو "هيترو ڪوڙو ورلو اٿون ۽ اکهه نه ٺوڪي ڇڏيو اٿون، ڪاڻي پاڻ گهٽو ٿو گهٽ ڪيان؟" سيٺ صاحب چيو "ڏيوس پورا ساڍا ٽي سؤ روپيا." ڪونو چيو "مالڪ، هڪ روپئي لي ٺڪو منهنجو آهي. هن سودي ۾ مونکي ماڻدا ٽي سؤ پاهت ٺڪان سي ليا،

سائين ليکي ڏنيو سوا ٻارهن روپيا. روزي ڪمائيندي
ڪوڙ نه ڳالهائيندس.“ سيٺ پڇيو ”روپئي تي ڪل
هڪ ٽڪو فائدو وٺيو اٿيئي؟“ ڪوڙي همٿ ٻڌي چيو
”سائين مالڪ جو فائدو اٿم. اگهه مقرر ڪري ڏيندا
آهن. منهنجو اجورو روپئي تي ٽڪو.“ سيٺ کي
ڪوڙي جي ڳالهائڻ ۾ سچائي محسوس ٿي. چيائين
”ٻڌن ٿي اهڙو ننڍڙو نه آهي!“ ٽمرا سان ڪوڙي
چيو ”اوڪو آهيان. سيٺ ٽنڊارام واري جو ايڪالو
آهيان. هو ته ڪنهن کي اهو ڪپڙو ڪيئي ڪرڻ
ڏيندا آهن پر مون تي اعتبار اٿن تنهن ڪري سون
هزارن جو مال ڪيئي ڏيندا آهن“ سيٺ پڇيو جيڪڏهن
مقرر ٿيل اگهه کان مٿي وڪڻي وڃين ته؟“ ڪوڙي چيو
”مالڪ سان ڪوڙ ڪجي ته رب رسي وڃي. سائين
سمت ڏني آهي. شاهن سان ڪڏهن به ڪوڙ نه ڪندس.
”واه گهوٽ، واهه گهوٽ!“ مگهرمل جي دل کي ڇهيو
اچي ويو. مٿي تي هٿ رکي چيائينس ”ٻالڪ ٻاري ڪري
وٽ ۾ تولي وشواس آهي. ايڪالي ۽ سوالاري تي
وشواس ايندو ڪونهي پر تون ٻڌاءِ ايڪالي تو لکين.
اصل لاڙڪاڻي جو ويٺل آهين؟“

”نه سائين! مان واڊڻ جو ويٺل آهيان. مکي مونرمل
جو نالو ٻڌو هوندو، مان انهيءَ جو پوٽو آهيان“ عجب
مان سيٺ چيو ”مکي مرٺمل جو پوٽو آهين! قيمت راه

جو پٽ؟ قيمت رام ۽ نه گذاري وار نه؟" اڳئون ساه
ڀري چيائين "مکي موتيرمل جي اوني جي هٿ حال
وڃي ڪهڙو آهي؟" ڪوٺڻ شاهيءَ سان چيو "شڪر
آهي، جنهن ان حال ۾ رکيو. تقدير سان ڪير ٽڪي
سگهي؟" سيٺ چيو "ڪميارو مکي هو. سندس ديهانت
تي مان پرچائيءَ لاءِ آيو هوس. تون نه ان ڏينهن ۾ جاڳو
مس هوندا هئا. افسوس آهي ته، قيمتراءِ پيءُ جي پر نه
پاڙي. جوانيءَ جي نشي ۾ سڀ ڪجهه ڏف ڪري
ڇڏيائين. ورثي جي ملڪيت ۾ وڃي عيش ۾ پيو. پيسو
۽ جائداد مڙئي، وڃو رهيو ڪونه، جوانيءَ جي الڙپڻائي،
خوشامدڙيا اچي مڙيا! ٻاٻا ويچارو قيمت نه ويو. ڪهڙا
ويٺا ڦوڙا ڦولجن." ڪوٺڻ اڙاڙ لي همت رکي چيو "الله
ازلي آهي قادر، تو پڙي ۽ ڀانري." سيٺ جي ڏرمنديءَ
چيو "سچ ته چوي ويچارو. پيڪوان ان ۾ برڪت
وجهندس." وڏي همدرديءَ سان سيٺ چيو "سوان
هندن ۾ اڏيو هو مکي موتيرمل جو پٽ قيمت! اڪيلو
۽ سڪيلڌو پٽ هو. قدر ڪري ها ته اڄ ڪوٺڻ جون
مائون ڪٿا ۽ نه ڪاٿين ها! ڪٿا مکي موتيرمل جو اوتو
۽ ڪٿا اڄڪالهه! "ڪوٺڻ جو منهن ڳاڙهو ٿي ويو پر
نهرسان چيائين "شڪر آهي، روزي ملي ٿي. ماڻهو
پاڻ ۾ هڪ پيچ. سراسري ٨٠-٩٠ روپيا ماهوار اچندا
آهن. چڱو پهچو آهي. اهو پيچ لاءِ رکيو اٿم. پرڻجي

نه اهو گهر وڪڻي ڪارج ڪندس." سيٺ پڇيو "بابه
۾ گهٽا ڏينهن رهندا ان؟"

"ٻه ڏينهن ماڻين."

"ڪٿي لٿو آهين؟"

"سيٺ واڌامل جي ڪريءَ تي."

"مولڪي اڄ شام جو اوطاق تي ملج. مون خيال آيو آهي. پٽيا ٿو، ايماندار جوان آهين. تنهنجو پيالهانڻ ۽ روش ڏسي ڏاڍو پرسن ٿيو آهيان. شام جو اڄ نه گڏ جي سو چيندا سين."

ٻٽسا وٽي ڪونو ابڪالي گهر مان اڪتو. خوش هو جو هڪ تي گراهڪ وٽان سوا ٻارهن روپيا ڪميشن جي هٿ سو آئي ۽ خوشيءَ سان گڏ هو سندس دل ۾ هلڪو ڏک جو ٻيءَ ڏاڍي جي ٿالي پڌڻ سان ٿيو هوس. ٻه هڪ ٻل ڏک ٿيس. ڪونو جوان هو ٻر اڻيڻي اوسٽا ۾ ڏٺو پڌو گهڻو هٿا ٿين انهڪري عمر کان وڌيڪ آيو هوس. دک انسان کي گهاٽي ٻٽائي ڇڏيندو آهي. شام جو جڏهن سيٺ منگهومل جي اوطاق تي پهتو تڏهن ڏاڍي ڪيڪر ٿيس. سيٺ صاحب اڳ ۾ ئي سوچي ويٺو هو. پهنجائيءَ سان چيائين "ٻٽ، مون ورتي انهيءَ آنندي ٻاٻت سوچيو. مان سمجهان ٿو تہ جيڪڏهن ٺوڪي توڙا ٻٽسا ٻهنجا هجن ۽ انهن ٻٽسن سان ٿون ساڳيو ڌنڌو ڪرين ته گهج ٿي ٻرايي." ڪونوءَ

چيو ”پورهيو مس اچي ٿي. اڃا ته پنج سئو قرض ڀرڻو هوندو.“ سيٺ چيو ”تو جهڙي سٺي ۽ سمجهدار جوان کي قرض ڏيڻ کان ڪير نه هٻڪندو. اهو سمورو پڪو گهڻي جو هوندو؟“

”هزار پورهين سوڻن جو؟“ سيٺ مشڪندي چيو.

”جيڪڏهن توکي هڪ هزار رپيا مان اڌارا ڏيان؟“

ڪرنو ايمانداري سان چيو ”ته اُن فائدو توهان جو؟“

سيٺ ڪجهه لوڏي چيو ”۽ جي فائدو نه وٺان ته؟“

ڪرنو چيو ”شاهه شاهوڪاري وياج ڏيندس.“ سيٺ چيو ”مکي مرنومل جي صدقي ۽ توهان جي ليکي جي ڪري وياج به نه وٺانءِ؟“ ڪرنو چپ ٿي ويو. سوچڻ لڳو ”سچو به ڪري ٿو لهان؟“ ڇرڪ نڪري ويس جڏهن آواز ڪن تي پيس ”تو لاءِ هزار رپيا ڪڍي رکيا اٿم.“

ڪرنو جي اکين ۾ پاڻي اچي ويو. گهٽيل آواز ۾ چيائين ”مان توهانجو اورو لاهي ڪيئن سگهندس؟ مولکي ته توهان پهرئين دفعو ڏٺو آهي. ايڏو اعتبار ڪندا مولٽي؟“

سيٺ چيو ”سچو ماڻهو پري کان پڌرو. مان اڄ چاهيان ته تو جهڙو هڻنهار جوان ساري عمر پٺڪندو رهي. مکي مرنومل ته ڪيترا ڪڙل گهر چاڙهيا هئا. ڏان پنج پر اڃا به ڪوس ياد ڪندا آهيون. هن ٻوڪيو، تون لڳ.“

ڪرنو چيو ”اڙ ڪاڻي وڃي مان پنهنجي سيٺ سان ڳالهه ڪندس. ڪوڙي ڪٺ جي جيڪا سهوليت ڏنائين

سا اچي توهان کي ٻڌائيندس. ڪيس ڇڏڻ کان اڳ سندس آسيس وٺندس." سيٺ چيو "شاباس ٻـٽ، جڏهن چوندا ان تڏهن ٻئسا ڏيندس ٻو جي لکي موڪليندا ان ته ٻ ڏياري موڪليندس." سيٺ سان ڳالهائي ڪونو ڪريءَ تي موٽي آيو. هيرت ۾ حيران! هرهر ٻئي "شڪر شڪر" ڪيائين. هرڏاهن سيٺ مڪهومل دل ئي دل ۾ ٻئي چيو "ٺورو لٿو. هڪ دفعي مدهوي چوڻ تي مکي موٽومل هڪ غريب ماستر جي ڌيءَ جي شاديءَ لاءِ ٻنج سو روپيا ڏنا هئا. ٻاڻ اهڙو وچ مڙس! جيڪڏهن سندس ٻوٽي لاءِ مون ڪجهه ڪيو ته ڇا ٿيو؟ اڌارا ٻئسا واپس آڻڻ اڻ ته ٻ ٻ ونڊوساٿس. سان جي ڳالهه ڪئن اچي ڪونوءَ ٻاد ڏياري! شڪر آهي شڪر آهي."

ڪونوءَ سيٺ اڌارام جي آسيس ۽ سيٺ مڪهومل جي مدد سان ڪم شروع ڪيو ٻهران ابڪر، ٻوءِ سال ڪل ۽ ٻوءِ لنڍڙي ٻڙي. ٻڙيءَ مان ٿيو دوڪان. سکر ۽ ڪراچيءَ مان ڪوڙو اچڻ لڳو. ٿورن سالن ۾ لاڪو مچائي ڇڏيائين. ڪونو ابڪائي سيٺ ڪونومل ٿي ٻيو. ڏن ۾ وڏو ٻر من ۾ ٺـ. سب سان همت جوڙ. ڳالهائڻ جو مٺو ته هرلپي. ٺر ۾ خبر ٻئجي وٺي ته سڏن جو سهاري، اکه جو ٻورو، سپاڙ جو سٻاجهو، دل جو وڏو ۽ همت جو ڪشادو آهي. ٺهي ٺڪي وٺو ته اچي لڳي جهڪ. بس پو ٺڇي ٻيو. خوب ڪمايائين. واهه ڪونومل لهنجا

پاڳا! پيءُ قيمت راھ مڪي مولومل جي ڪمائي ڪٽ ڪري ڇڏي، ساري ملڪيت نيلائي ڇڏي. پٽ ڪنورمل پيءُ جو قرض نه پائي پائي ڪري موٽائي ڏنو پر پيءُ ڏاڏي جي نالي ۾ ڪوھ ڪٽائي ڇڏيا.

وقت آيو ورھاڱي جو. ھن لڏيو، ھن لڏيو نه ڪنورمل ڪٿي رھي؟ ڪنورمل به لڏيو. ٻه ھزار روپيه ورثي ۾ ڏيٺو پيس ۽ ڪٽي ڪوڏي آيو. اچي ساڻ اچي مولجي جيٺا مارڪيٽ ۾ دڪان ورتائين اڪيلي چپ ۾ گراھڪي نـاھي ڇڏيائين. سنڌي ڪھڙو جو ونس نہ اچي؟ شادي ٿي ۽ ڪنورمل جي دڪان تي نہ چڙھي نہ ڏاڍو ٽپي ڊورو نہ چڙھي. پنجن سالن ۾ پنجن دڪانن جو مالڪ ٿي پيو. اڄڪلهه جا سنڌ ڪري ٻڪريائين. چرچ گيٽ اسٽريٽ، فيروزشاھ مهتا روڊ هن طرف نہ مزان لائين اسٽيشن ۽ ٺڪرگڻ روڊ هن طرف. سنڌ ان سان پيا ۽ چڪجي آيا. اي حد ڪماپائين ٻر ھٿ ڪولہ ڪيائين. ڪيترن هنڌن تي گڏيو هو ٻر جتي به گڏ جي اچي اهائي لاڙڪاڻي واري ڪيڪرا!

ڪاليج جي سنڌي سرڪل جو شو هو. دوست سنمک ايسراڻيءَ جي دڪان تان لھي سيٺ ڪنورمل جي دڪان تي انڊور ٽرميڊت ونڊ لاءِ ويس. اندر گهڙيس نہ ڏٺي سڪ مان کڪر ڪري سيٺ ڪنورمل چيو "اچ وڏا ڀاڳ، جو پير پاتا اٿو." مون چيو "ڪم سان

آيو آهيان." جواب ڏنائين "شال روز ڪم ايندو هونءِ
نه وقت تي ڪونه ٿو ملي. حڪم ڪريو حاڪم!" مون
ساڻس ڳالهه ڪئي ته ٿهه ٻهه، چيائين "اکين سان. پنجن
ٽي دڪان جي گڏي انڊورزمينٽ وعدو ٻو هلو لـ،
سيٺ سان گڏجاڻيو." مون پڇيو "تو هانجو سيٺ؟" اندر
ڪوٺيءَ ۾ وٺي هليو. ڦرندڙ ڪرسيءَ تي سيٺ منگهورمل
ويٺو هو. سڃاتائين. مون به ڪيس سڃاتو. منهنجي ٻيءَ
سان لوڪلبورڊ ۾ گهاٽو ناتو هوندو هوس ۽ اسانجي پاسي
ووٽ ڪرڻ وارو ماڻهو هو. اٿي بيٺو. پاڻ ڪچهري ڇڏي
ٺهن ڪان اڳ مون چيو "خبر ڪانه هئي ته هن دڪان
۾ ڀائيوار آهيو." ڪوڙومل چيو "مالڪ آهي، ڀائيوار ڇا
جا؟ مان سندس گماشتو آهيان. هڪ نوري نه پڇائس.
جهڙي آهيان سو سندس مهربانيءَ سان." سيٺ منگهورمل
چيو "پٽ به اهڙو احسانمند ۽ وفادار نه آهي. مان ڪوڙومل
جا ڪهڙا گڻ ڳايان؟" ڪوڙومل انڪساريءَ سان چيو
"ڀالوڻ آهيان. ڪرم چڱا اٿم جو ٻاءِ جي شيوا ڪرڻ
جو شرف مليو اٿم." مون چيو "پاڻي ڀروليون ۾ نه ڳالهايو.
اوهين هن جو احسانمند ۽ هو تنهنجو آڀاري! آخر آهي
ڇا؟" ڪوڙومل چيو "رسوائي هيٺ اسان سان ڪريو نه،
سڄي ڳالهه ٻڌايانوَ. عجب جهڙي آکاڻي آهي." سيٺ
منگهورمل شامل راءِ ٿيندي چيو "عبرتناڪ افسانو آهي."

عجيب آکاڻي يا عبرتناڪ افسانو مان ڪئين او

ڇڏي سگهان؟ وڃي رهيس. ماءُ ۽ ڪاڪو ۽ ڳالهه نه ٻڌم. ڪنورمل وارو حصو ڪنورمل ڀاڻ ٻڌايو ۽ سيٺ منگهرمل وارو منگهرمل. سيٺ ڪنورمل واري حصي کي ڌاريائي جي ضرورت ڪانهي. باقي ٻڌو منگهرمل جو بيان.

چيائين ”خبر اٿو ته اسين زميندار هئاسين. ٽيوارو ٿيو ته اسان کي به اچي ڏکڻ جي لڳي. زمين ڇڏي، روڪڙ ۽ سون کڻي اچي هندستان ۾ وارد ٿياسين. اسين زميندار ڇا ڄاڻون ڏنڌي واپار مان؟ رقم ٿي رکي ٿي وئي. جڏهن سنڌ ۾ هئاسين ته ڏهن ڪيترن دوستن ۽ مائٽن پيسا ورتا هئا ۽ هٿ ڪو منهن ئي نه ڏي. ٿورو ۽ وچ اڃا جو ڪاروبار وڌم ته اهي به پاڪ ڪري ويا. سون جا زيور ته ڪڏهن وڪاسين. ممبئيءَ ۾ هڪ پراڻو مترهو لڏهن کي ڏسڻ واس. ٻڌم ته آسودو آهي. ڏٺم ته دڪان مٿن جي ٻارن سان ڀريل هوس، فون هئس، پاڻ موٽر ۾ ٿي هلندس، شارڪ اسڪن جو سوٽ پاتو هوس. ڏاڍيءَ آدر سان وٺي ويهاريائين ۽ ٻولڪي ڏسي، سنڌ مان مٿي ٿي ويو. ڏاڍي رکي ٿي ۾ مليو. پيسا ته ڪري ڏنائين ۽ هٿيارن ڏنائي ڪيائين. مان مجبور هوس ۽ هن منهنجي مجبوريءَ کي به ڏٺو. مان سمجهي ويس ته هو پيسا ڪڏهن به ڪري موٽائيندو. اوس ٿي سنڌ دڪان تان هيٺ لٿس. جڏهن منهنجي

ٻڌڻ ۾ هلندو ٿي هليس ته منهنجي ڪن ٿي منهنجو
نالو ٻڌو. پٺتي نهاري ڏسان ته هڪ دوڪان جي در ٿي
ڪوڙومل کي بيٺل ڏٺم. يڪدم سڃاتومانس. مان وٽس
آيوسانس ته ٻوڙن ٻتي چيائين "مالڪ گماشتي جو دوڪان
اڳين لتاڙي ويندو." مولڪي الله وٺي آيو. حال احوال
ڏنوسين. مون به لڪ لڪاءُ ڪرڻ ڪيو. پنهنجو حال
ٻڌايومانس ۽ چيومانس "مان ساڳيو ڏاسوان ۽ هلنديءَ
وارو سيٺ منگهومل نه، آهيان پر قسمت جو نڪرايل
ڪنگال منگهومل. عجب جي حد نه رهي جڏهن ڪوڙومل
نيازمنديءَ سان چيو "جڏهن ڪي ڪونهِ جهڙو اوڪر
آهي سو ڪنگال ڪئن چئبو؟" ڪڏهين هٿ ۾ ڏيئي
چيائين "قسمت ملايو آهي نه، نه، انهيءَ جهڙي شهر ۾
ڪير ڪنهن سان ملي؟ توهان منهنجا پتا ۽ مان توهان
جو پٽ. هڪ هزار ڏيئي جيڪڏهن توهين منهنجو آئيندو
نه ناهيو ها ته اڄ به ٻچڪاڻي هجان ها. اڄ مان پنهنجيءَ
وارو آهيان پر ٻوڙهي ٻتي توهان آهيو." انهيءَ ڏينهن
کان وٺي ڇهه مهنا ٿي ويا، ته هن دوڪان جي سنڀال
مون کي ملي آهي. مون ڪونهِ لام ڇا ڪ.و جڏهن لام
مون سان ايڏو ڀال ڀلائي؟" مون چيو "شاباس انس،
ڪر ته ماڻيءَ جو لال لاٿي ڏيکاري! اعتبار ته مولڪي
به جيڪر ا. اچي ته اڃا به ڪوڙومل جهڙا جيڙ هن جڳ
۾ آهن پر ڏسان ا. واٽن، ٻڌان نه وينو، ڪئن ا. اعتبار

ڪريان؟" ڪوڙومل چيو "زندگي هوندي ني ٻاءُ جي پيار ڪان سگهس. سائينءَ منهنجي ٻڏي مولکي منهنجو ٻاٻو مدد لاءِ موڪليو آهي. ۽ اهو جڏهن ٻوڪيو آهي. جو ٻوڪيندو سو اوس لڻندو." ڪوڙومل جي شرڌا، ايمانداري ۽ سڪ ڏسي اکين ۾ آنسون اچي ويا. گهر آيس ۽ اچي ٻيءَ سان ڳالهه ڪيم. ڪنڌ لوڏي چيائين "ايسا ڪنهنجو ڪيو وڃي نه ٿو ڇا؟" مون چيو "سائين ڪوڙان ۾ ڪو هڪڙو جو ڪريل سان قرب ڪري، جڏهن ڪي مايا جي ٻچ ۾ ڪنهن جو احسان ياد اچي. قرض وٺڻ وارا گهڻا ٻر اهڙن وقتن تي موٽائي ڏيڻ وارا ورلي."

هن ۾ وڃي سمهس نه هو هو ٻئي سيٺ منگهورمل ۽ سيٺ ڪوڙومل جا چهرا اکين آڏو ڦريا ۽ هڪ درويش جا اکر هردي ۾ هريا:-

جيڪي ٻوڪين سو لڻين ياد ڪر ڀائي
نيڪيءَ سان نيڪي ملي بديءَ سان برائي
چڱائيءَ جو ٻوڪ ٻج نه ٿيڻي عمر سجائي
ڪنهنجي ڪمائي وئرٿ وڃي ڪانه ڪا.

اڇي منهن ڪان ڀوتراند رجي اڇائي

حشو، حشن ڪڏهن حشمت به ڪري ڪوٺيندا هئس. هو ڳوٺ جو هو. پاڙي جو ”دادا“. حشن جو وڏو ڏاڪو هوندو هو. هو آڙاهري ميدان جو مالڪ هوندو هو. عام ماڻهو ته ڇا پر پوليس به کانئس ڪڻ کائيندي هئي. جوئا ڪرڻ سرڪاري جرم آهي ۽ پر هيءَ لت پاڻ لئي پنهنجي پاڙي وٽي وٺو ڇڪو ڦيرائيندو هو ته ڪيس ڪو اڪر به نه چوندو هو. گهڻو ڪري، سندس سرپرستيءَ هيٺ، جوئا پيا کيڏا هئا ۽ هيءَ ڪمائيءَ لاءِ پنهنجو نال اڳاريندو هو. پر سرڪار جو، حڪم حشن جوا ايراليءَ جي رسالت هجي يا هندوءَ جي واسي، گهڙي ويندو اندر ته پيڪ مئيجر به ڪهڪر ڪري چوندس ”حشن سيٺ، ڪهڙي خبر آهي؟“ چانهه جو ڪوپ ۽ ڪئنهي چاپ سگريٽ هڪيو حاضر هوندو هو. پڪ لڳندي اس ۽ ماني کائيندو ته ڪنهن کي مجال نه آهي ته پئسو گهري اس. گهرڻ جي ضرورت به ڪانه هوندي هئي. ڳچ هوندس ته مئنيجر کي به خرچي ڏيئي ويندو، پر جي ڦالڪ هوندو ته، پنهنجو حق سمجهي ڪاڻو ڪاڻي الي ويندو. جڻن سچو لئن سندس سيٺ وڏي هوندي هئي. شڪل جو ڪارو، بدن جو

سهڪڙو قد جو ٻورو ٻيو. خبر نه، هجي نه، کيس هڪ
چماٽ جو خرچ سمجهي، ٻار جن ڪسي سندس ڦڙائي،
الڪڙائين ۽ مٽي جي اُڪر جي خبر هٽي؛ سي ڪياٽس
ڪمارو ڪندا هئا، ڪڙ ڪياٽيندا هئا! رعب هوس،
لمهڪري وڙهڻ جي ضرورت ڪانه پوندي هئس. ٻار
جيڪڏهن ڪو هورياڻي ڏيکاري سانس هٿ اٽڪائيندو
هو نه هڪدم داداگيري لاهي ڇڏيندو هوس. ڳراٽن کي
چار، نڪ کي گوشائي ۽ ٻيهائي لڪي ڏکري ڏئي،
ٻيهت کي لٽون کي ٻيج! اڳلي جو ساه کي مڇهائي
ڇڏيندو هو. رلوچاڻ ڏسي نهڪ ڏيئي ڪلندو هو.
ڪريل وروڏيءَ کي آڻاريندو ۽ ٻاڻ هو. الوکي ٻچڪار
ڏيئي چوندو هوس ”ماڻ ڪان موڪلائي آيو هئين ڇا؟
هش جي حڪومت ۾ لاتڪ ۽ دخل نه ڏئي، تون ڪئن
مرڻ کي سڏڻ آئين؟ ٻهر اون دفعو اليٽي، معاف ڪيوانءِ.
وري زور آزمائي ڪيءِ نه هڏيون ٻهڪي سيمت
ڪري مڪان ناهڻ جي ڪم آڻي ڇڏيندوسانءِ. هن لئي
۾ وري ٻير رکيو اليٽي ته ڪهڻ ٻاري ڪري ڇڏيندوسانءِ“
ڳالهائيندو ۽ ويندو هو ته ٻئيءَ کي ڏک ۽ هٽندو هلندو
هو ۽ ڪاران جو ۽ ڏوڙار وسائيندو ويندو هو. جڏهن
وقت ۽ ڪڏهن سان لڙي لڏهن وقت ٻولس وارو عدم
ٻيدا، لڙائي ختم ٿئي ۽ حشر هليو وڃي نه سماهي اوچتو
ٻرڪهت کي ”ڇاهي ڇا ليو، ڇا ليو؟“ جي ڏم لڳائي

ڏيندو. پوليس وارو لڪ ڇپائڻ ڪري پر حشن جي
برخلاف شاهدي ڏيڻ جو ست ڪير ساوي؟ پاڙي وارا
ٻڌندا هئا. الڊر جو الڊر ۾ چاهيندا هئا ته ڪا جهڙپ
مليس ته پاڙي مان هل هنگامو بند ٿئي، پر مجال هجي
ڪنهن ڪي جو مٿس دانهن ڏني! مان ٻڌون هوس،
مونکي خبر ڪانه هئي ته آرنلڊي ميدان تي واچ حشن
جو آهي. مون ته ڪيس ڏٺو به ڪونه هو. اوليس روڊ تان
وڏي آرنلڊي ميدان جي پاران روڊ تي ڏسان ته ماڻهن
جو انبوه بيٺو آهي، چوڌاري ڪول ڪري ويٺا ماڻهو
تماشو ڏسن! وچ ۾ به ڇٽا پاڻ ۾ جهيڙيا پيا آهن. هڪ
چگو مٺارو مڙس ؟ پورسهو سهڻڪڙو چو ڪرات! ڪنهن
بہ دخل ڪونه ٿي ڏنو. مان جو اچي پيس ته ڪنهن
سري جام ڏيندي چيو "پروفيسر صاحب، ڏسو نانگ ٻڙڙ
جي لڙائي!" مون حيرانيءَ مان پڇيو "هنن کي ڇڏائڻ
وارو ڪير به ڪونهي؟ هيءُ مسان جهڙو بدمعاش ته هن
ڇوڪر کي ڇيهون ڇيهون ڪري ڇڏيندو." اچا مسان
وڏيڪ ڪجهه چوان تنهن کان اڳ ڏڪاءُ ٿيو. مهيني جهڙو
مڙس اچي زمين تي ڪريو. ڪريو ته پيو رهيو. ٿا سن
مان رت پئي وهيس؛ سن ۾ سهڻو پيو هو. عجب مان
چيم "هيءُ ڪانيءَ جهڙو ڇوڪرو پد جهڙي مڙس کي
دسي وا-و!" ڇوڪر رڙ ڪري چيو "مٿاپلو ڪر مڙس
جا پت!" تڪ اڇلائيندي چيائين "حشن سان تو همت

انڪاڻين؟" ٿهڪ ڏيئي چيائين "سوئر، ڪرڻو ڪٽڻ
ٻيو آهي! اُن تي وڙ ڪري چيائين "ڪمو! ٻاٽيءَ جو
گلاس ڪٽي اچ." رسٽارنٽ جو چوڪرو ٻه گلاس ڪٽي
ڊوڙندو آيو. جڏهن ٻاٽيءَ جون لوهون ٻري ڪرڻ ماڻهوءَ
جي مڇن تي زور سان هٽڻ لڳيون ۽ چوڻ لڳو "ڀوءُ، هوش
۾ آءٌ، مٿان دل ۾ حسرت رهجي ويئي هجيئي!" جڏهن
جي حشمت تي عبرت ڪاڏم ٻر وڏو عجب لڳم جيترن
تماشبينن تي جن وچ ٻئي ڪين ڇڏايو ڪولا. روم ۾ ورڏا
ليٽيو هوندا هئا جن ۾ انسان ۽ شيهن جو مقابلو ٿيندو
هو يا ٿيندي ۽ زبردست ايل جي وچ ويڙهه ٿيندي
هئي تہ ماڻهو مزي ڏسڻ لاءِ ٻيا ڏيئي اچي ٻيهندا
هئا. اهڙي راند راجائن جي راند ڪري ليکبي هئي.
الهاس ۾ اهڙيون ڳالهيون پڙهي الدر ۾ سمسرات ٻيا
ايراندا آهن ۽ ڪيترن وقتن تي اعتبار نہ ايندو آهي،
ٻر هيءَ اڙائي ڏسي مان دنگ رهجي ويس. سوچڻ
لڳس "هن سڌريل زماني ۾ بہ جهنگلي جيو، وچ ۾ سٽي
۾ ٻيا وڙهن ۽ ٻيا ماڻهو ايتا تماشو ڏسن!" مان ائين
ويٺي لڳس تہ مهنجي ٻاڙ ٻسريءَ مدنداس چيو "ايڏاهن
ڪيڏاهن ڊاوان؟ رستو ڀلجي ٻيا آهيو ڇا؟" مون چيو
"هن کي جهاڻ وارو ڪونهي ڇا؟ هڪ ماڻهو ٻيو ڪسجي
۽ جيترا ماڻهو اس ڪري ايتا هڪ لڦنگي جي لڦنگائي
ڏسن." مدن چيو "ڊبان لوهان گهر وڃو، هن ڪنڙاڳه ۾

توهانجو واڳ ڪم نه ايندو، هتي توهانجو ڪيرڻ ڪارائتو نه ٿيندو، پڻ جي لڦڙن کان هٽي وڃو، توهانجو ڇا؟" منهنجو چاچو ٻه ڪو پُر ۾ ويٺو هو. منهنجي ٻهوڙي بهادري ڏسي، پاڻهن ۾ همت وڌائي، چيائين "مائي تي توهائي، تون هل ڪهر، پيا مري ويا، باقي تون آيو آهين ان بدمعاشن جو جهگڙو بند ڪرائڻ." پاڻهن کي وڏ ٿڪ زور ڏئي ڇيائين "خير الهئي اهو ڪير آهي؟ حشن اهو الهئي! سڀني دادن جو دادا. سڀني لوفرن جو ليڊر!" مان گهر واس. منهنجي چاچي مولڪي وات لي لي حشن جي هاڪ پڌائي. مان الدر جو الدر ۾ چورڻ لڳس "هڪ گولڊي جو انڌو رعب!"

ٿورو ڏينهن پاڙي ۾ ڪو هل هنگامو نه ٿيو. حشن جنهن جو ٿڻ منهنجي پادشاهي ڪماڻيندو رهيو. هڪ رات اٽڪل ۱۰ بجي مارا ماري لڳي وئي. ٿي ڪنهن لتي جي لوفر اسانجي پاڙي ۾ آيو هو؟ اسانجي پاڙ ۾ رهندڙ پاڻي هيمنداس جي ڏي ۽ سان گولي ڪئي هئائين. ڇوڪري منهنجي لنڍڙي ڀاءُ سان صدر جي طرف کان ٿي آئي نه روڊ تي هڪ گولڊو اچي هن جي اڳيان بيٺو گهوري چيائينس "هن وقت ڪٿان ٿئي موٽين ظالم!" ڇوڪري گهٻرائجي وئي ۽ پاڻس ڀڄي واو. لشي ۾ ٽپ گولڊو اڳتي وڌي، جنهن سندس پاڻهن پڪڙڻ تي هو ٿين، ڪنهن اچي ٿيان زوردار ٿڪر

هنيس. ڪارو ڏاڍي چيائينس ”منهنجي پٽ مان ته لٿو
وڃين حرامزادا!“ اک ڇنڀ ۾ ٻه ڏولڻا هڪ ٻئي ۾
ڳنڍجي ويا. جنهن اڀائيءَ واڪر ڦڙيءَ هو، طوفان واڪر
اٿي. ٽڪر تي ٽي! اهو گوڏو ليڙ ڪائي وڃي ٻاري پيو.
جنهن انسان تي ٽڪر هڻندو هو ۽ الهيءَ ٽڪر ۾ ماهر
هو. رڳو ڏسي وڌي ۾ وڏا واڙهو هڻياءِ هاري وهندا
هئا. منهنجي ووڏيءَ کي ڪراڏو ڏسي هن ڌڪي
جنهن ٽهڪ ڪرڻ ڏنا. تمام غصي مان چيائين ”چوري
معاف، ڏاڪي ۾ پائيواري، لت ۾ حصو، ساقي هڪ
عاجزا تي حملو ناجائز!“ ڪري گوڏي کي ٽڪ هڻندي
چيائين ”تون الهي شيطان جي اولاد! ڪراڙيءَ ۾ ٽنڊن
آيو آهين؟ خبر ڪانه الهي ته ڪراڙي حسن ۾ وراهيل
آهي ۽ منهنجي لٽي ۾ منهنجي موڪل ڏارن ڪرڻ ٿئو
اچي سگهي؟ خبر ڪانه الهي ته هي ٻاڙو منهنجو آيو،
امڙ آهي؟ منهنجي گهر ۾ منهنجي ڏيءُ پيٽ لي ڪو
وحشي اچي حملو ڪري؟ اخ لعنت الهي جانور جا
ٻچا.“ لت هڻي چيائينس ”اڃا، لڪري وڃ منهنجي
ٻاڙي مان نه ته جان کان نه ماري وجهانءِ.“ همت سان
منهن اڳهڙ لڳو نه ڪجهه آلو لڳس. همت ڏسي نه رڳو
سان پيرلو پيو آهي. وڙهندي خبر ئي ڪانه ٿئي هئس
نه ٻئي گوڏي جي همت ۾ جهليل هڪ لنڊڙي اوزار
جي ڇنهب لڳي وئي هئس، جنهن ٻمشانيءَ ۾ چير ڪري

وڏو هوس. خلق اچي مڙي هئي. ڇوڪريءَ جو پيءُ
ٻه اچي پهتو. ٻئي ڏينهن هيمداس پاڻ مون سان
سرائي ۾ گاله ڪئي. اس حسن جي ساراه جا ڍڪ ٻڌي
پڙهائين. چي "ادا، گونڊو آهي، پر اشراف گونڊو آهي."
مون چيو "اشراف ۽ گونڊو؟" چيائين "انيڪ عيب الس
پر پاڙي جو رکپال آهي. وس وهندي ڪنهن کي
آزار ڏيندو ڪونه، پر هن هوندي ڪنهن کي ٻه مجال نه
آهي جو زال ذات ڏي ميري اک سان نهاري سگهي.
اڳي ٻه اهڙا اهڙ ٻيڪڙ واقعا ٿيا آهن پر واقع ۾
ڪمال ڪري ڇڏيائين. گهر ٽائين پهچائي آيو. ٻئا
ڪيئي ڏنا مانس ته چيائين "پاڻي، ٻئا ڏنا الر. حسن
جي حشمت ٻئن سان خريدي نه سگهجي آهي، حسن
جي نيڪي اجوري ٿي نه وڪامندي آهي." مون
سندس ٿورا مڃيا ته چيائين "منهنجو فرض پورو ڪيم.
مان جا ته هجان پر پاڙي جي عزت ۽ عصمت مٿان
منهنجي جان ٻه قربان آهي، مهرباني جا جي ڪا ضرور؟
ڪو اچي اسانجي ننگن تي حملو ڪري ۽ مان ڏسي
چشم پوشي ڪري وڃان ته حيف آهي منهنجي ڄمڻ ڪي.
جيسين مان جيئرو آهيان تيسين ڪو هن پاڙي ۾ اچي
اسانجي پهُو بيٺين ڏانهن ٽڙي اک ڪڍي نهاري ته اکيون
ڪيئي ڇڏيانس."

حسن انهيءَ واقع گرفتار ٿي ويو. هن ٻئي گوليي

کي ڪو لونڊڙيءَ جو ڏک لڳي ويو هو سو هوش
۾ ئي نه ٿي آيو. مري وڃي؟ پوءِ سوال جواب ٿئي؟
مونجهارو پيدا ٿئي. ٺهڪري پوليس انسپيڪٽر سرجوشي
ڪري ٻانهن وٽي گرفتار ڪيس. حشن گرفتاريءَ وقت
ڪا به اڙٻنگائي نه ڏيکاري. خوشيءَ سان چيائين ”وٺي
هل انسپيڪٽر صاحب، مان تيار آهيان. مون ڪو گناهه
ڪونه ڪيو آهي. مون نه ٻاڙي جو ٺڪر رکيو آهي.“
اهي ئي ساڳيا اکر هن جيلخاني ۾ سنڌ جي هوم ميمبر ٽالپر
کي چيا جڏهن هو جيل ڏسڻ ويو. مير صاحب گهمندي
جڏهن حشن جي اڏو آيو تڏهن حشن کيس سلام ڪري
چيو ”راڄ قائم هجيئي. ڪي قاعدا ڦيراءِ.“ مير صاحب
عجب کائڻ دلچسپيءَ سان پڇيو ”قاعدا ڦيرايان؟“
حشن چيو ”هائو حاڪم! جيل ۾ ڏوهين کي موڪل
گهرجي ۽ نه ٻيڪن کي.“ وزير پڇيو ”بيڪ جيل ۾
ايندو ڪٿي؟“ ادب سان پڇيائين ”انگريز جي راڄ ۾
بيڪ جيلن ۾ ڪونه پيا هوندا هئا؟ اوهانجي راڄ ۾ آءٌ
بيڪ ناحق قيد ۾ ڪونه پيو آهيان؟“ وزير پڇيو ”تو ڪهڙو
ڏوهه ڪيو آهي؟“ جواب ڏنائين ”پنهنجي ٻاڙي جي
بيگريءَ جي عزت بچايم، پنهنجي پيٽ جو ڀرم رکيم،
پنهنجي ڌيءَ جي عصمت تي حملي ڪندڙ حيوان کي
زندگيءَ جو سبق سيکاريم.“ جيل جي سپرنٽينڊنٽ چيو
”حضور، هي مشهور گونگو حشن آهي، جنهن آرٽلري

ميدان تي اڇلايو آهي.” تمام نمرتا سان حشمت چيو ”پر حضور پڇان ٿو ته هنن ماڻهن کي کهڙي ڏوهه ۾ گرفتار ڪيو اٿن؟ مان گونگو ٻوڙو آهيان، پر گونگي کي حق نه آهي ته پنهنجي پت جي عزت بچائي؟ ماڻهن کي شاهد آهن. حضور! ڪيس ٻڌندو ڪونه. مان قسم کڻي ٿو چوان ته ماڻهن کي ناحق ٻڌيو اٿن. هڪ بدمعاش هڪ نينگريءَ سان هٿ چراند ڪئي؛ مون سندس مستي لاهي ڇڏي؛ انهيءَ لاءِ ماڻهن کي انعام ملڻ گهرجي يا سزا؟” وزير چيو ”قاعدو هٿ ۾ ڇو کنيئه؟ پهرين پوليس ۾ اطلاع ڇو نه ڪيئه؟” گلي چيائين ”قبلا اهڙن وقتن تي پوليس وارا رفوچڪر ٿي ويندا آهن. مان جيسين پوليس چانڪيءَ تي پهچي فرياد ڪريان ها تيسين ڇوڪري ته ڪٿي وڃي ها سائين!” وزير چيو ”چڱو، چڱو، داد ڏيندو.” پر انڌو جو انڌو ۾ گونگي سان سهمت ٿي ويو. دل ۾ هنجي همدردي حشمت سان ٿي ويئي هئي.

مير صاحب منهنجو هم ڪلاسي هو. مان پڻ وٽس ايندو ويندو هوس. خبر هئس ته مان ڪاليج جي واجهو آرٽلري ميدان ۾ رهندو آهيان. مان جڏهن ساڻس وري گڏيس تڏهن ماڻهن جشن جي ڳالهه ڪيائين. مون ٺهه ٺهه چيو ”آهي گونگو، پاڙي جو دادا، ۽ جيڪي تو کي جيل ۾ چيائين سو صحيح آهي.” پڙ پڙ ڪري مير صاحب فقط چيو ”تڏهن ته واقعي ٿي انعام جي لائق آهي.”

جڏھن ڇوڪريءَ جي رکيا ڪئي ھئائين تنھنجي شاديءَ ڏينھن مون ڪيس شادي پٽڪال ۾ ڏنو. ھو گلن جا ھار اچي گھوٽ ۽ ڪنوار کي وڌائين. اکيون ٻوري دعا ڪندي چيائين "خوش ستائين خيرا شال سدائين سکي ھجو." اکيون کولي چيائين "پٽ! مان غريب آھيان، جيل مان نئون ڏينھن ڇٽو آھيان، جيب خالي آھي. ھي سڳ جي ساڙھي مٿان وجھانءِ ھا." ھٿ ۾ گھڙي ڇپائين "وٺ، ھيءَ ڇڙن جي ٻاس، دولھا دلھن جي ٻاس آھي." ٺيڪريءَ جي اکين ۾ ته ٻاٽي اچي ويا، ٻر پلڪون منھنجون به ٻاسي ويئون. مون ڏانھن نھاري چيائين "صاحب، تنھنجو سلام سپاٽي ڪري ايندس. تو مولتي ٺرو ڪيو آھي ديوان، ڪڏھن به نه ڀلندس." مان ڪجھ چوان تنھن کان اڳ، شرڌا سان چيائين "تنھنجي ڪري مان آزاد آھيان، تنھنجي ڪري مان زندگيءَ جو نئون دور شروع ڪندس. مولڪي ڪيس ھر ڇڏي ڏنائون. وزير صاحب سفارش ڪئي، تنھنجي خاطريءَ لئي ڇٽي ۽ ويس ھو ٻيون ڏينھن ۾ پوليس وارو ٿي ايندس. وزير صاحب مولڪي ماڻ ورت منھنجي بنگلي لئي گھرائي مولڪي ھدايت به ڪئي ۽ العام به ڏنو." مون پڇيو "ڪھڙو العام؟" ھش چيو "اھو لئي، گولڊي مان پوليس وارو ٿيڻ جو!" وزير صاحب چيو "تون ۾ ڪلاڪن آھن، اھي چڱيءَ ريت

استعمال ڪر. دادا کي جيڪڏهن پنهنجي پاڙي جي رکوالي ڪري سگهين ٿو ته پوليس وارو پڻ پنهنجي زندگي ۾ سڌار ۽ پنهنجي پروس جي حفاظت ۾ ڪر." مون پڇيو "عادت جو ٻئي وٽ اچي." اڄ ۾ روڪي چيائين "لانڍڪو ليندس، روزگار وارو ليندس ته مولڪي ڪهڙي ٻئي آهي الاءِ مار جي؟" ڪلي چيومانس "چانهه جو ڪوپ ۽ ڪنهن جي چاپ سگريٽ؟" پاڻ ۾ ڏني چيائين "پوليس وارا وري گهٽ چور آهن ڇا؟ چانهه جو ڪوپ سگريٽ ته سندن موروثي حق آهي." پٽين جي روشنائي ۾ هن ڪاري سوچ ڪري جنهن جو منهن ڪاري الماڪي والگو ٻئي چمڪيو. ظاهر ظهور سندس پيشانيءَ تي نشان هو. مون پڇيو "ڦٽ مڙي ويو؟" چيائين "مڙي ويو، ٻڌي ڪوڙو ويو، هو پل هجي. اهوئي ته منهنجو نقصو آهي، ميڪل آهي، السالبٽ جو نور آهي."

اسان جڏهن پاڪستان ڇڏيو ته ڏهن جنهن پوليس وارو هو. خبردار، ايماندار ۽ فرمانبردار! نوڪريءَ لئي پڪو پاڙي جو رکيو! دادا هو ته رعب هئس، پر پوليس وارو ٿيو ته پاڻ وڃايس. هاڻي ته هيڪاري پاڙي جي پارهئي ۽ ايمانداريءَ جي اوٽ هئس! امبئي ۾ پئي گوندا آهن. پاڙي پاڙي ۾ دادا! جڏهن به ڪنهن دادا کي ڏسان ٿو ته ڏهن ياد اچي جنهن! جنهن ڪارو سنهو پيشانيءَ تي نشان وارو. جنهن جا اکر هر وقت ياد ايندا

آهن "مڙئي وڏو، ڏهي نه وڏو. اهو ڳالهه نه، منهنجو اڳيو آهي، مبدل آهي، انسانيت جو نور آهي." هن جا اهي اکر ته ڳري اهڃا آهن هڪ درويش جا اکر "ايڪ ۾ ايڪ جوڙ ۾ ڪا ڪمزوري هوندي، ٻري ۾ ٻري جوڙ ۾ ڪا خرابي." ٻاڦر، پوءِ اسين ڪٿي ڪنهن جي لاءِ رايو جوڙيون، اسين ڪٿي ڪنهن جي اعمالن جي فتوا ڏيون؟ سچ آهي ته،

بـــري ۾ بـــري جيڏو ۾ ڪا چڱائـــي
چـــڱي ۾ چڱـي جيڏو ۾ ڪا بـــرائي!
ڏسي رنگ ۽ روپ پلجي نه وچ ڪون
اڇي منهن ڪان ڀتر اندر جي اڇائي!

ٽالي الکه جي ٻيڙو ٽار منهنجو

ديوان راڌا ڪرشن مختيارڪار هو. جنهن ڏينهن جو ذڪر آهي تنهن ڏينهن ۾ مختياڪار جو وڏو مان هوندو هو. انهيءَ سنڌ فرنٽيئر يعني جيڪب آباد ضلع ۾ ته الائجي ڇا ڪري ليکبو هو. ديوان راڌا ڪرشن وچ مڙس هو. تمام فضيلت وارو، پرجستو، پارو پاس ۽ هوشيار! ٻهراڻ ڪنڌ ڪرڻ ۾ ٻوءِ جيڪب آباد ۾ آيو. پر وچ مثالڻس ٻلهار ٻيا ويندا هئا. ملڪ هو پروچن جو. پروچ جن سان ٿهن تن کي آڏي چڙهن. پڙدي، جمالي، ڪوسا، گولا سڀ ديوان راڌا ڪرشن جي عزت ڪندا هئا. ديوان رشوتخور ڪونه هو پر جيڪب آباد ضلع ۾ رشوت وٺڻ جي ضرورت تي ڪانه پوندي هئي. ٻارن کي خرچيون، هولي، ڏياريءَ تي ڏاليون، شاديءَ تي سوکڙيون، فصل فصل تي اَن جون ڳاڏيون، مطلب ته ٻهاري کٻهاري عملدار جو گهر ٻيو پيو هو. نواب جي گهر ڪو ڪارج ٿئي ته به ٻاڻ سوغاتون ڏني، ته جي عملدار جي گهر ڪو خوشيءَ جو موقعو اچي ته به هو وڃي. نواب ۽ وڏيرا انهيءَ ۾ ٿي خوش ته صاحب جو راڄ آهي جو سوغاتون قبول ڪري ٿو. ست سال ديوان جيڪب آباد ضلع ۾ رهيو، اصل ٻرچي پيو. هندوڙا، پلنگ، کٽون، سونا سيٽ، آرام ڪرسيون، وکيون، رضايون، فراسيون، گلم، غاليچا وهندي ڳاڏي ۽

گاڏيءَ جو ڪميد گهوڙو! ديوان ڪي ڇا ڇا نہ مليو! پر ديوان جي هر هنڌ هاڪ هئي نہ وشرانهور نہ آهي.

ديوان کي پنج پٽ هئا. ٽي پهرئين گهر مان ۽ ٻہ ٻئي گهر مان. هڪ الجبري پاس ڪري ايس.ڊي.او هو. ٻيو وڪيل ۽ ٽيون ريلوي جو ملازم، باقي ٻہ سڪول ۾ پڙهندا هئا. پر ٻئي سمدن وانگر ٻلبا هئا. ڇا تہ سندن ٻرگهور ٿيندي هئي! سڪول ۾ ماستر ٻـ، سندن لحاظ ڪندا هئا. پڙهن يا نہ پڙهن، پاس ٿيندا ٿي هئا. ڪهڙي ٻيار ڪري ٻريان پار سمس ۽ ايهڙوءَ ٿي پيا.

ديوان هڪ رات ڊبر سان گهر آيو جو ڪمشنر جي منزل سندس لاءِ ۾ هئي. ڪمشنر جي منزل تي مختيارڪار پاڻ ماري ڪوهہ ڪري ڇڏيندا هئا. هن ديوان بہ ڪين گهٽايو. ٻئو ڀا صاحب جو نانڪ جهڙي گهري سو هڪيو حاضر. سياري جا ڏينهن هئا. اپر سنڌ جا پارا مشهور هوندا هئا. ديوان گرم ڪوٽن ۾ هو پـر ڇهڪ اچي ويس. ڊاڪٽرن نمونيا ٺهرائي. انهن ڏينهن ۾ نمونيا ۽ مدي جو ٻپ تمام خطرناڪ بيماريون ليکبيون هيون. ڊاڪٽر آيا. سول سرجن ڪوششون ڪيون پـر ڏينهون ڏينهن حالت ويئي بگڙندي. حيلا هليا پر جڏهن ڏينهن پورا ٿين تڏهن ڦڪيون ڪهڙو فرق ڪن؟ ديوان راهہ رباني وٺي رمندو رهيو. جيڪب آباد ۾ شوڪ جي لهر ڇانئجي ويئي.

ديوان جو ڪٽنب جيڪب آباد ڇڏي آيو. انهي وڏي ته ڇا ڪن؟ نواب ۽ وڏيرا جيڪي روز سلامي ٿيا پرپندا هئا سي به ٽڙا ٿي ويا. هو مختيارڪار جا مطيع هئا، سو جيڪو نئون مختيارڪار آيو تنهن ڏانهن رجوع ٿي ويا. هونءَ به چوندا آهن ته قاضيءَ جي ڪتي مري ته سڄو ماڻهو اعزاپرسيءَ لاءِ اچن، پر قاضي پاڻ مري ته ڪوبه ڪونه اچي. واه دنيا جا رنگ! اڪڙ ٻڪڙ ديوان جو دوست آيو ۽ اچي حال پرسي ڪيائين. اهو ته هرڪو انهن آفيسر جي خدمت ۾ لڳي ويو.

ٻارهن مهينا سکر ۾ گذاريائون، پوءِ نوڪرن وارا پٽ ماءُ ۽ ڀائرن کي وٺي اچي، ڪراچيءَ ۾ رهيا. ڪراچيءَ ۾ ڄاڻون نه پيون. ڪجهه وقت گڏ رهيا پر پوءِ ٽي گهر ٿي پيا. انجنيئر پنهنجي ٻارن سان، وڪيل پنهنجي سان ريلوي وارو سکر ۾ ئي رهيو. چوٿون نمبر پــاڻ الڳ وڪيل ليونڊرام سان ۽ ماءُ نڍڙي پٽ رتن سان. ماءُ لاءِ وڏن پٽن مان ڪنهن سان رهڻ مشڪل هو. ديوان جي ٻي زال هئي تنهن ڪري مڙس رڳو پنهنجن ٻـــارن سان هوندو هو ۽ ڀائرن کـي شروع کان ئـي ڌاريو سمجهندي هئي. جيتوڻيڪ هن حالت ۾ ماءُ نئين زال کي مدد ڪان ٿي ٻڙڪ نه ڏنو هو، ته به ذري ذري ٿي ڪڙڪي ۽ اجايون سڄايون چغليون ٻارن کـي خفي ڪري ڇڏيو هو. شڪر آهي جو ٽي وڏا پٽ گـوبندرام ليونڊ

۽ سندر ٻڌڻ جي سانگي ماءُ کان ٻري رهيا هئا ۽ وچي ٻنهجي لاٿيءَ لڳا هئا ۽ نه هيءَ مائي چنگو لنگ ڪرڻ ها. مرد ڪهڙو به اداڪس هجي پر جي زال جي ڪاڪل هجيس ته ٺيڪ به ڪڪ ٿي ٻيو پاڻ سان وڃڻدو. ديوان جي مرڻ ڪانپوءِ مائي لوڪ ائيا کان وڃي ٻلن وٽ رهي ٻر جان ٿي هڪ ڇٽو ٿان وڃي الڳ رهي. مائيءَ وٽ ٻيسو هو.

نيولڊ مهمجي ٻاڙي ۾ رهندو هو. مرڻادا وڏو مڙس هولدو هو. وڪالت ڪندو هو ۽ گهڻو ڪري انڪم ٽيڪس جو ڪم ڪندو هو. مرضي هئس ته اندر منٿرڪ پاس ڪري ته انڪم ٽيڪس وڪيل ٿيانس. ان ڏينهن ۾ انڪم ٽيڪس وڪيل کي هروڀرو ڪاليج جي تعليم جي ضرورت ڪانه هئي. اندر نيولڊرام جو سڳو پاءُ نه هو ته به نيولڊرام کيس گهڻو چاهيندو هو. اندر به ماءُ کان وڌيڪ نيولڊرام کي ڀائيندو هو. جڏهن ماءُ وڃي جدا رهي ته به هو پاءُ وٽ رهيو. اتي ئي پڙهيو، اتي ڪم سکيو ۽ شادي ڪيائين.

ورهاڱي کانپوءِ هرڪو هندستان ۾ آيو. هيءُ ٻئي ڀائي پاڻ امبئي ۾ آيا. ٻنهي ٿي پاڻ جدا جدا جڳهين ۾ اچي رهيا. اڄمير کي هڪ وڏي فرم ۾ نوڪري ملي ۽ اُن سان گڏ رهڻ لاءِ جاءِ. وڪيل وٽ پيسو هو سو ٻڪڙي ڏيئي مڪان ورتائين. ٻلوي وارو ڪرلا ۾ سرڪاري

ڪوارو ھو. ماءُ وچي پٽ رڳن سان، پنھنجي ٻچڪي
ٻھر مان ھڪ سوٽ جي گھر ۾، ھڪ ڪوٺيءَ ۾ رھي.
باقي رھيو اندر سو مڇھي ٻيو. وڪيل ٻاءُ سان ڪم
۾ نه لڳي ويو ٻو رھيو ٻيو ھو گورٻگالو ۾ ھڪ گندي
ڪوٺيءَ ۾. الجھيو ٻاءُ ڪي وڏو ٻنگلو ھــو ٻـــر ھـــن
ڪڍھن ڪي ٻ ٻاڪ وٽ رھڪ جـــي آچ ڪـــالہ ڪئي.
وڪيل جا پٽ ساماٿا ھٿا، ھڪ نه ٻرٽيل ٻ ھوس، سو
ٻنگلو پنھنجي لاءِ مس ٻورو ھون باقي ٻين ان ٻاءُ ، وٽ
نه ٻھاڪ جي ٻ جاءِ ڪالہ ھئي. اندر ڳولھي ڳولھي وچي
سڀان ڪالوني ۾ جاءِ ھٿ ڪئي ٻر جاءِ جي ٻگڙي ھئي
چانيٿا ايھه سڙ رٻيا. اندر وٽ ڪل ھٿا سورھن سو. مڇھي
ٻيو نه ٿي ھزار ڪٿان اچن! سوچي سوچي لنگھي ويو
الجھيو ٻاءُ وٽ. ٻاءُ، ٻاءُ جو آدر نه ڪيو، چالھه ٻٽي
لاءِ پڇيائيس، ڪڏھن اچڪ لاءِ چيائيس؛ ٻارن
لاءِ پيار ڏنائيس باقي خاص حال ڪرنه. ورنائيس جو
پڪ ھئس نه غريب ٻاءُ آھي ؛ جيڪڏھن گھٽي ھمدردي
ڪندو سانس نه ڪجھه گھري ولندو. ٻاءُ، ٻاءُ جي مدد
ڪري نه چاھي؟ ٻر گوٻند پڪو ھو، اصل ڪنجوس!
اولاد ٻ فقط ھڪ ٻار ھوس جو سڪي جاڻو ھوس
ٻر الھيءَ پٽ ڪان ٻ وڏيڪ ٻران ٻئي ۾ ھوس. ٻاڻتي
ٻ ڪرنه خرچيندو ھو، مھڙڪ جي چـــرس پڇي ولئي
ھئس. ٻاڪ ٻراٻر ٻاءُ ڪان ڪرنه پڇيائين ٻر ٻاءُ حال سڻايو.

ٽي هزار! گوبند جو منهن لهي ويو. پـر الائجي ڪهڙو سياڻو ڏينهن هو جو دل ٿي پٿر رکي ڀاءُ جي سهائتا ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويو. پئسا وياج تـي رکڻ هٿس سو ٻهراڻ وياج جي ڳالهه ڪيائينس، ٻوءِ قسطن جي ٻاڪ ورتائين ۽ ليمت لکائي ورتائينس. اِندر کي ڏک ٿيو پر لاچار هو. آخر سڀئي به ٽي هزار قرض ورتائين. قرض! ڀاءُ ڀاءُ کان قرض ورتو. ساڳئي پيءُ جا پٽ! هڪ قرضي ٻيو قرض ڏيندڙ! سڪ، اِندر جاءِ ورتي.

گوبند پئسا ته ڏنا پر کيس ڳالهه وڻي ڪانه. سوچڻ لڳو ”ڏاڍ مٺو، موندا سڀ سڀ ٽي! مونکي نه ڏي؟ کيس ڪندو سالس؟“ ڇيتائڻ لـڳو. هڪ ٻن مائٽن سان ڳالهه ڪيائين جن وٽي اِندر سان ڳالهه ڪئي، پر اِندر لاءِ صبر کان سواءِ ڪهڙو چارو هو؟ ايشور شال ڪنهن اِنسان جي اڳيان هٿ نه ٽڪائي، هلندي هلائي، شال ڪنهن جو محتاج نه ڪري. ڏي نه پنهنجي خزاني مان ڏي، ڏي اهو جو ڏيٺي ٻهاري نه. ٻيو سيڪو ٻهاري فقط سائين ڏيٺي نه وڃائي. درويش ائو چوي:-

ماهيو ٿي ماهيو مٽن اِڪ مودي الذا
جهڙا سب دي سار لهيندا
اٿلا ليکا ڪدي نه منگدا
ذمه ٽهن اڌار ڪريندا
جهل ٽکر وچ ڪيڙي اپاس

ٽڻان ڪون ٻي روزي رسندا
ڇورا گنهگاران تو ڪون اٿئي
قدرت ٽال ڪجيندا
جڳ جڳ جيئي ممرا مردي گوالا
جهڙا مهٽا ڪدي نہ ديندا

مالڪ سو مهڙو اتو ڏاي ٻاقي ٻيا موناٽي ڏين مڻهن ۾. اندر مهني مهيني ٻا قاعدي سو روپين جي قسط ٻهچاليندو هو ۽ ڪل ٻارهن سؤ روپيه واپس ڏيڻي چڪو هو. هڪ ڏينهن سندي ٻڪهر اپاٽا ڏسي ٻاڻ جي گهر ٻاڻ ۽ ٻاچالي، سان ڪڏجڻ ويو. آرتوار جو ڏينهن هو، گوبند گهر ۾ هو. اندر کي ڏسي ٻهوران نہ ڏڪٽي پڇڻي ويس تہ قرض معاف ڪرائڻ آيو آهي يا ايندڙ مهيني جي قسط جي مهلي گهرڻ آيو آهي. شڪا اندر ۾ رکي ٻاهران کيڪر ڪري، ٻاڻ کان پڇيائين ”هن وقت اڪري ٻيو آهين! سک تہ آهي؟“ اندر وراڻيو ”توهانجي گهر سامهون مندوا ۾ سندن جي اپاٽا ٻڪهر ٻيٺي هلي سا ڏسڻ ويو هوس.“ گوبند حيرانيء مان پڇيو ”ٻڪهر ڏسڻ ويو هئين؟“ عجب مان اندر پڇيو ”ڇو حيران ٿو ٿي ويا آهيو؟“ ٻاڻ طعنو ماريندي چيو ”جن لي قرض جا ڪوٽ وڌيا پيا هوندا آهن سي وري عيش وندا آهن ڇا؟ اندر جا حوصلا خطا ٿي ويا. ڪا ويرم

۽ سن ۾ اچي ويو ۽ ايترو ڀاڳ سڀاڳي چيائين ”قسط ڏ،
پوري وقت تي ڀڳتائيندو آهيان.“ پوءِ واڻيءَ سان ٻاڻ
چيو ”قسط ملي ته ڇا ٿيو؟ منهنجا پئسا ته رڪيڊ تي
وياءُ اچا ته ٻه هزار جڏهن ڪ ملن.“ الهڏنو ساهه کڻي
چيو ”ماڻهو جڻيندي ڀيڙا ٻاڳ، ته ڏينهدي واپ.“ هو اٿي
ڪڙو ٿيو. هونءَ ته سويري آيو هو ته ٻاڻ وٽان منجهند
جي ماني کائي ويندس پر طعني ڪاهوءَ سندس بک ٿي
مري وئي. گوبند چيو ”آيو آهين ته ماني کائي وڃ.“
الهڏنو چيو ”قرض موٽايان ته پوءِ اچي کائيندس.“ گوبند
البت شرمندو ٿيو ۽ ٻاهران ضد قائم رکندي چيائين
”ڇا چيم جو ڇڙي وڃين؟ ويهه.“ الهڏنو هٿ جوڙي
معافي ورتي.

گهر آيو ته اچي روئڻ ۾ لڳو. زال ٻار منجهي ويا.
هيانو هلڪو ٿيس ته زال سان ڳالهه ڪيائين. زال سگهڙ
هئي، ليڪن پيٽ واري هئي. هن واڇاريءَ کي سمجهه ٿي
ڪالهه هئي ته ٻاڻ کان قرض وٺي ڪاهه ورتي هئائين.
جهٽ ڪي ٻه زيور، مهڙي چوڙي هٿس سا اچي مڙس
اڳيان رکيائين. ڏيئي سان چيائين ”توهان کي ايڏو
وڏي حياءُ ڏي ته زيور ۽ ٿهي پوندا.“ الهڏنو عجب
مان پڇيو ”تو هي پئسا ڪٿان ڪڍيا؟“ زال وراڻيو
”آها ڪهڙي استري هوندي جا ڪجهه ٻچي نه رکندي؟
قرض وٺڻ وقت مونسان نه ڳالهه ڪيو ها!“ الهڏنو

خوشيءَ کاڌو شرمساريءَ سان چيو ”مونکي نه خواب
خيال به ڪونه هو ته تو وٽ ڪجهه اچيل هوندو. ڇوڙان
؟ ٻين ننڍيڙن ٻارڙن ڏانهن ته مهنجو ڌيان ئي ڪونه ويو.“
زال آهستي پنهنجي آواز ۾ چيو ”قرض اڄ جو اڄ لاهي اچو.
اسين ٻڪ وڏيڪ پسند ڪنداسين.“ اندر پيار مان چيو
”شاباس اٿيئي ساوتري، واقع ساوتري! اڄ مونکي ڪال
جي ڇنڊي مان ڇڏائي آئي آهين. پر ڪو هجي نه ٿيو.
ٻار ٻاءُ جو طعنو سهڻ کان ٻاهر آهي.“

اندر قرض موٽائي ڏنو. گهڻد سوال ئي ڪو نه اچيو
ته پئسا ڪٿان آندءِ. وياج سميت پئسا واپس وٺي پنهنجي
۾ جمع ڪيائين. هڪ پاسي دولت ٻئي پاسي انسانيت!
دولت جو وڏو درجو آهي. اندر جڏهن ڏيڻهن قرض
واپس ڪيو ٿيڻهن ڏيڻهن ئي ڏاڍو ورنائين. هو هو ٻئي پاڻ
کي چيائين سورهن سو روپيا پگهار اٿس، پر فقط هڪ
اٿس ۽ ماڻي ٿڪي ئي رواجي. ڪوڙي لئي جو شوق
به ڪونه، ٻاءُ کي طعنو هٽي ڇڏيائين!“ دل کي چوٽ
رسي ويس.

پاڻ ٻيو هلندو چلندو، ڪلندو ڳالهائيندو هو، پر
اندر ۾ ڪاٽ لڳي ويس. ويچارو اندر لئي پيو. ڪاڏي
کان روح لهي ويس، هلڪو ڦلڪو سو دل ۾ محسوس
ڪرڻ لڳو. وڪيل ٻاءُ کي وچ جي خبر ڪانه رهي،
پر ٻاءُ جي تندرستي ٻگڙيل ڏسي سندس ڊاڪٽر کان اڳاس

ڪري ڇڏيندس، ۽ اهڙي طرح ڪا ڳالهه ڪانه لڪندي جنهن مان ڪو خطرو ڏسڻ ۾ اچي. سيٺي چيو ته، گئس ٿي چڙهي، باقي دل سالم آهي. هڪ رات ماني کائي اچا ليٽيو ته موڙهه محسوس ڪيائين. ذال کي سڏي چيائين ”ڊاڪٽر کي گهرائي وٺ ۽ وڪيل دادا کي ليائو ڪر.“ گهٻرائجي ذال ۽ پٽ آيا. ڊاڪٽر اچي ۽ پاڻ ڏهڪي لڳن کان اڳ هو ڪئين ٻاري ڇڏي رهيو. ڊاڪٽر ڊوڙندو آيو ۽ اندر وڃي ايشور جي چرنن ۾ پهتو.

ٻارهن ڏينهن ماتم لڳو پيو هو. ٻارهن ڏينهن ڪالهوءِ سڀ ٻاڙو ويندا ۽ سوچڻ لڳا ته ڪهڙي ريت ڪٽنب جي ديکه ڀال ٿئي. وڏي پاڻ ڪڇيو ڪوله ۽ وڪيل پاڻ ۽ سندس پٽ واعدو ڪيو ته جيڪا پگهار هو فرم مان ڪڍندو هو سا سندس استريءَ کي ملندي رهندي جيسين اندر جو پٽ وڃي لائقيءَ لڳي. اکهکهي آواز ۾ گوبند ۽ چيو ”مونکي ته ڪي پنجاهه پنجواهه وڪو ته، مان ڏيندس.“ اندر جي استريءَ مدد وٺڻ کان انڪار ڪيو. ڪيس پنج هزار انشورنس جا ملڻا هئا ته مان کي هن ٻارڻ کي ۽ پنهنجي ٻارن کي پالڻ جو ٻارن ڪيو هو. ٻارن زور ڪيو ته هن سو ٿڙاڪيءَ دل سان چيائين ”مونکي طعني سهڻ جي طاقت ڪانهي. پاڻ جي طعني پاڻ جي جان وڙلي، مان نٿي چاهيان ته، پانٽيو چاچڻ جوڙ ڇهنبڙا ون سهي. اسين وڪو سکو ڪانهداسين ۽ ڪڻهنجو

احسان نه ڪندا هئين.“ وڪيل ٻاٽ اهي اکر ٻڌي عجب ۾ پئجي ويو. اُنهيءَ وقت نه سمجهاڻي ڪانه. ملهس ٻر نيٺ اڪيلائيءَ ۾ ٻاجائي ڏاڍ جي اڳيان ڇاپي پيئي. نيوند وسميءَ ۾ اچي ويو. روئندي ٻاجائيءَ کي چيائين ”مولسان ڇونه ڳالهه ڪيائين، ٻاٽ نه هو؟“ ٻاجائيءَ به روئندي چيو ”ٻاٽ نه وڏو نه هوا“ هيڏي نوازجيءَ واري ٻاٽ نديڙي ٻاٽ کي سهمو ڏنو نه پئي جي اڳيان ڪڻن همت ڦهلايان، جڏهن جا اڳي، ٽي احسان هئا! هڪ ٻاٽ جي در ٽان ڏکو ڪاٺي، پئي جو در ڪڙڪاڻ ۾ ٻيپ لڳو.“ اها ڳالهه ايوند مولسان ٻاڃ ڪئي. مهنجو دوست آهي. جڏهن لندر جو مرٽيو نيو لڏهن مان هتي ڪونه هوس موٽي اچي ارچاٽي ڪئي مالس. مڙس ٽٽي پيو. ٻارن وانگر پئي روائين. جڏهن سامهون ۾ آيو لڏهن چيائين ”تون نه ٻاٽ آهين، تنهنڪري نـو ڳالهه ٻڌايانءِ نه هن جوان شيهن جهڙي مڙس جو موت کهڙي ڪارڻ ٿيو. ”مهنجي اکين ۾ ماٺي اچي ويو. دل ۾ چيم“ ٻاٽ ٻاٽ سان انهن هلي سکهي اوا“ ڪاڄڪه آهي، مرزا قليچ بيگ جا اکر ياد آيا:-

نه ٻارن ۾ رهي ٻاري
نه ٻاٽرن ۾ وفاداري
سچائي ويئي سڄي ساري
عجب هي دؤر آيو آهه.

اڄ ڪاله اِندر جهڙي ٻٽ کي پنهنجي گهر ۾ اسٽور آهي. گهر گهر مان وڃي آرٻر وٺي ايندو آهي ۽ گهر ال شهون ٻهچالي ايندو آهي. ماڻهو جي دربي ارادي ۽ ايشور ۾ وشواس ڪري ڇوڪر مرهن سکيو گڏر ٻيو ڪليي ۽ ڪٽمب جي سنڀال ڪري.

تنهن ڏينهن سڀان ۾ ڇوڪري وٺي ڏانهن ڏ. سامهون اها مائي وٺي هٿي ڏاڍي ٻرام سان وٺي سروڻ ڪيائين. ڇوڪري ٻوري ڪري ساٿس ڳالهايم. ٻيا ڪنهن سان وٺو جي ڇيائين سڄ چئو دادا:

"وٺي ڏ ڏنهنجو ٻيارو ٻنهنجو ٻاڳ ٻرابو"

سنڌين شرن ٻڪڙي الم. ٻنهنجي شيام ۾ آيل هن ٽماڻي ٻالهيءَ کي ڪين ڇڏيندو. شاباس آهي وڪيل ڏير کي جو گاهي ٻهگاهي ٻيو ايندو آهي ۽ سار لهندو آهي. ٻ-ر مون اوست ورتي آهي الک جي، شال ٻيڙو تار ٻيندو. منهنجو ڏ من ٽي مکهد ٽي ويٺو، جڏهن ٻڪس ڪدور رام جو ڪلام چئو.

"نالي الک جي ٻيڙو تار منهنجو."

ڏنيواد ڏيندي چيم "شال ڪين ڇڏيندو. اوکيءَ ۾ شال آهوٽي سهاءِ ٿيندو، سوکيءَ ۾ شال ٻنهنجو ٽالوچيت ڏيندو." مائي نمسڪار ڪيو. مون من جو من ۾ ڪيس ٻرڻام ڪري چيو "شاباس تنهنجي وشواس کي". گهر موٽيس ٻر رات جو ديو تائين اندر ۾ سنت جا اکر ٻٽي دهرائيم:-

"نالي الک جي پيڙو تار منهنجو"

ڪرم جو سنسار آهي
جو ڪري ٿو سو ڀري

ڪيدارناٿ نگر سيٺ هو. شاهوڪار ۽ هلندڙ وارو هو. ميونسپالٽيءَ جو پريزيڊنٽ هو. جي-پي ۽ آنرري مئجسٽريٽ هو. آمدني عمدي هيس. ڏهه هزار روپيا ماهياني آمد! سٺا گهر سندس هو، وڏي گراج جو مالڪ هو. سون جا ڪورا هئس ۽ ٧٦ گهڙن جون ٻه واڙيون هئس. جن ڏينهن جي ڳالهه آهي تن ڏينهن ۾ روپئي جو ملهه وڏو هو. ڪالڪ پيٽ جو ڪرڙيو، عيش عشرت جو شوقين هو. پئسو پٽس ڪمايو هو، پاڻ اڏائيندو هو. پئسي جو قدر ڪونه هوس. اوچ خاندان مان ڪونه هو. پٽس سريندرناٿ اصل ڪميار هو. ڏيري ڏيري وڌ وڌندو. دل مٿڪن مان مايا جوڙيائين. مٽيءَ مان سون ڪيائين. جيڪو مٽيءَ مان سون ٺاهي سو ٿيو ڪيمياگر! سريندر صحيح معنيٰ ۾ ڪيمياگر هو. پهرين دل دلين مان ۽ پوءِ ڪمن پڪن سون مان ڏن ٺاهيائين. جئن وڌو ٿاڻو ڪمائيندو ٿي ويو ملڪيت وڌندو. ملڪيت وڏي ملهه ٿي پيئي. سريندر جڏهن مٿو ڪڍهن ڪيدارناٿ وٽ ان لکن جي ٻونجي هئي. ڪيدارناٿ وٽ ملڪيت هئي ۽ ملڪيت مان اينڊز ماهياني ڪمائي! هو هوشيار

ماڻهو هو. ايءُ جي مري وڃڻ ڪانپوءِ ملڪيت وڌائي
ساڻن ئي لکن جي ڪيائين. هوءَ ته مسواڙي گهر
خالي ڪري ڀاڄ هوندا هئس، پر ورهاڱي کان پوءِ شرنارٿين
اچي سڀ گهر وسايا. مهنجي واقفيت ڪيدارناٿ سان
١٩٣٨ ۾ ٿي جڏهن ڪانپور ۾ واس. ڪنهن دوست وٽ
رهيو پيو هو. مونکي وٺي هليو پنهنجي گهرڻ، جو ڪانپور
جي ٻاهر ۾ هو. ڪهڙي نه عاليشان بنگلي ۾ رهيل هو!
بنگلو ته ٺهيو محل هو. اصل اهو محل هڪ مل جي انگريز
ويونگ ماسٽر پنهنجي رهڻ لاءِ ٺهرايو هو. ڇا نه منجهس
سک رکيا هئائين! جن ڏينهن ۾ فلش جو خيال به ڪنهن
کي ڪونه هو تڏهن هنجي گهر ۾ ٽانڪيون هونديون
هيون ۽ اندران ئي اندران پاڻيءَ جي نيڪال جو
بندوبست هوندو هو. وهڻ جو ڪمرو، ماني جو ڪمرو،
سمهڻ جون ڪوٺيون، اليڪٽرڪ جو بندوبست! مطلب ته
انهيءَ پنهنجي علم ۽ آئيڙ جو پورو اپيوگ ڪيو هو.
هندستان ۾ خاص آيو هو مل جي سنڀال لاءِ. جڏهن
هندستان ويو واڌارو ڪندو ۽ ڀارت جا جوان ولايت جي
ملن مان ماسٽري جو ڪم سکي آيا تڏهن هي ڌاريا ماڻهو
ويا پنهنجي ديش ڏانهن واپس ورندا. وقت آيو جڏهن
هي انگريز به پنهنجي ملڪ واپس ويو. وڃڻ کان اڳ،
جاءِ نيڪال ڪيائين. ڀلا اهڙي جاءِ ايڏي وڏي قيمت
تي ڪير وٺي؟ هڪ ٿي سيٺ هو جو اهڙو ساهس ڌاري
سگهي. پوري هڪ لک ۾ اهو محل ۽ سڀ آئوٽ هائوس

۽ گراجون ڪيدار نٿ ورتيون ولڳ روپ ڏيکاري جڏهن هن پنهنجي محل جو مهورت ڪيو هو تڏهن انهن لـي لڳو ته جڻ سيٺ وڏي ڌام ڌوم سان ٻيڻ شادي ڪئي هئي! مـڙس ملوڪ هو. ڏاڍو رعب وڏي وڙس. اس پئسو ته ٿيو، عقل ته ليو ۽ آدار چٽائي! اٿي ته ڪير ته سندس سلامي ڪري؟ جيڪا سنستا ٻڻا ٿئي لمهنجو سڀاڻي هون، جيڪي چندا چـرا ٿين اهڙين بر آڳرو، جنتا سان ته ٻارو، سرڪار سان ته سرخرو. واو عهدا همت ڪندو ۽ واو مٿي چڙهندو.

خواهون خوب هئس ٻر ڏن ۽ ٻدوان جي ڪري ٻاٽڪي ڪجهه سمجهڻ لڳو. ڏاهرام ته هو ٻر ڏن جي آيمان بر مهرام ٿي ٻيو. هڪ آيمان ٻيو عيش عشرت! پهرين ماس مڌرا ڪان ٻري هو. ٻر هڪوار جو هريو ته جهل ٿي ته ڏئي. همت ڪشادي شاهوڪار جا سڙ سلامي! خوشامدڙين جا مهڙ اچي مڙيا. هڪ چوڙس سڌي آهين، ٻيو چوڙس آن داتا آهين، ٽيون چوڙس ڀڳوان آهين، واڇاري جي مٿ ٿي مڃهالي چڙيائون "حضور حضور" جي ڏلي لڳي ٻيٿي هئي. هيءَ ته وڃي خوشامد لـي مٿو ڪوڙائيندو. ٻلا ٻرواه ڪهڙي هئس؟ پئسو ٻاٽي، والڪر ٿي آيو؟ ڪهڙي ٻرواه هئي جي ٻـاٽي، والڪر وهندو ٿي ويو؟ هن جي من بر اهو ٿي ويچار ته عمر الاجي ڪيتري، ڪنجوس ڇو ٿي گذاريجي؟ مالڪ پئسو ڏنو آهي خرچڻ لاءِ يا ميڙڻ لاءِ؟ ڪلهه ڇو نه هو

”مڙني ڪم پنڳين جو.“ هنجو ائين چوڻ ۽ چاپلوسن جو
واه واه چوڻ ڏيئون لڳائڻ. اَيمان ۾ انسان انڌو ٿي پوندو
آهي. اَيمان سان گڏ هن ۾ ڪروڌ ۽ آهو ۽ ڪام ٻــه!
داروءَ جا دنگ لڳڻ لڳا ۽ دل جي ڀلائي لاءِ پاڙي
تي سندرين اچڻ لڳيون! ڪا محفل لڳي ته اڻ شهر
اچي ليٽي، ڀلا ڪير هن شيءِ هن مڙس، فراخ دل ۽ سخي
سان وندي عيش ڪرڻ واري پوٽــار جي ڪرڻ تي
حاضر نـه رهي! پنهنجي شهر جو واجا هو ٻــر لکدو ۽
ڪانپور ۾ ايندو هو ته به سندس سچاٽيپ وارا ۽ همخيالي
عياشي دوست راحت ڪري چڙهندا هئا. ماڻهو هن وٽ
ڏاولون رکندا هئا. وياج ڏي يا نه ڏي. هنکي پيسي
جي گهرج ٿوري هئي جو وياج تي پيسو وٺي! هيءَ ته
پاڻ آهن ماڻهن تي ٿورو ڪندو هو جن جا پيسا پاڻ وٽ
رکندو هو. حفاظت هڪ طرف پر هيءَ سيٺ پنا شرط
شروط جي ٻـاڻوادو وياج ٻـه ڏيندو هو. هڪ ودوا جا
ونس سترهن سؤ روپيه هئا. هن ويچاريءَ غريب ماستريائيءَ
روپيه روپيه ڪري سترهن سؤ مڙي سيٺ وٽ امانت
ڪري رکيا هئا. ليڪن ڪير وٺي؟ تن ڪي پيسا ڏيڻي
پنهنجي ڌيءَ سرليءَ کي ڪانپور جي بورڊنگ هائوس
۾ وڌو هئائين ۽ سينئر ڪيمبرج ڪرايو هئائين. پنهنجيءَ
جي گذاري وچڻ ڪاڻ هوءَ ڌيءَ ۾ ٻـاران ڪٽي وڌا هئائين
۽ هر ڪنهن نموني سندس سک جو اونو رکي ٿي خرچ

پڙهندي هئي. ماستري به ڪندي هئي ته خانگي پڙهائي جو ڪم به ڪندي هئي. پرنت جي ڪم ۾ به پڪي هئي. مهيني ۾ هڪ ساڙهي به سنواري وٺندي هئي. جڏهن ڇوڪري سيڪنڊ ڪيمبرج ۾ پاس ٿي ته ماڻس به سٺي آئي تڏهن هن فيصلو ڪيو ته ڪم ترت اڪلائجي.

هڪ ڏينهن سيٺ کان امانت ۾ ڇوڪريءَ لاءِ آسيس وٺڻ لاءِ ماڻس ڊاڪٽري پنهنجي ڌيءَ سونيءَ کي ساڻ ڪري وٺي ويئي. دل ۾ خيال هوس ته اڌارچت سيٺ سهائتا ڪري سونيءَ کي پنهنجي ڌيءَ سمجهي پڙهائي ڏيندو. آخر به ته انهيءَ سڪول جو چيئرمين هو جنهن ۾ هوءَ ماستري ڪندي هئي! ويئي سگهڻ لاءِ ڪن ا، ڪهائي آئي. پل ڪيائين جو سونيءَ کي ساڻ وٺي ويئي. سونيءَ جو اندر اچڻ ۾ مدن ديوتا جو اکڻ ڪس پاڻ سيٺ جي سيني ۾ لڳڻ. هونءَ ته ماستريائيءَ سان ساڌارڻ نموني ورتاءُ ڪندو هو. پر هن دفعي ميون مٿان جون پلٿيون پرڄي آيون. سونيءَ جي ڪا ساراهه ڪيائين! چمڪندڙ اکين سان حيرت ڀري آواز ۾ چيائين "هيءَ آهي پنهنجي ڌيءَ؟ هن ڀيري کي هن مهل تائين ڪهڙي لاڪر ۾ لڪائي رکيو هوءِ؟ "هيءَ ته پت راڻي ٿيڻ جي لائق آهي. سترهن سوَ وٺڻ آئي آهين؟ ست هزار خرچ ٿئي وڃن ته ... به مان خرچڻ لاءِ تيار آهيان. ڇا ڪندو آهي ڇوڪرو؟" ماڻا منهن ڀري آواز ۾ چيو "مل ۾ منيجنگ

ٻڍڙيڪنو جو سڀنهو ڪرافو آهي. ڇوڪرو سنهو آهي. ڏاڍي
ليٽيءَ جي ڇڪ ڪانه آهي. پاڻ گهري ورتي اٿن ٻـــو
مان چاهيان ٿي ته هڪڙو ٻار آهي، ساڻ اهڙي ناهي
ڏيانس جو الين ته ڇون ته ٻيءَ ڪون هوس لڌهڪري
گهٽتائي ٿيئي." سيٺ پڇهڪائيءَ ساڻ چيو "مان وٺو
آهيان نه! ڪانه گهٽتائي نه ٿيندي." ماما ۽ سولي ايترو
آدر ڀائي خوش ٿي موٽيون. ٻڍ ٿن ڏينهن جي ملاقات
ڪالهوءِ پهڻي محسوس ڪيو ته سيٺ جي مدد جي وڏي
قيمت ادا ڪرڻي پوندي. انهوڻ سچا نڪتا. سيٺ جا
اشارا ۽ صلاحون ۽ آڇون سوارٿ ساڻ ڀريل لڳيون. هڪ
ڏينهن جڏهن ماما ڏاڍي سيٺ ساڻ اڪيلي گڏي ٿڌهن
ته هن ظاهر ظهور پنهنجي هوس ڏيکاري. دولت جي
عيوض عصمت! معصوم ليگري جڏهن ڪي ماٺ پاڻ ماري
ويهو تاليو ۽ ايڊو هو لڌهڪي ڏاڍي جو مٺي هو سيٺ
جي ليچ ليمت جي پرناري! ماما سرهائي وٺي. جوش
۾ گهٽ ڏڙ ڳالهائي وٺي. سيٺ سترهن سؤ روپيا آڻي
ڏيا. ماستر پاڻي ماءُس ٿي آيو، ٻر اندر ۾ ڏڪ ساڻ ڪڏ
غصو هوس. آنڌي چيائين "اگر سيٺ جا اهي ڪرتوت!"
ڪلهه سيٺ چيو "وٺڻ چاهيان ٿو ته قيمت به ادا ڪرڻ
ٿو چاهيان! ٻر بدنام ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪبي. توکان
اڳ مان هلائي ڇڏيندس ته ڏيءُ جي شاديءَ لاءِ سهائتا
وٺڻ آئي هئي ۽ جڏهن موٽ پنج سؤ روپيا ڪان وڌا

ڏيڻ کان انڪار ڪيو تڏهن پنهنجي ڌيءَ جي اچ ...
مايا ڪنهن کي همت ڏنا. اوطاق ڇڏي ڀڳي. دل مان
آهه ڪهڙي نڪتي هوندس! اپلا جي آهه آسمان مان ته
پار هلي وئي. سڀ ڏينهن سيٺ مايا جي موٽڻ جو
انتظار ڪندو رهيو پر جڏهن هوءَ نه آئي، تڏهن ماستريءَ
کان به جواب ڏياري موڪليائينس. مايا هن ايل ڦهر جي
خبر ڪنهن سان به ڪانه ڪئي. پنهنجو شهر ڇڏي
ڪاهور آئي ۽ اچي سرسٽي گهاله ڇوڪري سان
گڏيائين، ڇوڪر غيرت وارو هو ۽ اوچ آدرش وارو.
شادي ٿي وئي. هوءَ شايد مهنو اڌ پوي ها پر هاڻ
نه ٻاڻ ٻراهي لرت اوبر جي ڪڙيءَ ۾ قابو ٿي هڪ پئي
جا ٿي وئا. ڇوڪري جي پيءُ مايا کان چار چوڙا ۽ چار
جوڙا وٺڻ کان به انڪار ڪيو، پر مايا جي ڳوڙهن ڳاڙڻ
ڪري لاچار ٿوري ساه سرڪار ڪرڻي پيس. ويڌيءَ
ڪانپوءِ ڌيءَ کان موڪلائيندي چيائين ”منهنجي مٺڙي
سوني، اُنسنا نه گهٽا ڪيا هٿم پر ابرڊنيءَ لواس ڪري
ڇڏيو. شڪر آهي جو ماءُ جو ڪرتوت پالهم ۽ ڌوئي
پٺجي ڌيءَ کي ڌاريون نه ڏنم. پر ياد رکج نه جنهن
اسانکي ڦريو آهي. سو ڦريو. جنهن موسان دوکو ڪيو
آهي سو ولهي جي وروٺهن لام سگهندو. هڪ اَبلا جي
آنسن جو ٻار ٻراوي به سهي نه سگهندي آهي. ديوتيءَ
جي دردناڪ پڪار اڌي ڀڳوان ڪنهن کي ٿاس ڪرڻ

لاءِ جهمر وراڻو، سيتا جي ستيا قائم رکڻ لاءِ راوڻ نابود ٿي ويو، اهليا سان انياءُ ڪرڻ ڪري اندر ڪوڙهه جو شڪار ٿيو، ته ڇا مون اَبلا جي آهه ٻڌي هن بدڪار جو ناس نه ڪندو؟" پاڻيءَ جو ڦوٽو ٻاهران ڪيڏو نه شاندار لڳندو آهي! پر حقيقت ۾ اُهو هوا جي ڦوڪڻي جي حيثيت ۾ حقيقت ڇا؟ ماڪ جي ٻوند ڪيڏي نه خوش نما لڳندي آهي پر تڙڪي جي تابش سان ڪئين عدم پيدا ٿي ويندي آهي! سمنڊ جي ڪناري تي واريءَ جو محل ڪيڏو نه موهيندڙ ڀاسندو آهي پر هڪ لهر ۾ ڪئين لڙهي ويندو آهي! تاس جي پتن جو گهر ڪيڏو نه دل لڀائيندڙ لڳندو آهي پر ٿولڪي سان ڪئين اُڏي پٽ پوندو آهي! انسان جي هستي به ڇا آهي؟ سا به هڪ ايهاڻي انسان جي! ايشور ايمان کي ڪانئيندو آهي. ڪيدار ناٿ پنهنجي ٻولي ۽ ٻيدويءَ جي مد ۾ مدهوش ٿي ويو. پڙو پر ڪيترا دفعا هٿائين ته ايمان کي ٺوڪر ملندي آهي. اهو به پڙو هٿائين ته غريب جي آهه سان ايشور جو ڪوپ ڪڙڪندو آهي ۽ پدارٿ جي اُٿي ۾ هن ۾ اِنهيءَ سچ ٻوڙڻ جي ساڃهه ڪٿي؟

شام جو وقت هو. سيٺ پنهنجي مرج مستيءَ ۾ هو. سنگتين سائين سان وٺي رنگ رچائيندو ته هڪ ماڻهو اندر گهڙي آيو. بنا اجازت هڪ اڻ سڃاتل شخص جو اندر گهڙي اچڻ هن کي نه آڻيو. بدمذاق سان پڇيائين

"در مان اندر آئين يا آسمان مان ٽپڪي پئين؟" ملاقيءَ چيو "مان ڪنهن ضروري ڪم لاءِ آيو آهيان." ڪڙڪ آواز ۾ چيائين "ضروري ڪم لاءِ پڇڻ ڪاسواءِ؟ هيءَ منهنجي اوطاق آهي، ڌرمشالا نه آهي!" ڏاڍو شخص ڪڪر وڪو ٿي ويو ۽ پنهنجي هٿ لڳو. نشي ۾ چڪناچور ٿي سرڪ جالوڙ سان وڏيڪ ڳالهائڻ مان ڇا حاصل! ايهڙو ٿي اهو شخص جڏهن در کان ٻاهر ٿي نڪتو تڏهن سندس ڪن تي آواز پيو "اڙي انڪم ٽيڪس آفيسر آهي نه ڇا ٿيو؟ اهڙا آفيسر منهنجي کيسي ۾ پيا آهن. ٽڪ مٽ ڪري ته بدلي ڪرائي ڇڏيانس." ويندي انڪم ٽيڪس آفيسر ڪمپيرتا سان چيو "اهڙي ڪوڙي زبان ڪپڻ جي لائق آهي. هن ڏينهن کي ياد ڪري هڏون هاريندين." ٽيڪس جي ڪولنج ۾ اهي اکر ڪم ٿي ويا!

مهاپرش جو چوڻ آهي ته منش کي اکين ڪنن ۽ زبان تي ضابطو رکڻ کپي. ٽن پوڙهن واري تصوير ڪنهن نه ڏٺي هوندي؟ مهاتما گانڌيءَ کي اها تصوير پياري هوندي هئي، هڪ سنت ڪري چيو آهي:-

ڪن بند ڪر، چشم بند ڪر،

بند ڪر پنهنجي زبان

سامهون دلبر اچي ويهندو، اوس ٿر اي گمان.

ڪن بند ڪرڻ جي گلا ٻڌڻ کان، اکيون بند ڪرڻ جي برائي ڏسڻ کان، زبان بند ڪرڻ جي نندا ڪرڻ کان.

سامي صاحب ڪين چيو آهي؟

چڱا سي چئجن چڱو جن جي چت ۾
ٻرائي ڪنهن جيءَ جي، سامي ڪين ڏسن
دنيا درشت رکي ڪري سڀ ئي ڪرما ڪن
سدا سر وهن اِستت آتم پد ۾!

زبان ضابطي ۾ نه، لاڀدائڪ، هڪ اجائي ٽڪي جي ڪري زيان ڪري وجهي. هڪ ٽڪو نقدي ڦيري ڇڏي.

ڪيدارناٿ جو مقدر ڦري ويو. ڦيرگهير وارو سالن ٻار هٿ هن پڌائي انڪم ٽيڪس آفيسر ڪندن لعل جو. ان ڏينهن جي اندر اچي ڪيدارناٿ کي نوٽس سهڙيو ته ڏهن سالن جا چوپڙا پيش ڪريو. ڏهن سالن جا چوپڙا! ڪيدارناٿ ٻڌو ان ته شيخي ڏيکاري ٻـر ٻوء وڪيلن جي خاطري نه ڏيڻ ڪري گهٻرائجي ويو. هٿ پير هلايائين. معافي وٺڻ لاءِ به اپاءُ ڪيو پر پڇڻ لڌيڻ جي ٻاڏـي ٻيتل ڪندن لعل ڪهل ڪانه ڪئي. انڪم ٽيڪس آهي سينٽرل گورنمينٽ جو کاتو تنهن ڪري آفيسر تي مڪاني يا پرنسڪ وڏن ماڻهن جو اثر نه ڪونه ٿيو. چوپڙا جاچي آفيسر سائين ٽن لکن روپين جي تقاضا ڪئي. قاعدي مرجب ڪيدارناٿ کي ٻهران اهي روپيا جمع ڪرائڻا هئا. ٻوء وڃي ڪيس اڙٻو هو ٻـا اپيل

ڪڙهي هئي. هوڻ ۾ پرندا آهن ته انڪم ٽيڪس آفيسر ۽ صوبيدار جي نه دوستي چڱي نه دشمني چڱي. ايتل هو ته ڪيدارناٿ جا اڳ ڪٽيا دوست هئا پر ڪرڻ ڪان پوءِ ڪير سندس سات ڏيئي پاڻکي به ٻوڙي ۾ وجهي؟ جڏهن ڪٿان به پئسا نه مليا تڏهن ڪيس ساري ملڪيت گروي رکڻي پئي. 1951 ۾ ملڪيت جا اگهه ڪريل هئا. ڪوريا جي جنگ جو وقت هو، خبر ناهي آهي ته انهيءَ لڙائيءَ جو اثر هندستان تي ڪهڙي ڪارڻ پيو پر حقيقت آهي ته جاين جا اگهه ڪري اچي پٽ پيا هئا. وڏيءَ مشڪل ڪري هڪ واپاريءَ سڄي ملڪيت سايون ٽن لکن ۾ گروي ڪري ورتي. گروي مدي واري هئي. ڪيس پوري ٿي نه. ٿيو هو ته مدو پورو ٿيڻ لڳو. ڪيدارناٿ ششدر هو! اندر ئي اندر ۾ ٿي ڏڪورا هڻيائين. روشنيءَ جو ٽوڪرو به اڳتي نه ٿي آيو. مدو پورو ٿيو ته گروي ٿيل ملڪيت نيڪال ٿي وئي. ڪيدارناٿ ڪنگال ٿي ويو. اعتبار نه ٿو اچي ته انهن ڏينهن ڏينهن لکن ڪک ٿي ويا، پر جڏهن قسمت ڦري تڏهن آسمان ۾ اڏامندڙ انسان پاتال ۾ غرق ٿي وڃي. ڪيس هارايائين، اپيل ۾ هارايائين! ڪوڏيءَ ڪوڏيءَ جو محتاج بڻجي پيو. محل جهڙن جو ٽن ايٺو هو ان جو مالڪ ڇڏي ٻاهر نڪتو، سڀيئي اهائي لڪشمي ٽاڪيز هئي پر انهيءَ مان ايندڙ لڪشمي جو اڌڪاري ڪيدارناٿ

نه هو. گراج زور سان ٿي هلي، ۽ انهيءَ گراج ۾ سيٺ جي موٽر نوامبر لاءِ نه اچڻي ڪاله هئي. وڏيون وڏيون بتيون هيون، مسواڙ وٺڻ وارو منيب ان ساڳيو هو ۽ اصل ڪو مالڪ جيڪڏهن چاهي ته هڪ ڪرنيءَ ۾ مسواڙي اٿڻي نه واهي نٿو سگهي. ڪهڙي ڪڙي سزا!

ڪي چوندا ته اهلا جي آهن ڪري اگر ٿڪو ناس ٿيس، ڪي چوندا ته اعمالن جي سزا مليس، ڪي چوندا زبان ڪي قبضي ۾ نه رکڻ ڪري اهڙو زيان ٿيس! ٻيو مان چوندس:

”ڪرم جو سنسار آهي، جو ڪري ٿو سو پائي“

ڪانپور جي هڪ ڌرمشالا ۾ هن سيٺ جو مقام آهي. سندس استري ۽ ٻار ٻچا ۾ آهن. ٻاڪ اسپتال جي جنرل وارڊ ۾ آهي. ٻيڻا وارو ڪري ڪوٺهس! ڪنهن ٻيو، ڪرڪي ٻيو ۽ هرهڪ ٻيو چوي:

”ودوا جا ٻوسا واهس ڪندس! ڪنهن سان ڪوڙو نه ڳالهائيندس!“ ٻيڻاو جا گوڙها ڳاڙي ٻيو ۽ هاڻي چا ٿيندو؟ لالت جي لڪير ڪير ميٽي؟ جيڪي ٻوڪيا تن سو اٿيا اٿن! شال ٻيا سندس حالت مان عبرت حاصل ڪن! سنسار بازار اسرار آهي. صاحب وٽ حساب چڪتو آهي. سچ آهي جنهن درويش چيو آهي:

”ڪرم جو سنسار آهي جو ڪري ٿو سو پائي“

”مهر ڪري مهر جا والي
نماڻن مٿان تون“

نامیارو وڪيل آهي، هڪ بئرسٽر، فضيلت ۽ لياقت جو صاحب آهي. ڪورٽ ۾ قابل آهي ۽ اصول لا ۾ وڙهڻ جو ڪوڙهي. سچائي جو سپاهي ۽ اصولن جو پڪو آهي. هر طرح وشواس لائق. اهو ئي ڪارڻ آهي جو اصيل هڪدار هن وٽ اچن ۽ وس پڄندي ٻئي وڪيل کي پنهنجا چوڻ-ٽا ڪونه ڏيکاريندو. انڪم ٽيڪس، سيلس ٽيڪس، ٽرسٽ ائڪٽ ۽ ٻين اهڙن مشڪل معاملن ۾ هي ماهر ڪورٽس پنهنجو مٽ پاڻ آهي. سڌو سنواٽو، سچو ۽ قابل وڪيل آهي. جي هن جو مان ڪندا آهن ۽ جيترا رمڻ هن جو قدر آهي. ودپا لاءِ ته خاص چاهه اٿس. لڪين رويا ڪاليجن ۽ سڪولن جي اڏڻ ۾ ڪيئنا ڪيا اٿس. ودپا دان اُتم دان آهي ۽ ٻيا ٻه ڪيترا ڪارڻ آهن جن ۾ هن سڄڻ دل وجان سان سهائتا ڪئي آهي. اسانجي جاتيءَ ۾ ڪيترا ڌنوان شخص آهن جي دان ڏيڻ چاهيندا آهن، پر اتي ڏيڻ چاهيندا آهن جتي سندن ڌن صحيح طريقي سان سڦل ٿئي. اهڙن ڪيترن دان ڏيڻ جي ادارن جو لاڀ هن صاحب

پورو رستو ورتو آهي. هونئن به ڪنهن ڪار لاءِ پئسي
جي اڻاٽ ڪانهي، اڻاٽ آهي ته نشڪام، اسوارٿي ڪم
ڪندڙن جي. مان ائين سمجهان ٿو ته هن شخص کي ڪنهن
به سمسيا کولڻ ۾ پئسي جي اڙچڻ پيئي آهي. هيئنر
حالت اهڙي آهي جو ڪيترا شاهوڪار پاڻمرادو، گهڙي
اچي ٿا لکن جون ڳوٿريون هن جي اڳيان رکن ته ڪنهن
اوکي ڪار ۾ لڳايو. هاڻي اسين ذڪر پئسن جو جيڪر
ڪانئس حساب به نه وٺن. حيدرآباد جو پاليچند طبقو
خاص طور سندس چاهڪ آهي. ڏاڍي | ڏاڙيءَ جي
صلاح ڪرڻي هوندن ته هن سان ڪندا، ايئن ڏسڻ جو
مونجهارو هوندن ته اچي هن کان سلجهائيندا، ڪيتي ڪا
چوڪ ڪئي آهي هوندا ته اُن کي سڌارڻ جي واسطي هن
کان اچي پڇندا، سڪرٽ جو ڪم ڪرڻ هوندن ته هن
سان ٿي اچي اچا پرکهت ڪندا. اهي پاڻ ته ڪيس
پاڻ ڪري سمجهندا آهن پر سند جي اسان پراڻن جا
ماڻهو به مشوره ۽ مدد لاءِ وٽس ٿي ايندا آهن. هن وٽ
نه سڀ سان آهن پيڊياو کان پري آهي. جاليءَ پرانس
جي اپاڏڻ ۾ انڪيل به آهي. دماغ جو روشن، ڳالهائڻ
جو چٽو، دل جو ڪلهل، همت جو ڪشادو، ارادي جو
پختو، طبيعت جو پاجهار ۽ نيڪيءَ ڏي مائل هڪ
مالجهي ماڻس آهي. سنڌ ان کي خاص فخر آهي جو اهڙو
آدرشي ۽ اُتم جيو وٽن موجود آهي. مان تمام چڱيءَ

ربط سيکاريائين ۽ جيترو وڏو آيو آهيان اوترو وڌيڪ تو پيار ۽ عزت ڪريان. سنڌ ۾ فقط سندس نالو ٻڌو هئم پر هينئر هندستان ۾ تمام نزديڪ آيو آهيان. پريان پتو پيو ته سون لڳندو آهي پر هي سولو شخص روارو ۽ واقعو ته اڄ سون جو نهيل ثابت ٿيو آهي.

هڪ ڏينهن ڪاليج جي آفيس ۾ ماستر هوس ته ڪنهن اچي منهنجي ڪلهي تي هٿ رکيو. ڦري ڏٺم ته ديوان پيٺو آهي. دستوري موجب پوري آواز مان پڇيائين "ڪٿي آهين رام؟" مان ڪجهه چوان تنهن کان اڳ ٻيو ٿي چيائين "ڪهڙا ويٺو ڪلارڪ سان واعدا ڪرين؟" مون چيو "ڪن شاگردن جي فين جي جوابداري ڪنهن اهم اهو پوري ڪرڻ لاءِ چيائين. مون ٻيا ته سڀ پئسا پورا آهن باقي روپيه پنج سؤ رهيل آهن سي پگهار مان ڪاٽڻ لاءِ چيو مانس." تعجب مان پڇيائين "پگهار مان ڪاٽائيندين؟" مون ساڳاڻ لهوني ۾ چيو "ڪونه ڪو سائين جو ٻارو اچي پورت ڪندو. پر جيستائين ڪو سچو سهائتا لاءِ وسي ليسين ته پگهار مان ئي پورت ڪبي!" ڪڇ نين ڪوله. پٺي تي ٿپڪڙي هڻي هليو ويو. صبح جو ڪاليج ۾ آيس ته پنج سؤ روپين جو چيڪ اچي ڪنهن ڏنو. مون ڪٿي مانس پر اچا شڪرگذاري مڃيانس تنهن کان اڳ ۾ چيائين "تون ڪرين ٿو ته، مان ڇو نه ڪريان؟ هو سال پنج سؤ روپيه اسانجي ٽرسٽ مان

ٻڌائيندا رهندا. وڏا ڪي جيڪي گهرجنئي سو گهري وٺ. اُن جي مدد لاءِ گهري وٺڻ ۾ شرم ڇا جو؟"

روزانه پنج سؤ ٻر سنڌس لفظ لکي روزاني جا! آهي نه لاکيٽو ٿڙس. پنج سال ٿيا آهن ته هر سال ڇيڪ ايندو آهي جنهن مان گهٽ ۾ گهٽ ڇهن شاگردن جي مدد ٿيندي آهي.

اڙو آهي هيءُ انسانجو ٻيو بسنو ديوان. ڏاڍو مشغول ماڻهو آهي. اهڙو مشغول ماڻهو کي ٿي فرصت هوندي آهي. پيو ته ته جڏهن ڪنهن ڪلب جي ڪلب ۾ ويندو پڙهڻجا قابل جاچي لڏهن وڃي ٻاسي ۾ ويهجيس ته ڪلاڪ اڌ ساٿس ملي پوندو. ويندو ته پڙهڻجي ڪم کي وساري ڇڏيندو. اهڙيءَ ته ٻاپوهه، همدرديءَ ۽ سچائيءَ سان ويهي رهاڻ ڪندو پيا صلاح ڏيندو جو من ٿي ٺاري ڇڏيندو. آزار جو ڏيهن هو، ڪلب ۾ ويندا هڪاسمن ۾ اچي دنيا جون ڳالهيون لکيون ڪوڙ ۽ سچ جو اچي ذڪر ڇڙيو. چار ڇٽا هڪاسمن ٻاڻ ۾. هڪ ڇٽي چيو "ڪوڙ ڪمائيندڙ ماڻهو ڪيترو نه ڇڙهي ويا آهن؟ پيسو ڪمائڻو هجي ته ڪوڙ ڪمائڻو پوندو" ٻئي چيو "سرڪار اهڙا ته ليم رکيا آهن ۽ ٽيڪسون وڌيون آهن جو سڌو سنئون ماڻهو ڏاڍو ۽ واپار ڪري ٻمت گذران ٻه ته ڪيڏي سگهندو." مون چيو "انسان جو سڪ ۽

الله صرف پنهنجي لئي مخصوص رکن ٿا ڇا؟“ ديوان چيو ”دنيوي ٻڌارت ۽ دنيوي سک مان اسان ٻار اندر جي الله لاءِ من جي سچائي گهرجي. مون نڍي هوندي هڪ سبق پڙهيو سو پڪو ڪري ڇڏيم. مون محسوس ڪيو آهي ته نيڪي وڃرت نٿي وڃي.“ اسان پڇيو ”ڪهڙو سبق سکيا؟“

ڪلندي چيائون ”هڪ چرچو هو ٻار چرچي مان سکيا لئي پيئي. ٻار جيڪي ٻڌو سو چڱيءَ طرح ياد اٿم.“ اسان جي چوڻ تي ڳالهه ٻڌايائين. ڪهڙي نه سکيا ڏيندڙ ڪهاڻي!

چيائون ”بيرسٽري پاس ڪري اچي حيدرآباد سنڌ ۾ پريڪٽس شروع ڪيم ولايت مان ٿي آيو هوس، آڪهه سنهو ماڻهو هوس، ڪچو جوان هوس، انهن ڏينهن ۾ بيرسٽرن جو مان نه وڏو هو سو ڏچ مچ سان اچي وڪالت شروع ڪيم. اچڻ سان اچي هزارن جا ڪيس ڪونه ڪيم پر پڪو واپار ڪيو هوم نه پاڻ کي سستو ڪونه ڪندس. سگ!

”هڪ ڏينهن ڪورٽ جي حاطي مان ٿي لنگهيس ته ناظر سڏ ڪري مونکي پڇارءِ. مون کيس چيو ”ڇو؟“ ناظر صاحب چيو، ”ديوان، هڪ سيٺ جي مشين نيلام ٿيڻ آلي آهي، توهان کي ڪوئي نه وٺي ڏاڍيو.“ مون

پڇيو، "ڪنهن جي مشين آهي؟" اشارو ڪري چيائين "هن مائيءَ جي، مسواڙ جي ڀاڙا رهيل اٿس؟" تنهن لاءِ مشين ضبط ٿي اٿس." مون پڇيو، "ڪيترا ڀاڙا اٿس؟" چيائين، "ست روپيا" پوءِ ان ڏينهن مائي وڙهي سڙهي ڪنڊ ۾ ويٺي هئي ۽ ويٺي رنائين. اهي ڏينهن سڀ روپيا مليا هئم سو الله جي ڪوڙي اُمنگ وچان اهو سڀ روپيه جو لوٽ کڻي نظر کي ڏنم ۽ چيم "ست روپيه ڪاٽي باقي پئسا مائيءَ کي ڏئي ڇڏج. ويچاريءَ غريب جي مشين ڀاڙوت رکي ڇا ڪبي؟"

"انهن ڏينهن ۾ جج ديوان ....مل هوندو هو. ڏاڍو سچيار ۽ دلير مڙس. انصاف ته جڻ جو لڳن ڪندو هو پر پڻ جڏهن وانگر اڪيچ ڪري گهر جي ديوارن ۾ ويهي ڪونه رهندو هو. پر ويس ماڻهو هو. ڪيترن وڪيلن سان ڪلي سنگت هوندي هئس مولتي؟ مهربان ٿي ويو.

هڪ دفعي وري ته اهو ساڳيو ناظر مولوت لنگهي آيو ۽ چيائين ته "فلاڻو ڪي فلاڻو ڪيس ڪٽر." مون انڪار ڪيو ته چيائين "جج صاحب جي مرضي آهي ته هيءُ ڪيس ڪٽر." مون هائو ڪئي. جڏهن وقت ويو گذرندو تڏهن مون کي جج صاحب وارو التماس ڪندو.

"هڪ دفعي مون کي ڪوتائي چيائين "اڄ مون کي گاڏي ڪانهي، تون مون کي پنهنجي ڪار ۾ گهر ڇڏي سگهندين؟" مون چيو "خوشيءَ سان" چيائين "بزار مان

هڪ ٻن هنڌان خريداري ڪرڻي الم سو جي اعتراض نه هجي". مون سمت نه ٻوري ڪرڻ ڪاله ڏنيس. چيم "خوشيءَ سان ديوان صاحب" هو مولڪي ساڻ ڪري نزار ۾ ڏليو ۽ سڀني نزار ۾ سڀ سان وام وام ڪندو ڏليو. هڪ ٻن هنڌن تي پيئڻو نه ٻر ڪو خاص ڪم ڪرڻ هوس. مون کيس گهر ڇڏيو ته ٿي ٿورڙيدي چياٿين "لياقت ۽ اهليت، فضيلت ۽. ٿون ٿالو ڪيڏانهن. ايشور جي آسيس آهي" منهنجو من ٻڌي آهي.

"ديوان مونتي ايڏو مهربان ڇو هو؟ ٻن سالن کان پوءِ معلوم ٿيم جڏهن جج ديوان رٽائر ڪيو. ٻارنهن ڏي ٽيڙيون ليون. هن صاحب نه ڳالهايو. چياٿين "٣٥ سال نوڪري ڪيم ۽ هاڻي رٽائر ڪرڻ جو وقت آيو آهي سرڪاري ملازم کي هڪ ڏينهن رٽائر ڪرڻو آهي ٿي. مان پينشن تي وڃان ٿو ۽ جيتوڻيڪ توهان سان الوداع ڪندي ذرا ڏک، ٿيم ٿو نه نه سراسري منهنجي من ۾ خوشي آهي. مان جج هوس ۽ منهنجي نقطه نگاه کان انياءُ ڪيم. ٻيا عملدار پينشن کان پوءِ موٽي پنهنجي پنهنجي شهر واپس ويندا آهن ٻر مولڪي رٽائر ڪرڻ کان پوءِ به هتي پنهنجي حيدرآباد ۾ تي رهڻ جو شرف ملندو. مولڪي ڪيترائي دوست آهن. ٻڪ اثر نه ٿهدي ڇڏڻ ڪان پوءِ به الهنجي دوستي قائم رهندي. دنيا عجيب آهي. انسان جڏهن اقبال ۾ آهي تڏهن ڪهڙي مٿر ٿي ٻولدا اٿس پر توهان جهڙي ٻڪ ڏٺم ڪا اسواءِ آئي مان چٽي

سکيان ٿو تہ تو هيئن مون کي ڌاريو نہ سمجهندا پر اهو ئي پيار ڏيکاريندا جهڙو جنهن جي وقت ڏيکاريو اٿو. پاڻ آهيون، پاڻ ئي رهنداسين." ديوان وڏي امنگ ۽ سچائي سان ڳالهايو. ڪنڊ لوڏ ۽ تاڙين سان حاضرين هر هر پنهنجي ڪيس ڏاڍيان ڏني ۽ پنهنجي ايڪي دوستي جي پڪ ڏني. جج صاحب تقرير جاري رکندي چيو "آخر ۾ هڪ ڳالهہ چوڻ ٿو چاهيان ۽ اها جو اظهار ڪرڻ تہ . هتي هڪڙا ٻہ وڪيل ويٺا آهن جن سان منهنجو گهرو رستو رهيو آهي، شايد ٻين وڪيلن کان وڌيڪ. سڀ ٻس پيو پڙهندو آهيان تہ مان هنن سان ذرا وڌيڪ گهاٽل مائل آهيان ۽ هنجو لحاظ گهڻو ڪندو آهيان. هن ساموهون ويٺل نديڙي بئرسٽر لاءِ تمام جام چوندا آهن، تہ مان ڪيس ڏاڍو پيار ڪندو آهيان. هڪ دفعي تہ منهنجي بزرگ دوست ديوان ...... داس بہ چٽي ڏنو تہ وڪيلن ۾ اهو خيال وڌيو آهي تہ هن بئرسٽر جو ڏاڍو اونو اٿوءِ، مان قبول ٿو ڪريان تہ اها ڳالهہ سچي آهي. الزام نہ پر حقيقت آهي. هاڻي پڌرو اهو جو ڪارڻ. وچڻ وقت سبب پڌرائي ٿو وڃان.

منهنجي پٽ جي شادي ٿيڻي هئي، مونکي انهن ڏهن لاءِ هڪ سبڪ جي مشين کپندي هئي. قدرت سان هڪ غريب مائيءَ جي مشين ضبط ٿي آئي. مسواڙ جي ٻڌاڻا رهي پيئي هئي. ناظر اچي ڳالهہ ڪئي ۽ چيائين تہ مشين سستي نڪري سگهندي سو مون بہ ڪٽي چيو

نه پائي وٺي ڏي. تنهن ئي وقت ڪان پوءِ اچي هن ٽرپسٽر جي ڳالهه ڪيائين ته ڪيئن اڌار ڇپائيءَ سان مشين نه ڇڏائي مائيءَ کي ڏنائين ۽ انسان ڪڏ خرچ پکي لاءِ چانهه وڌي نه. هن نوجوان ٽرپسٽر جي انهيءَ ڳالهه مونتي گهرو اثر ڪيو. مان پاڻکي پڏا هٿان لڳس. سچو ڏينهن پاڻکي ويٺي وڇائيم. ”تون ڇچ آهين! آزمودگار ۽ بزرگ ماڻهو! هڪ مسڪين مائيءَ جي مشين سستي وٺڻ لئي چاهين؟ توکي قياس نه ڪرڻ گهرجي هيڪاري نرپ ليئم. شاباس آهي هن نوجوان ٽرپسٽر کي جو اهڙي نيڪيءَ اوستا ۾ انسانيت جا اهڃا انگ نه ڏيکاري.“ مونڏالهن مهن ڪري چيائين، ”جوان، مان نه چا پر نوجوانن جيون لئي پڪوان نه واغي آهي. اهڙي ڪارڻ هو جو هڪ ڏينهن توکي پنهنجي ڪار ۾ گهر پهچائڻ لاءِ چيو هئم. ڪار جي ضرورت ڪاڻ هتي پر مون جاڻي واڻي ائين ڪيو نه پزار مان لنگهندي هرڪو ماڻهو ڏسي ته مان تنهنجو دوست آهيان؟“

وڪيل کي مخاطب ٿي چيائين ”هاڻي ٻڌايو ته هي جوان منهنجي پرگهور جي لائق آهي يا نه؟ اچا نه پڇو آهي پر واهي ڏسو ته هو ڪيترو ٿو ناٿو ڪري. هڪ ڏينهن هي وڪيل سڃاڻيءَ ۽ لياقت سان سند ۾ نالو ڪيندو.“ ٽرپسٽر ڳالهه جاري رکندي چيو ”مون جهڙي ڪيس پرنام ڪيو. سچي تاڙيون وڄايون. بس انهو ڏينهن اهو شيدهن دل ۾ پختو ارادو ڪيم ته سچ جي واٽ

وٺندس ۽ دل ۾ ديا ڌاريندس.“ دري آواز ۾ چيائين ”مان ٻڌڪ ٿو ڏيان ته انهي، وات وڻڻ سان موٽڪي هر طرح لائق ٿي رهيو آهي. مان ايشور جا لک ٿورا ٿو مڃيان جو مولڪي ماڙي پير لي ٿو هلائي ۽ شڪرگذار آهيان انهيءَ دياوان ...... مل جو جنهن هڪ ننڍڙو مثال ٻڌائي منهنجي چت ۾ چمڪندڙ چڻنگ کي آساه جي هوا ڏيئي پيپت ڪري ڇڏيو.“ ڪلي چيائين ”رام! تون ئي چئه ته ٺهڪي وڙيڪ وچي ٿي؟“ مون ته ڪلي چيو ”توهانجي مثال مان ٿي ظاهر آهي ته وڏي ٿيڻ لاءِ ڪرڙ ڪمائڻ جي ضرورت ڪا آهي. شال توهانجي زندگي مان اسانجي سنڌ ۽ هند جو هونهار جوان سبق پرائين.“ دياوان کي سڀ سچڻ ناڻو ته نهايت پيارو لڳس ۽ هن آڪاڻيءَ لاءِ ڪٿي ٿا ڪونيوتس انڊرسٽر! شال هن انڊرسٽر جي جيون مان سکون ته ديا، پرام، ڌرم ۽ نيڪيءَ جهڙن گڻن کي گرهڻ ڪرڻ سان انسان پنهنجي ماڳ تي رسندو جتي آنند ئي آنند آهي. اچو ته سائين پيوس سان گڏ ايشور جي در آواز پون:-

”مهر ڪر اي مهر جا والي نماڻن ماڻ تون
جنهن ۾ نت منهنجي چڱائي،
ڏي سچي سا چاڻ ٿون
ڪر ڏکين لاءِ درد پيدا، منهنجي هن هردي اندر
دل اجڙ ڪر سبز سائين، پريم جل سان پاڻ ٿون“

اڃا پيا آهن سڀ نه ويا سنسار مان

شريف نالو اٿس، ٧٦ ورهين جو آهي، چترڪارن جي گهراڻي مان آهي. ان سؤن ورهين کان پشت به پشت اصل اُن چٽڻ جو ڪم سندس ڪٽنب ۾ ايندو آيو آهي. اڄڪلهه لاهور ۾ ٿو رهي ۽ نئشنل ڪاليج آف آرٽس جو ڊائريڪٽر آهي. چونڊ شاگرد سندس رهبريءَ هيٺ نقاشيءَ جي هنر ۾ پيا اڳتي قدم کڻن. سچي ڪلاڪار وانگر هو پنهنجو هنر پاڪستان کٽي وڃڻ نٿو چاهي. هو چاهي ٿو ته محنتي ۽ محبتي جيئن مدجهالنس فيض پائين. پهاڙي ۽ مغلائي چترڪاريءَ ۾ هو پنهنجو مٽ پاڻ آهي اصل وطن پٽيالا رياست جو آهي. جاٿو اوهه ٿي الي. وڏڙن وانگر هن به جوهر ڏيکاريو ۽ مهاراجا هنجو قدر ڪيو. هو پٽيالا رياست جو هڪ رتن هو. ڪلا هنر ۽ ڪنهن به ڳڻ جي قدر ڪرڻ لاءِ پٽيالا مشهور هوندي هئي. سنگيت ڪار، چترڪار، ساهتيه ڪار، پهلوان ۽ راندپڪو خواه ٻيا فنڪار ان کان رياست ۾ مان پائيندا رهيا. رياست جا والي جيتوڻيڪ هندو هوندا هئا، ته به هن ڏس ۾ ڪو به ڀيد نه رکندا هئا. هندو مسلمان هن وٽ هڪ سمان هوندا هئا. ڪلا، ڌرم ۽ جاتيءَ کان اوچي آهي. اهو ئي ته ڪارڻ آهي جو هن دربار ۾ فتح علي

جهڙا ڳائيندڙ، گاما جهڙا پهلوان ۽ شريف جهڙا چترڪار ابدي صورت پائيندا هئا! هاڻي مهاراجا جي مرلبي گهٽجڻ ڪري رياست ۾ ڪلا جو قدر گهٽجي ويو آهي ڪن ڇڙوڇڙ ٿي ويا آهن، ته به سن ان سال هن رياست جو رنگ اهڙو هوندو هو، جهڙو وڪرماجيت ۽ اڪبر جي دربار جو.

سٺ ورهين جي ڄمار تائين شريف پٽيالا ۾ رهيو، پر ورهاڱي هن شريف ڪلاڪار کي به پٽيالا ڇڏڻ لاءِ مجبور ڪيو. ورهاڱي کان پوءِ جتي ڪٿي فساد شروع ٿي ويا. لکين جيءَ ٻڪرن وانگر ڪٽجي ويا ۽ رت جون نديون وهيون. جنهن جي گهٽائي الي انهن اڌم مچائي ڇڏيو. اها سڀ ڳالهه آهي ۽ ورهاڱي جي زماني جي، تنهن ڪري انهيءَ کي دهرائڻ جو ضرور ڪونهي. سڀ کي معلوم آهي ته ڌرم مذهب جي تعصب ۾ انسان ڪيئن انسانيت کوهي ويٺو، ديد وڃائي ويٺو، زندگي جا قدر ڀلائي ويٺو! سياستدان حرفت هلائي پاڻ کي بدوان ٿي ڀڄايو ۽ وچارن پورڙن، سادن، هشن ٿي خوش ابوجهه، پوءِ تنهن سڀ ڪجهه وڃايو. پٽيالا ۾ انهيءَ ونجهوڪ جي اپڙيءَ ٻلا ڪان ڇٽي نه سگهي. انگريز جي آگ اڀري الي، پدلي جي پاهه ڀڙڪي الي. جنهن کي هٿ ڪيو، انهن جي موت ٿي ڏني. لاهور ۾ قتل عام جاري ٿيو، ته امرتسر ۾ الڳ مچي ويو. راولپنڊي

۾ رولو ٿيو، نه دهلي ۾ دنگو مچي ويو. ڪراچي ۾ ڪوس ٿيو، نه ڪلڪتي ۾ ڪيس مچي ويو. حيدرآباد ۾ هار ٿيو، نه پٽيالا ۾ هنگامو مچي ويو. انتقام! پاڙيسرين ۾ پيار لاءِ رهيو، پانيوارن ۾ پاڻ ۾ نه رهي، دوستن ۾ دلداري نه رهي. انتقام اڄ سان، اکين کي انڌي پٽي، انسان کي انڌو بڻائيندو آهي. ساڃهه نه رهي، هوش نه رهيو ته پنهنجا کي ڇا جي، سان جا سنڀند ڇا ڇا؟

پٽيالا ۾ جڏهن خبر پيئي ته لاهور ۾ اين هندن تي هندن سان هر طرح جي حرمتي ٿي آهي ۽ سندن مال ملڪيت ۾ لڳ لٽجي ويا آهن، تڏهن پٽيالا جو هندو ۽ خالصا حساب چڪائڻ لاءِ اٿي کڙا ٿيا. هونءَ به لو مانڊن ۽ دوستن جو ڇڪائيو آهي، پر هتي نه ڳالهه ئي اڙر ڦري ويئي. سڀ ڦٽ پيا سڀئي هندستان جا هندو هڪ ٻئي جا حامي ٿي پيا ۽ سڀئي پاڪستان جا مسلمان هڪ ٻئي جا همدرد همراه!! پٽيالا پنٿي ڪاٺ ماڻي. رڻ مچي ويو. پاهيون، ڪوس ۽ لوٽ! قوم جي ڪروڙ کي روڪڻ ڪنن آهي.

شريف جي محلي تي حملو ٿيو. ڪڏهن ڪاهي آيو شريف سمجهيو ته موت اچي ويو. پاهر ماڻهن حشام نعرا ٿي هنيا ۽ محلي جي اندر هرهڪ! جهو جي اندر ۾ ڏڪڻي هئي. جي ٿا پاهر نڪرن ته ٿا ڪسجن ۽ جي ٿا اندر رهن ته ٿا سڙي پسر ٿين. فسادي محلي کي

ٻاهر ڏٺائون، تنهن کان اڳ هڪ ملٽري لاري انهيءَ طرف
آئي. ملٽري ڏسي ماڻهو هٽيا، پر زور سان نعرا هڻندا
رهيا. لاريءَ جي چارج ۾ هڪ نوجوان ڪئپٽن هو،
جنهنکي دهليءَ ۾ رهندڙ مسلمانن کي سلامتيءَ سان شرنارٿي
ڪئمپ ۾ پهچائڻو هو. ملٽريءَ کي مدد لاءِ ايندو ڏسي
دهليءَ جي ماڻهن ۾ اميد جاڳي. شريف ۽ سندس ٻائي
به اچي لاريءَ ۾ ويٺا. نوجوان ڪئپٽن شريف جي پيءُ
کي سڃاتو. عجب جي ڳالهه آهي ته اهڙي وقت ۾
هو اچي هنکي پيران ٿيو. ويچارو دهڪيل، مايوس
مسلمان حيران ٿي ويو. ڪئپٽن چيو، ”استاد سائين،
سڃاتو؟“ چٽائي لهارو سان چيائين ”چندن ايدي آهين
تون مولکي پڃاڻي آيو آهين؟“ چندن چيو ”خوشي اٿم
ته پنهنجي استاد ۽ سندس ڪٽنب کي پڄاڻ جو ٻار
منهنجي ڪلهن تي پيو آهي. سوڳند آهي هن ملٽري
پوشاڪ جو ته سر جي سٽ ڏيئي به توهانکي سلامتيءَ
جي هنڌ تي پهچائيندس.“ چندن واعدو ته ڪيو، پر
اڳتي سمجهيائين ته انجام اوکو ڏٺو اٿم.“ فسادن جو
ميرو ويو پي وڌندو ۽ هو تمام وڏي جوش ۾ هئا. رستو
روڪي بيٺي رهيا ۽ چوڻ لڳا، ”خون جو بدلو خون
آهي. اسانکي انتقام کپي. پاڪستان ۾ ملٽريءَ وارن
پاڻ گوليون هلائي هندن کي ماريو آهي ته توهين ڇو
انهن جو ڇو ٿا ڪريو؟ ڀلا ڇڏيو انهنکي ته اسين پورو پورو
ڪريون.“ چندن هڪ ٽي لي ايندو. دڙ آواز ۾ چيائين،

"آڳيا جو پالڻ ڪندس ۽ انجام جي عزت رکندس. سرڪاري حڪم جي انحرافي لاءِ ڪندس ۽ پنهنجي استاد سان سخن لاءِ نوڙ پئدس. هن لاڙيءَ ۾ مُهه جو گورو آهي. پنهنجي استاد کي اکين آڏو مرندو ڏسي سگهندس؟ ماءُ، پيءُ ۽ گورو! هن لاڙيءَ ۾ منهنجا ماءُ پيءُ رهن ٿا ۽ حملو لڳي ته جيڪر مان هٽي وڃان؟ اوهه استاد کي ڪيئن ڇڏيندس؟" آواز آيو، "استاد مسلمان آهي، مسلمان دشمن آهي، دشمن کي پناهه ڏيڻ پاپ آهي." چندن چلائي چيو، هٽي وڃو، "ملڪي پنهنجو فرض پالڻ ڏيو." سپاهي ساوڌان ٿي ويا، رائيفل سڌا ٿي ويا. گوليون هلائڻ جي حڪم ڏيڻ کان اڳ، چندن وري به چيو، "دلو چاڻ اڻو چاهيان. پاڻن تي گوليون هلايان ته حيف آهي، پر جي وچن پنک ڪريان لاءِ لعنت آهي. جيسين مان جيئرو آهيان، تيسين منهنجي استاد ۽ هن لاڙيءَ ۾ وڏل سندس سالين جو وار اس وانڪو نه ليٺو آهي." اهين چئي چندن پنهنجي لنڊوڙي گوڻ-گولي مشين مٿي ڪئي. ستت ست ڪري گوليون آسمان ۾ اڏاڻيون. پل ۾ ٥٠ لڪاءُ لڳي ويو! وڳوڙن سمجهيو ته انهيءَ مشين جي منهن ۾ وڃڻ ۾ اجائي هورپائي ٿيندي. لاڙي هلي ۽ خلق ٿري ٿي.

چندن جو هيرو لاڙي آيو. شريف ۽ سندس ساٿي وارا شرنارٿي ڪئمپ ۾ پهتا، جتان کين پاڪستان پهچايو

ويو. چندن پيدي پنهنجي استاد کان پڇڻ پيٺي موڪلايو. استاد آسيس ڏيندي چيو، ”چندن وانگر سڄي ديش کي خوشبوءِ سان واسيندين. شاگرد هجڻ نه ڏسو ڇهڙا! چندن ٻئي هڪوار وري ٻه پرڻام ڪيو. نمرتا سان چيائين، ”ملڪ ۾ أدم مڃي ويو آهي. پنهنجي پرائي جي ساڃهه به رهي آهي. مان نه ڄڻڪر چاهيان ٿو. توهان جهڙا نيڪ انسان هتان هليا نه وڃن، ڀر هي ئي جو سياستدانن پيسيت ٻارو آهي، تنهنجي ليس ڪان ڪڻن اهي سگهجي؟ وڃو، هوادي ايشور جي اچا نه وري ملنداسين.“

استاد ۽ سندس سالن جي اکين مان ڏهه ڏاه ڳوڙها ڳڙي ٻيا. ڏڏندڙ آواز ۾ چيائين، ”استاد لاءِ ايڏو مان!“ چندن جواب ڏنو، ”استاد ۽ ڀڙيءَ جي سڪان ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ جيئن جو جهاز هلي ٿي استاد جي مهربانيءَ سان ئي. ماتا ۽ پتا جو درجو اوچو آهي، ۽ گرو ته اوندهه مان ڪڍي سوجهري ۾ آڻي.“

ڪهڙا نه سندر لفظ! گوروءَ جي وڏي مهما آهي. سو چنڊ اڀرن، هزار سورج چڙهن، پر گوروءَ کانسواءِ اوندهه آهي، صاحب ٿا فرمائين:-

”مان ٻهه جي گورو ديو تان ڏيهن ۾ ڏهه، دنيا قربان وڃان، ڇو ته انسان مان ديوتا بڻائڻ جي طاقت انهيءَ ۾ ئي آهي.“

اڄ ڪلهه، آهي استاد جي اهڙي عزت؟ ڪو زمانو هو جو انهن سمجهيو هو ته ”ماستر جي مار، ٻار جي سڌار.“ پر اڄ ڪو وديا گرو ٻار کي تنبيهه نه ڪري سگهي! مائٽ اٿي ايندا. چي: ”منهنجو ٻار ناز جو پاليل، سر جو نپل، دل جو ڪمزور تنهنڪي ڏنائين ڇڙٻون! مفت ۾ تو پڙهي ڇا؟ فيون نٿا ڀريون ڇا؟“ ٻار به مائٽن جي اهڙا عجيب مورتي ڏسي انهن سمجهڻ لڳا آهن ته سڪول ۽ ڪاليج آهن دڪان، آڇارا— آهن دڪاندار ۽ شاگرد گراهڪ. گراهڪ جي عزت ڪرڻ گهرجي، اهو شش چئا پرائيمري جو وديا پرائڻ وڃڻو آهي ۽ ويچار سان ته اڄ مان جنس خريد ڪري اچان. ڪي چون ته اڳيان استاد به ڪونه رهيا آهن. آهن ڇو نه، پر انهن جو قدر ڪٿي؟ وديا گروءَ کي گهرج نه هٿ ڪرڻ. جو وديا ڏئي سو سوتنتر هئڻ کپي. اڳي سنڌس سڀپال جو ڪم انهن تي هوندو هو، پر اڄ؟ ٿورو سورو پگهار، خرچ وڏا، سنڌس استثني ڪهڙي آهي؟ جنهنڪي ضروري گهرجن کسي ٿوري ڪرڻ جو ساڌن ڪرائي سو ڇا ڪري؟ ماستر جو درجو ڪيڏو نه اوچو هوندو هو. سڀ ڪو سنڌس عزت ڪندو هو. هاڻي گهٽ ۾ گهٽ درجو ماستر جو آهي.

پهريائي جو پگهار ماستر کان گهڻو! رستي ۾ ڪو ماڻهو مٿل ڏسو ۽ سنڌس سڃاڻپ نه اٿي نه سمجهو نه

ماستر هوندو. ملڪ جي ترقي چاهيون ٿا، استاد جو احترام ڪري سگهون ۽ کيس هر ڪا سهوليت ڏيون ته هو بنا هٻڪ اڳتي هلي سگهي ۽ پنهنجي وديا سان ديش کي فيض رسائي."

چندن پيڊيءَ جي قرب ۽ عزت استاد جي دل کي لوڏي ڇڏيو. ڀڳڙي واري آواز ۾ چيائين، "تنهنجو احسان ڪڏهن به نه ڀلندس." چندن چيو، "اوهانجا هزار احسان مونکي ياد آهن." استاد چيو، "هن اٽانگي وقت ڪنهن ۾ ايڏي شرافت......" چندن هٿ جوڙي چيو، "مونکي شرمسار نه ڪريو. مون پنهنجو فرض پاليو آهي، نه فقط پنهنجي استاد سائينءَ سان، پر انسان ذات سان. انسانيت کان وڌيڪ ڌرم ڪهڙو آهي؟ مونکي فخر آهي ته مون سچي ڌرم جو پالن ڪيو آهي."

استاد چپ رهيو، پر شريف خاموش رهي نه سگهيو. هٿ مٿي ڪري چيائين، "توهان انسان نه آهيو، پر فرشتا آهيو...... نيڪيءَ جو فرشتو! الله توکي اوج تي رسائيندو. شريف منهنجو نالو آهي، پر شريف کي شريف بڻجڻ جي وات توهان ٻڌائي آهي. خدا حافظ!"

شريف اها ڳالهه ٻاڻ ڪئي. انڊين ايڪسپريس جي هڪ خاطره ايس-وي-پيڊيءَ سان ڪئي.

پيڊي صاحب کيس هڪ ڇٽر نماءَ ۾ مليو. شريف "پيڊي" لالو پڌي، ڇو ته اُهو ٧٦ ورهين جي

ٻڍڙو انهيءَ خوشيءَ ۾ لرزندي چيو، "پيدي صاحب توهان ڄاڻو؟ مان هر ڪنهن پيديءَ جو تابعدار آهيان، عاشق آهيان. هڪ پيدي نوجوان ڪئپٽن جي ايڪي ۽ بهادري جي ڪري اڄ مان جيئرو آهيان. روز هن نوجوان جي وڏيءَ عمر، سلامتي ۽ خوشحاليءَ لاءِ داور جي در دعا گهرندو آهيان. سورهن سالن ۾ هڪ دفعو به ڪين پنهنجي دعا ۾ ڪڏهن وساريو اٿم." ڪئپٽن سان چيائين "اکين اڳيان لاشن جا ڍير پيا هئا، چوطرف باهيون لڳيون پيئون هيون ۽ موت اسانجي طرف اڳتي وڌندو ٿي آيو ته هڪ فرشتو اچي اسانجي مدد لاءِ پهتو. ٻيو جوان هو، بدن جو ڦڙتيلو، ارادي جو پختو ۽ سخن جو سچو. خدا هن کي اسانجي حفاظت لاءِ موڪليو هو. هن جو نالو به "پيدي" هو، چندن پيدي!"

پيديءَ حيرانيءَ مان چيو، "انهيءَ جوان جو نالو چندن پيدي!" شريف پڇيو "توهان هن کي سڃاڻو ٿا؟" پيديءَ چيو، "هائو، سڃاڻان ٿو. چندن منهنجو ڀاءُ آهي ۽ هاڻي بمبئي ايريا ۾ ڪرنل آهي. او ڪهاڻي ٻڌي به اڄهو ٿيو." شريف ڪهڙيل آواز ۾ پڇيو، "چندن توهانجو ڀاءُ آهي؟" ائين چئي، شريف ميان پيديءَ جي پيرن ۾ جهڪي پيو. پٽ پٽ ڪري چيائين، "مان توهان تان صدقي" پيديءَ ٽڙي ڪيس مٿي کنيو ۽ ڇاتيءَ سان لڳايو. ڪا مهل ٻئي هڪ ٻئي جي ڀاڪر ۾ هئا. هڪ ننڍو ۽ ٻيو

مسلمان! پيديءَ جي اکين ۾ آنسو مڙي آيا. آنسو فقط پيديءَ جي اکين ۾ نه هئا، شريف جي اکين ۾ به. ٻنهي هڪ ٻئي جا ڳوڙها اگهيا. شريف چيو، "هتي خوش آهيان. پر پرماتما پيدائش مقرر ڪري ڇڏي آهي، وقت سڪون ۾ گذري. ڪم ۾ دل لڳي پئي آهي، پر پنهنجا مٽ گهڙيءَ لاءِ به نه وسرندي." پيديءَ چيو، "پنهنجا لاءِ اڃا به پيارو اٿو؟" شريف چيو، "وطن ڪڏهن وسري؟" ٿڌو ساهه ڀري شريف سان چيائين، "چندن کي سڀ سلام ڏجو. چئجوس ته جڏهن به پاڪستان ۾ گذريل اڳين حالتن جو ذڪر ايندو آهي، تڏهن مان سندس مثال ڏيئي چوندو آهيان ته نيڪي ڪنهن هڪ قوم جو ورثو نه آهي."

پيديءَ پڇيو، "هيءَ انوکي آکاڻي اخبارن ۾ شايع ڪريان؟" شريف چيو، "خوشيءَ سان. پاڻ سڀني کي خبر پوي ته هڪ احسانمند دل پاڪستان ۾ به هندستان جي هڪ باشندي لاءِ دعائون ٿي گهري."

هي وارتا پڙهي، اٿندي چندن پيديءَ لاءِ عزت پيدا ٿي ويئي. من ئي من ۾ مون هنگي پرڻام ڪيو. پريان ريڊيو جو آواز ڪن ۾ آيو. گيت ته الائي ڪهڙو هو، پر مون سمجهيو ته ڪو ڳائي رهيو هو:-

"اڃا پڻ آهين، سڀ نه ويا سنسار مان"

"جيڪي ڌڻي ڪري ٿو تنهن ۾ آهي چڱائي"

وشواسي ڄڻو هر ڳالهه ۾ ايشور جو هٿ ڏسندا آهن ۽ جيڪي به ٿيندو آهي تنهن ۾ چڱائي سمجهندا آهن. ڪا سٺي خبر ملندي اٿن ته به چوندا شڪر آهي، پر جي ڪا بري خبر ملندي اٿن ته به سندن واتان مان نڪري ويندو "انهيءَ ۾ به ڪا چڱائي." هاڻي ته مون کي به انهيءَ چوڻيءَ ۾ وشواس آهي پر ننڍي هوندي جڏهن وڏي اَما يا ٻيو ڪو بزرگ ائين چوندو هو ته اندر ۾ کل ايندي هئي.

هڪ دفعي اسانجي پاڙي ۾ ڪو ماڻهو مري ويو ته مون ڊوڙندي وڃي اَما کي چيو "امڙ فلاڻو ماڻهو مري ويو" هوءَ ڪجهه چوي ئي چوي تنهن کان اڳ مون چيو، "انهيءَ ۾ به ڪا چڱائي هوندي، اَما ڪنڌ لوڏي چيو، "انهيءَ ۾ برابر ڪا چڱائي هوندي." مون چيو "اما هو ويچارو مري ويو! انهيءَ ۾ ڪهڙي چڱائي هوندي؟" اما جواب ڏنو، "خبر آهي ته جيڪڏهن وڏڪ جيئرو هجي ها ته ڪهڙي نه ڏکيءَ بيماري ۾ ڦٿڪي مري ها؟ ڪيترا ڏوٿي ڇپائين، "پر ايشور لوڪان سياڻو آهي." مون چيو، "اَما اهڙي ڳالهه ته راجا

۽ وزير جهڙي ئي پڙهي انهيءَ هوشياري ڏيکارڻ لاءِ راجا ۽ ٻين واري ڳالهه ٻڌائي ماڻس. شروعات ڪري پڙهي ويس، ڪتاب ۾ لکيل ڪوتا:-

”راجا ڪنهن ٿي انب چاهيو، ڪپ سان سندس هٿ وڍيو
چيو وزير ته ٻولو ناهه، اُن ۾ ٻي ڪا ڀلائي آهه،
راجا ويٺو هو ڏمرايو، تنهن وزير کي قيد ڪيو.“

آما اڄ ۾ روڪي چيو، ”ٻڌي انهن اها آکاڻي، ته راجا اڪيلو شڪار تي ويو ۽ جن ڪٽي ويس، جو جن جي راجا کي ڏسي ماڻهو هو ته هو ڪنهن سگهي انسان جو خون بدن کي لڳائيندو ته سندس ڪوڙهه ڇٽي ويندو. هاڻي تون ٿي ٻڌاءِ ته تنهنجي راجا کي چير نه هجي ها ته ڪسجي نه وڃي ها؟“ مون سمجهيو ته آمان قالي آهي سو ڪيس سمجهائڻ لاءِ پڇيم، ”اما راجا جي ته چڱائي ٿي جو چير آيس ۽ خون لڳڻ کان بچيو پر وزير جي ڪهڙي چڱائي ٿي جو ناحق وڃي قيد ۾ پيو!“ آما پاڻ سوال پڇندي چيو، ”جيڪڏهن ڏمرجي وزير کي قيد ڪري اڪيلو شڪار تي نه وڃي ها ۽ وزير ساڻس هجي ها ته ويچاري وزير جو حال ڇا ٿئي ها؟“ واڻڻ وانگر آما جي منهن ۾ نهاريندو رهجي ويس. آما ٻاڪر ٻاني چيو، ”هٿ سڀ ۾ ڀلائي.“ سنسار ۾ اهڙا جهڙو برابر آهن جنکي پڙهڻ جي ٻار کان جيڪي ٻه اهي سو مٺو لڳندو آهي.

هڪ دفعي درازن جي چوڏهين جي ميلي تي ويو هوس. هڪ بزرگ دوست کي اچي بخار ٿيو. مون چيو "ڪاڪا، ڪراچيءَ مان ڪهي آيا آهيو درگاهه تي ۽ توهان کي اچي بخار ٿيو آهي!" تنهن جواب ڏنائين "بابا ٻڍو اوستا آهي، شايد هتان جو وقت اچي ويو هجي. سائين جي اها مرضي هوندي ته مزار مان سڌارڻ کان اڳ اچي سندن قدمن ۾ ڪران. سنگرو سالن جي اڱڻ سامهون سڪالو ٿيان ته انهيءَ کان وڌيڪ مالڪن جي ڪهڙي مهر ٿيندي؟" مولڪي سندو پڇي ويو. سو چيم ته ڪن سندس کي ٻرون پڇي ويا آهن ته هن مزار ۾ سندس سفر پورو ٿيو آهي. رات سڄي چونڪيءَ ۾ گذاريم ۽ صبح جو اٿيون ڪاٿي سمهي پيس. منجهند جو سڏ ڪاڪي جي ڪوٺيءَ ڏانهن ويس. ڏسان ته ڪاڪو اوندو ويٺو آهي ۽ واندو ڪين پئي. مون چيو، "ڪاڪا ڪالهه ته ڏڪائي چڙ ٻڙ هوءَ. مون سمجهو ته دنيا ۾ دم پورا ٿيا اٿوَ. اڄ ته خوش پيا لڳو" پيا سوچڻ جي جواب ڏنائين، "آيا ٻاڻ تي ميار ڪٽي ڪانه هرندن. سوچيو هوندائون ته ڪراچيءَ مان آيو آهي ميلو ڏسڻ ۽ اسين چئو بيماري جي موت جي تهمت ڪڻون؟" مون چيو، "ڪاڪا پئي پاسا نا ونو نه." صدق سان چيائين "جيڪي ٻار ڪري انهن ۾ چڱائي" اُها جا اکر مٿين سر ڪدن ۾ ڌريا.

پوءِ ته پنهنجو ئي اهو ٿيو ۽ ڌيري انهيءَ سچ کي ايترو ته محسوس ڪندو ويس جو ڪيترن وقتن تي آفت ڏسندي، دکي جيون کي چوڻ لڳس ”ته انهيءَ ۾ به ڪا چڱائي.“

هڪ ڏينهن مان ٻاهر وڃڻ لاءِ تيار ٿيس. جڏهن پنهنجي هڪ پياري دوست سان ڳالهه ڪيم ته هن چيائين، ”توهان ۾ ڇو ٿا وڃو؟ مان موٽر تو موڪليان. ساڳئي ڏينهن رات تائين موٽي اچجو“ مون چيو، ”ٺيڪ آهي“ پر مون اڃا منجهند جو موٽر پهچڻ کپندي هئي پر ايائـي ٻجي تائين ڪان آئي. دوست کي فون ڪيائون ته هو پيو چوي، ”الاجي ڇو ڪٿر اڄ ۾ دير ٿي آهي، پر اچڻ پئي.“ اڇا اڇا ڪري چار لڳي ويا. سوچڻ لڳس ته جيڪڏهن ٻه ڪلاڪ ڪٿين ۾ وڃان ته دير ٿي ويندي ۽ جيڪڏهن موٽر ۾ ـــ ڪٽي اچي ته جيهن سان ڳڻڇو الـم نهن سان ماڻ جو وقت ته ويو. دل ۾ هڻڻ لڳس ته وڃان يا نه. اڃا فيصلو ڪونـــه ڪيو هيم ته هيڏان موٽر اچي هارن هنيو. مون پڇڻ پڇڻ ڪندي چيو، ”ڪنهن تي اعتبار ڪرڻ اجايو آهي. موٽر جي لاءِ ۾ ڏينهن ونڃ وڃائي ڇڏيم. هاڻي وڃڻ ڪهڙي ڪم جو؟“ اڌ پاڻ سان ٿڪي ڳالهايم، اڌ پنهنجي پتا صاحب سان. منهنجي پتا دل وندي چيو، ”پٽ انهيءَ دير ۾ ڪو راز هوندو. انهيءَ ۾ به ڪا چڱائي!

آسرو ڏام جو ڪري، ماڻ ٻڌي لاءِ لڪري پيس. سوالين انهن ٻجي اڃي ٻولي ۾ ٻهتس. جڏهن سڀڪ سان گڏجڻو هوم لڏهن جي ٻوري اندر ٻاس ڪاڻ هئي. ٻراڻي داس ۾ رات جي وقت ڪڏهن ڪي ڳولهڻ مشڪل! موڻ سوچيو "رات رهي ٿو ٻوان، صبح جا ٻاڪ صبح جا صبح سان هاڻي سڏو وڃان ٿو دادا واسواڻيءَ وٽ. انهيءَ جو درشن ٿيو ته اڇڻ سڦلو ٿيو." آٿس ميران سڪول ۾ ته هيٺ ڪيترا ستسنگي ٻيٺا هئا جن مولڪي سڏي چيو، "دادا ته ساڀري انهن ٻجي ڪان ٻوءِ ڪڏهن سان ڪرڻ گڏيا آهن." موڻ چيو، ٺيڪ آهي. ڀلا ٻاءُ جڻن سان گڏجي سگهان ٿو؟" ٻڪ هيم ته ٻاءُ ڪي مهنجي اچڻ جي خبر ٻوندي ته ڪڏهن ٻه طرح ممڪن هوندو ته هڪ ساعت ٻه سڀهن دادا جي اڳيان رجوع ضرور ڪندو. ٿيو ٻه انهن ٻاءُ جڻن ٻوڙندو آيو ۽ ڏاڍيءَ حب مان چيائين، "دادا جا در توهان لاءِ هميشه کليل آهن، جيءُ آيا ڀلي آيا." دادا وٽ وٺي هليو. دادا ماڻسي ٻوري ڪٺي هئي هٿ اکي ٻريت مان ٻاڪي ٻاڻون ته اندر ٿي ٿري ٻيو، سدسا ٿي ميٺڄي ويا. دادا ۾ ايترو ته ڏيان هو جو ڏئي ٻه هوا ته ڪوئيءَ ۾ ٻيا ڪير ويٺا آهن. جڏهن دادا جي آسپاس وٺي سڀڪن سمڪ وٺس لڏهن سياويڪ ٻين ويٺل ڏانهن نهاريم. ٻهرين نظر ٻڻ ايشوريءَ ٿي ٻهتي جڏهن سان ملڻ آيو هوس.

مونکي خوشي به ٿي، حيرت به لڳي. اچانڪ مهنجي واتان نڪري ويو، "اوهين هتي! توهان ته ملڪ لڏي مرضي هيم." ڪا ويرم دادا سان روح رهاڻ ڪيم ؟ ڪالهه آسيس ورتم. دادا اهڙي ته ٻرام ٻري آسيس ڪٿي جو ان پٽ تي وڏو اثر ٿيو. اٿي هلڻ ٻاهر آيس لڏهڻ هوءِ ته ٻاهر آئي. خبر هئس ته مهنجو مهجهس ڪهڙو ڪم هو. مونکي اندر ۾ پڪ هئي ته هنکي دليري لساڻ جي مجبوري هئي لڏهڻ ڪري مهنجي مرضي ته به رکي سگهي. تہ به وٽس وڃڻ مهنجو فرض هو ڇو ته، مون ٻاڻ ٿي اها ميار کڻڻ نه ٿي چاهيان ته پوءِ ڪنهن وقت به هو چئي سگهي ته مون ڪيس ڇيو ڏوروڻي هو. ٻاهر اچي چيائين، "مهنجو انجام ڪراهي. مونکي سوچڻ ڏيو. ٻڌ هڪ ڳالهه ٻڌايانءِ ته توهان دادا وٽ ڪهڙي وقت ٿي آيا."

مون چيو، "اڄ رات نه ته سڀاڻي صبح جو گهر ۾ اچي ملان ها." درويش طبيعت پٽ ورائيو، "اها ڳالهه اڳ ۾ هيءَ ڳالهه ٿي اي آهي." مون ڪلندي چيو، "چڱو ٿيو جو ڪار ڏيڙ سان آئي، جواب ڏنائين، "سڀ ۾ آهي ڀلائي!" مون چيو، "ڇهڻ سالين ڪرانيو لهڻ ڪهو." چيائين، "سوچي ويچاري وڃڪ ڪيان ڪم وٺندس." مهنجو پاڻ الله جو مون سان ڪڏ هو لڏهڻ چيو، "ڏيڙ ڪي اسين الڏير سمجهندا آهيون." مون هار

قبوليندي فيلسوفن وانگر چيو، "سڀ ۾ ڀلائي." اندر جو اندر ۾ پنهنجي اڌيرتا تي آرام ڪاڌم. پنهنجي شڪ ۽ گمان تي اچي ٿيس.

ٿورن ڏينهن کان پوءِ جڏهن خبر پئي ته پولي واري پيڙ منهنجو ساٿ ڏنو يا ڏهڪ ۾ گهٽ منهنجي برخلاف نه ڪئي تڏهن هر هر پڙهي چيم، چڱو ٿيو جو مونٽو دير سان آئي." انسان پنهنجي عقل تي ڏاڍو ناز ٿو ڪري جيڪي هو سوچي ٿو سو ئي سمجهي ٿو ته سچ آهي. پر دنيا جو آزمودو ڪيئن ٿو، ڪيئن وقت چٽيءَ طرح ثابت ڪري ٿو ڏيکاري ته جا سائينءَ سٽي آهي تنهن ۾ ئي سچي سياڻپ آهي. انهن ڏينهن چونڪيءَ ۾ اهڙيءَ ڳالهه جو ذڪر ڪيم. جڏهن ڳالهه پوري ڪري راڄ جي سنت چيم "جيڪي ڌڻي ڪري ٿو تنهن ۾ آهي چڱائي" تڏهن ڏٺم ته هڪ سنگيءَ جي نيڻن مان ڳوڙها وهي آيا. چوڻ کي پوري ڪري ساٿس ڳڏيس. نئون مهانڊو هو ۽ اڃا ڪون ڏٺو هو ماڻس. پيار سان ڳڻجي چيائين، "اها حقيقت آهي ته، جيڪي ڌڻي ڪري ٿو تنهن ۾ چڱائي" مون چيو، "سچ ٿو ڪئين پر ڪو آزمودو آهي؟" چيائين، "هائو سائين آڳيا ڏيو ته ٻڌايان." ڪو اهڙي نسم جو آزمودو ٻڌائي ۽ مان نه ٻڌان؟ ڪيتري نه دير جو ڪين ٿي هئي! انهيءَ دوست جي ڳالهائڻ مان مون يڪدم سڃاڻي ورتو ته پنجابي آهي

ٻو سنڌيءَ ۾ ٻو ڳالهائي. برابر انهن تي هو. ٻاڻ تي شروع ڪيائين:- "منهنجو نالو مدن لعل آهي مان پنجابي آهيان پر منهنجو پيءُ چوني لعل ڪراچيءَ واپاري هو. مان سنڌ ۾ ڄائس ۽ نپڙس. مان سنڌي ٻولي چڱيءَ طرح ڳالهائي ۽ سمجهي سگهندو آهيان. هاڻي اسانجو ڪم هتي نه آهي ۽ جپان ۾ نه آهي. اوساڪا ۾ اسان جي آفيس آهي. ورهاڱي کانپوءِ اسين ڪراچيءَ ۾ هئاسين. لڏ پلاڻ کان پوءِ اچي بمبئيءَ ۾ ڪم شروع ڪيوسين. منهنجو هڪ دوست جپان ۾ ڌنڌو ڪندو هو تنهن جي مرضيءَ سان مان ساڻس جپان ويس. ٽن سالن ۾ اهڙو نه ويجهو آيوسانس جو مونکي ڀائيوار ڪيائين- ڀائيواريءَ کان پوءِ بمبئيءَ موٽي آيس ۽ ڇهه مهينا کن هتي رهيس. هيٺ واپس ورڻ جو وقت آيو. وڃڻ ۾ ڏهه پندرهن ڏينهن اڳـ۾ ڪهندو هو جو منهنجي ڀائيوار کي ڪنهن ضروري ڪم سانگي اوساڪا مان ٻاهر وڃڻو هو پر وڃڻ ۾ ڪي رڪاوٽون ٿينديون ويون جن مونکي ترسائي ڇڏيو.

جنهن ڏينهن جي ٽڪيٽ ملي سا نه ٽڪي هئي. جو نه ڀائيوار جي اسهڻ کان هڪ ڏينهن اڳ وٽس پهچي ٿي ويس. اهڙي خبر کيس ٽرنڪ ڪال تي ڏئي ڇڏي هيم. فون تي ڳالهائڻ مان محسوس ڪيم ته کيس منهنجو اهڙو دير سان وڃڻ ڪونه وڻيو هو. سندس پوئين لفظ

معذرتي پيش ڪيل هئا. ”مدن لعل صاحب ڪراچي ۽ ايتري بي پرواهي نهي ڪانه ٿي. هاڻي جي مقرر ڏينهن تي نه پهچي ويندين ته ڪم ئي اُلٽ پلٽ ٿي ويندو.“ مدن سهائيءَ سان چيو ”معاف ڪجو، مونکي اڄ اچڻ کپندو هو. هاڻي ته پوري وقت تي پهچي ويندس. سائين سڀ سٺي ئي ڪندو.“

”منهنجو جهاز شام جو وڃڻو هو. مان گهر مان ڏيڍ ڪلاڪ اڳي نڪتس. ولايت وڃڻو هجي ته هوائي اڏي تي ڪلاڪ اڳيرو وڃڻ کپي. ۽ سوچيم ته پهچندي چاليهه منٽ لڳي ويندا رستي ۾ ته ٻه ڪلاڪ کن اڳ پهچي ويندس. سانتاڪروز واري پل پار ڪري مونڙ ڊرائيور جيئن ڏائي طرف رخ رکيو ته مون ماڻهن جو آواز آيو. مون پٺتي وليو. ڊرائيور چيو ”سائين ٽيوب ڦاٽي پيو آهي.“ ڇا ڪجي؟ وات ٿي دوستن کي ڪٺندي پنڌرهن منٽ لڳا انهن ۾ هليا ويا هئا، باقي هيو ٻه ڪلاڪ پهچڻ ۾. ڪا مونجهه ڪانه ٿي لڳي. اهڙي هنڌ ٽيڪسي ملڻ ۾ مشڪل. ڏاڍو ششدر ٿيس. پهچڻو ضرور هو پر پنڌ ۾ دور هو. پاڻکي پڙ لڳس ته جلد اڪران ها يا هڪ ڏينهن اڳ وڃان ها، اهو انهيءَ مان ونيو ڪجهه به ڪونه. ڏهه، پنڌرهن منٽ پيا ته گذري ويا، پر هڪ منٽ ڪلاڪ سمان. ٿيڻ هڪ پٺين جي لاڙي اچي آئان لڳهي تنهن کي

هڪ ڏينهن ٻهار ۾. واڻيو، رنيا پاسيامانس ٿڌهن منهنجو سامان لاريءَ ۾ رکيائين ۽ مونکي ٻاهر سان گڏ وهارائين. لاريءَ وارو ڏو ڪيڏو هليو. ٿي دفعا سمجهيم ته لاري اونڌي ٿي ٿئي پر پهچڻو جو هو سو اسڪي ٿئي چيم ته ٺڪو هل اڪر. هر ٿي اڏي تي پهچي واپس پر هوائي جهاز تي پهچي نه سگهيس. ڏاڍو ڏک ٿيو. پاڻ کي پر پانڻ لاءِ گهڻو ئي ٿئي چيم ته منهنجو ڏوهه ڪونهي پر اندر واري ٿئي چيو، "پاڻ انهوار اعتبار ڪندو؟ هڪ ڏينهن اڳ ٺڪران ها ته ڇا ٿي ٿيو ٿي ها؟"

هوائي جهاز وارو، ته مونکي يڪدم واپس ورڻ ڏيندو هو پر مان اهڙو نه وسمي ۾ اچي واپس جو پاڻ ٿي نه رهيو ته مونکي وچڙو الم. پنڌ تي هجان ها، جي ماڻهن جو هل نه پڌان ها. ڪنهن کان پڇيم ڇا آهي. جواب ڏنائون، "هيءَ جهاز جو هاڻي اڏاڻو سو هن گهاٽڪو پر جي ٺڪران سان لڳي ٺڪرا ٺڪرا ٿي ويو ۽ سڀهي او نه سڀ مسافر ختم ٿي ويا هولدا." اچرج ۾ منهنجون اکيون ڦاٽي ويون. مون فقط چيو، "هوائي جهاز پڇي پيو!" همدرديءَ مان هن پڇيو، "توهانجو ڪو عزيز هن جهاز ۾ هو؟" سهنل آواز ۾ مون چيو، "ته سائين، مان خود انهيءَ جهاز ۾ وڃڻو هوس. پر موٽر جي خراب ٿيڻ ڪري پهچي نه سگهيس." منهنجي اکين مان ڳوڙها ڳڙي آيا. مان پاڻ روڪي نه سگهيس. ار [illegible]ڪارون

ڏيئي رواڻا ٿيس. ايتري ۾ مدن جا ساٿي به اچي پهتا
مون کي ڏسي پڪڙ پاڻ ڀائرن ۽ واڌايون ڏنائون. هڪ
دوست چيو، "چڱو ٿيو! جو مون پيڪار ٿي پيئي،
ٻئي دوست چيو، "سڀ ۾ آهي ڀلائي." مان ڳالهائي
سگهيس ٿي جو مون به چيو، "سچ آهي."

راڻي جو مدن جي سوٽ ڏنڊ ڪال ٿي مدن
پاڻ وار کي هوائي جهاز جي ڪرڻ جو حال احوال ڏ
ڏاڍو ڪري پڇيائين، مدن لعل جو ڇا ٿيو؟" جڏ
خبر پيس ته مان ڪيئن اچي ويس لڏهن ڏيهي آوا
چيائين، "شڪر آهي. مدن لعل کي ڇهڙو نه هئڙو
پل ڏيو سان اچي. اسان جو معمول پاڻيهي هن آ
جي ڏيک ڀال ڪندو." مون سائنس ڳالهائڻ جي ڪر
ڪئي ته مدن جي واڻ مان لفظ نه نڪتا "معاف ڪ
هو سمجهي ويو پڪدم چيائين، "تون ڪو به فڪ
ڪر پاڻ! جيڪي ايشور ڪري سو نيڪ آهي.
توکي اي حياتي ڏني آهي. لک لک شڪرانا سائين
مدن لعل جي ڳالهه پڌي وڃ اهو وڌيڪ
مدن لعل ڏانهن منهن ڪري چيو، "پيارا پتا
آزمودو آهي؟ سڪيا آزمودو آهي." مدن
سائين جيڪو گهٽ ڳاڻو، سو مون کي لکائيندا
چيو "لک. هدو ۽ قلم کڻي لکڻ لڳو. مون وڏي و
سان راڳ ڪٿي لکايو جنهن جي اکرن سنت هئي.
"جيڪي ڏٺي ڪري تو تنهن ۾ آهي چڱائي"

پنهنجي تندرستي قائم رکڻ لاءِ!

اچو اچي اسان وٽ گهر جهڙو طاقتمند کاڌو تازو ۽ ڪوسو
کائو. جنهن جي کائڻ سان توهان پاڻ کي تازو توانو سمجهندا

حيدرآباد سنڌ هوٽل

گزدر هائوس جي پاسي ۾، سلڪ بزار پرسان، ڌوٻي تلاءُ
گرگام روڊ بمبئي -٢

جتي توهانکي وشنو ۽ مهيشوري کاڌو هرڪنهن نموني
جا ڪولڊ ڊرنڪس، چانهه، ڪافي ۽ لسي ملي سگهندي

تنهن کانسواءِ تندورنان
۽ تندور چڪن به ملندو.
آرڊر تي مال پاڪل
واجبي اگهن تي ملي سگهندو
اسان وٽان تمام سٺي پستن
وغيره جي آئيسڪريم جيلي
هردم ملي سگهندي. واسي
وارن ۽ فئملين لاءِ خاص ايئر
ڪنڊيشن بندوبست آهي.

Prop. E. S. BULCHAND

For best tasty Vegetarian and non vegetrian Food Visit:

HYDRABAD SIND HOTEL

Near Gazdar House, Silk Bazar: Dhobi Talao
643. Girgam Road Bombay-2

هميشه اڳرا
جي بي منگهارام جا
بسڪوٽ ۽ ڪنفيڪشنرا
پنهنجي بهادر سپاهين کي جيڪي ديش
جي دشمنن کي سرحد تي ماري ڀڄائين
ٿا ۽ قوم جي ايڪتا ۽ عزت برقرار رکن ٿا.
جيون شڪتي بخشيش ڪن ٿا.
جي. بي
منگهارام
۽ ڪمپني
گواليار
J.B. MANGHARAM'S
Royal Cream
BISCUITS
SALTED BISCUITS

فئشن جو سينٽر
هتان شروع ٿئي ٿو

هاڻي عورت جي
سونهن وڌائڻ لاءِ
باڊي لائين سان تيار
ٿيل ٽيون جنهن
ڪري عورت کي
برابر فٽ اچن ٿيون
۽ سندس سونهن ۽
جواني وڌائين ٿيون.
پائڻ ۾ به ڪين ڪجهه
به تڪليف ڪو نه
ٿي ٿئي ۽ پڻ آرام
محسوس ٿئي ٿو.

بيوڪا

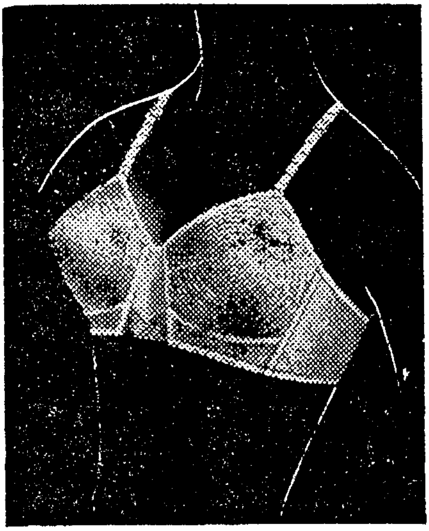

فيمينا پئڊڊ فوم ايلاسٽڪ برا
چوڌاري سلائي ۽ سينٽر ايلاسٽڪ
قيمت ٨-٧٥ رپيا هرهڪ

جن ٻاڊين توهان کي هر طرح آرام پهچائيندڙ ٿيون. توهان جي سونهن سوايا ۽ جواني وڌائيندڙ ٿيون.

بيوڪا — مشهور آهي جا توهانکي برابر فٽ ٿيندي

وي- پي- پارسل موڪلي سگهجن ٿا.

ٽي نگ خريد ڪندڙ کان ٽپال خرچ نه ورتو ويندو.

ٺاهيندڙ:

BEAUCA FOUNDATION INC

21-Owner's Court, Churchgate. Bombay-1

ڪئسٽوفين ڪمپنيءَ جو تيار ڪيل

ڪئسٽوفين

جلاب جون مٺيون ٽڪيون، کائڻ ۾ چاڪليٽ جهڙيون سوادي ۽ وڻندڙ آهن. ٻارن ٻڍڙن وڏن لاءِ فائديمند آهن.

GRIPE MIXTURE گرائيپ مڪسچر

ٻارن جي پيٽ جي سڀني تڪليفن کي دور ڪري تندرست ۽ طاقتور ڪري ٿو.

RING WORM OINT ڏد جو ملم

ڏد. خارش. کجلي ۽ چمڙيءَ جي هر ڪنهن تڪليف لاءِ ڪم آڻيو يڪدم آرام ڏئي ٿو.

COUGH TABS کنگهه جون گوريون

هر قسم جي سٽائيندڙ کنگهه، ليس ۽ زڪام لاءِ کنگهه جون گوريون، کائڻ ۾ سوادي، وڻندڙ ۽ فائدي واريون آهن

ملي سگهنديون سڀني دوائن جي دڪانن تان

ڪئسٽوفين مئنيوفئڪچرنگ

ڪمپني ورلي بمبئي ۱۸

ڪئسٽوفين ڪمپنيءَ جو تيار ڪيل

ڪئسٽوفين

جلاب جون مٺيون ٽڪيون، ڪاٿ ۾ چاڪليٽ جهڙيون سوادي ۽ وڻندڙ آهن. ٻارن توڙي وڏن لاءِ فائديمند آهن.

GRIPE MIXTURE گرائيپ مڪسچر

ٻارن جي پيٽ جي سڀني تڪليفن کي دور ڪري تندرست ۽ طاقتور ڪري ٿو.

RING WORM OINT ڏڏ جو ملم

ڏڏ - خارش - کجلي ۽ چمڙيءَ جي هر ڪنهن تڪليف لاءِ ڪم آڻيو يڪدم آرام ڏئي ٿو.

COUGH TABS کنگهه جون گوريون

هرقسم جي ستائيندڙ کنگهه، ليس ۽ زڪام لاءِ کنگهه جون گوريون، ڪاٿ ۾ سوادي، وڻندڙ ۽ فائدي واريون آهن

ملي سگهنديون سڀني دوائن جي دڪانن تان

ڪئسٽوفين مئنيوفئڪچرنگ

ڪمپني ورلي بمبئي ١٨

کتنا ٹھنڈا اور سنترہ کی کلیوں کی دلکش
خوشبو سے بھرپور، ذرا نہانے کے
بعد استعمال کر کے تو دیکھئے! سارا
دن آپ کو تر و تازہ اور ٹھنڈا رکھے گا
P.E.14
پیرلائن
یو - ڈی کلون
PEARLINE-PARIS PT. LTD. P. O. Box 493 Bombay-1

پڙهندڙ نسُل ـ پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻرندڙ، جُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙُ، ياڙي، ڪاڻو، ياڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾پَنَ ڪا خُصوصي ۽ ٽالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالههَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڄڪلهہ ڪي پاڻ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاٽي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪچي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)